

DODATEK DO Nr. 2 DZIENNIKA URZĘDOWEGO
WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO

CENA ZŁ. 4.—

ROK I. TOM 4.

MARZEC 1930.

MATERJAŁY MONOGRAFICZNE

WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO

CZASOPISMO POŚWIĘCONE SPRAWOM
REGJONALNEJ POLITYKI GOSPODARCZEJ
ZWIĄZKÓW SAMORZĄDOWYCH.

WARSZAWA
SKŁAD GŁÓWNY: DOM KSIĄŻKI POLSKIEJ

DODATEK DO Nr. 2 DZIENNIKA URZĘDOWEGO
WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO

ROK I. TOM 4.

MARZEC 1930.

MATERJAŁY MONOGRAFICZNE

WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO

CZASOPISMO POŚWIĘCONE SPRAWOM
REGJONALNEJ POLITYKI GOSPODARCZEJ
ZWIĄZKÓW SAMORZĄDOWYCH.

ADRES REDAKCJI I ADMINISTRACJI:
WARSZAWA, ALEJE UJAZDOWSKIE 5.
GMACH WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO.

I. 1. P.

K. 394 h/49

PODATKI NA TERENIE MIASTA WŁOCŁAWKA, MIAST I GMIN POWIATU WŁOCŁAWSKIEGO.

Podstawą gospodarki państwowej, oraz samorządów, miejskiego, powiatowego i gminnego, są w pierwszym rzędzie dochody z danin publicznych. Szczególnie w gospodarce samorządowej wśród dochodów, wysunęły się obecnie daniny publiczne, spychając inne źródła do roli podrzędnej.

Dochody Skarbu Państwa opierają się na szeregu ustaw, jak: ustawa o podatku dochodowym, o podatku przemysłowym, podatku gruntowym i t. p. Wpływ z tych trzech głównych danin publicznych, w ogólnych dochodach państwowych na terenie miasta Włocławka i powiatu włocławskiego, wynosi około 65% ogólnych wpływów podatkowych na rzecz Skarbu Państwa.

Dochody publiczno-prawne gminy miejskiej, oraz samorządów powiatowego i gminnego, opierają się na ustawie z dnia 11 sierpnia 1923 r. o tymczasowem uregulowaniu finansów komunalnych, która do tej pory podległa nieznacznym zmianom. Największym jednak uszczerbkiem dla samorządu było znaczne zmniejszenie udziału w podatku dochodowym z 30% do 15%.

Daniny publiczne na rzecz Skarbu Państwa i samorządów płacą mieszkańcy miast i wsi. Obciążenie daninami na rzecz Skarbu Państwa i samorządów w mieście Włocławku i w poszczególnych miastach i gminach powiatu włocławskiego jest bardzo zróżniczkowane.

Z pośród źródeł podatkowych, z których czerpią dochody prawnopubliczne gminy miejskie, oraz samorzady powiatowe i gminne, najwięcej wydajne są dodatki komunalne i udziały w państwowych podatkach.

Dodatki do podatków państwowych i udziały w tychże, dla gminy miasta Włocławka, według sprawozdania budżetowego magistratu miasta Włocławka za rok 1927/28 wynoszą 57,1% w stosunku do ogólnej sumy danin miejskich. Podobnie przedstawia się sprawa i w miastach niewydzielonych z powiatu włocławskiego. Wpływy z dodatków do podatków państwowych i udziały w tychże wynoszą około 70% w stosunku do ogólnej sumy danin. W dochodach jednak Sejmiku włocławskiego,

wpływy z danin samoistnych są większe od wpływów z tytułu dodatków do podatków państwowych i udziałów w tychże i wynoszą 56,3% ogólnych wpływów. Na powyższy stan wpłynęło znaczne obciążenie mieszkańców na rzecz budowy dróg. Według sprawozdania budżetowego za rok 1927/28 Wydział Powiatowy wydatkował na konserwację dróg zł. 180.238 gr. 13 i na budowę zł. 298.311 gr. 06, t. j. ogółem zł. 478.549 gr. 19.

Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca w mieście Włocławku, oraz w miastach i gminach powiatu włocławskiego jest bardzo zróżniczkowane. Szczególnie, w ostatnim roku budżetowym, pod względem obciążenia podatkowego przoduje gmina miasta Włocławka.

Poniższa tablica, sporządzona na podstawie sprawozdań rachunkowych z wykonania budżetu za rok 1927/28 poszczególnych miast i gmin wskazuje, że wśród dochodów przeważają wpływy z tytułu podatków. Poza tem tablica wykazuje, ile wynosi obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca. Ponieważ mieszkańcy miast niewydziałonych z powiatu i gminy wiejskie płacą również podatki na rzecz Sejmiku włocławskiego, przeto tablica przewiduje oddzielnie obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca z tytułu tego właśnie opodatkowania. W ostatniej rubryce przewidziane jest ogólne obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca z tytułu danin komunalnych. Rozliczenie z tytułu wpływów podatkowych, pobranych na rzecz Sejmiku włocławskiego od poszczególnych miast i gmin, zostało uskutecznione przez obliczenie podatków proporcjonalnie w stosunku do odnośnych wpływów w sprawozdaniach budżetowych miast i gmin powiatu włocławskiego. Opłaty na utrzymanie i budowę dróg zostały rozliczone na poszczególne miasta i gminy w stosunku do przepisane go podatku.

Miasta i gminy	Dochody zwyczajne miast i gmin	Daniny miej- skie i gmin- ne	% ^o / _o	Ilość miesz- kań- ców	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca	
m. Włocławek	2.326.876,52	1.886.793,76	81,23	44.752	42,1	42,1
Sejmik Włocławski	655.348,—	604.287,48	92,36	82.426	7,3	
m. Brześć Kujawski na rzecz Sejmiku	145.636,84	88.355,31 52.574,70	60,67	4.625	19,1 11,4	30,5
m. Chodecz na rzecz Sejmiku	23.550,17	16.962,40 14.012,—	72,03	1.685	10,1 8,3	18,4
m. Kowal na rzecz Sejmiku	73.975,58	60.883,35 35.203,80	82,30	4.063	14,9 8,7	23,6
m. Lubraniec na rzecz Sejmiku	59.944,99	45.164,77 21.203,80	75,34	2.196	20,6 9,7	30,3

Miasta i gminy	Dochody zwyczajne miast i gmin	Daniny miej- skie i gmin- ne	‰/‰	Ilość miesz- kań- ców	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca	
m. Lubień na rzecz Sejmiku	41.407,29	24.356,60 20.364,—	58,82	2.120	11 9,6	20,6
m. Przedecz na rzecz Sejmiku	59.858,29	30.153,61 20.076,75	50,37	3.040	9,9 6,6	16,5
gm. Baruchowo na rzecz Sejmiku	39.250,64	37.306,45 36.529,20	95,05	4.670	8 7,8	15,8
gm. Chodecz na rzecz Sejmiku	38.937,61	38.433,11 49.727,50	96,23	5.154	7,5 9,7	17,2
gm. Dobiegniewo na rzecz Sejmiku	22.742,84	21.918,89 20.748,40	96,38	3.302	6,6 6,2	12,8
gm. Falborz na rzecz Sejmiku	34.235,04	32.233,03 43.756,30	94,15	4.095	7,8 10,7	18,5
gm. Kowal na rzecz Sejmiku	12.395,04	10.041,56 16.643,10	81	2.242	4,5 7,4	11,9
gm. Kłóbka na rzecz Sejmiku	30.848,74	28.703,24 32.159,70	93,04	4.262	6,73 7,77	14,5
gm. Lubień na rzecz Sejmiku	36.335,65	34.390,10 40.505,50	94,64	4.725	7,28 8,57	15,85
gm. Łęg na rzecz Sejmiku	16.652,10	15.735,12 13.376,80	94,49	1.893	8,33 6,97	15,3
gm. Piaski na rzecz Sejmiku	67.270,84	61.455,73 77.983,50	91,35	8.898	6,90 8,75	15,65
gm. Przedecz na rzecz Sejmiku	27.469,22	25.165,16 33.154,25	91,47	5.118	4,92 6,48	11,4
gm. Pyszkowo na rzecz Sejmiku	40.850,93	38.985,62 50.181,20	95,43	6.322	6,32 7,93	14,25
gm. Śmiłowice na rzecz Sejmiku	87.515,10	83.014,91 99.162,60	97,15	10.114	8,21 9,84	18,05
gm. Wieniec	28.399,05	25.097,71 42.313,76	89,01	3.892	6,70 10,85	16,55

Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca miasta Włocławka jest najwyższe i wynosi zł. 42,11. Wysokość obciążenia podatkowego na głowę mieszkańca z tytułu każdej daniny, oraz wysokość opodatkowania na głowę jednego płatnika ilustruje poniższa tabela, sporządzona na podstawie sprawozdania budżetowego miasta Włocławka za rok 1927/28.

N a z w a d a n i n y	Suma do- chodów po- datkowych	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca	Ilość płat- ników	Obciążenie podatkowe na jednego płatnika
Udział w pań. p-ku dochod.	145.322,79	3,24	2,736	53,12
Udział w p-ku od lokali	128.168,64	2,86	8,972	14,31
Dodatek do p-ku gruntowego	1.535,77	0,03	373	4,12
Dodatek do p-ku od nieruchomości	107.903,38	2,41	843	128
Dodatek do p-ku przemysł.	508.202,41	11,35	2,270	223,88
Dodatek do pań. p-ku od spoż., zu- życia i produkcji	151.769,—	3,38	—	—
Dodatek do opłat od patentów na wy- rób i sprzedaż trunk.	12.682,10	0,28	109	116,35
Podatek od placów niezabudowanych	22.809,46	0,51	187	121,97
Podatek od zbytku mieszkalnego	6.116,97	0,13	108	56,64
Podatek hotelowy	9.233,29	0,26	—	—
Podatek od zabaw, rozrywek i widow.	137.833,38	3,08	249,659 wizdów	0,55
Podatek od ładun- ków kolej.	63.372,27	1,41	—	—
Podatek od plaka- tów, szyldów i anonsów	10.592,97	0,43	1,152	17,01
Podatek od przedm. zbytku	2.549,85	0,05	52	49,03
Podatek od spad- ków i darow.	6.223,59	0,13	24	264,32
Podatek od psów	7.782,80	0,17	841	9,25
Podatek od umów o przeniesienie własn. nieruchomości	56.204,85	1,25	734	73,57
Podatek od zapro- testowan. weksli	15.893,52	0,35	9,057 weksli	1,75

N a z w a d a n i n y	Suma do- chodów po- datkowych	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca	Ilość płatników	Obciążenie podatkowe na jednego płatnika
Składka na koszty kuracyjne	91.211,39	2,30	12,058	4,25
Podatek gminny wy- równawczy	10.799,60	0,24	315	34,28
Podatek gminny od gruntów publ.	392,56	—	14	28,04
Opłaty specjalne od nadmiernie zużyw. drogi publ.	7.074,20	0,16	31	228,64
Opłaty specjalne na ułożenie i przebu- dowę chodników	67.512,50	1,50	157	430,01
Dopłaty do ceny prądu elektr.	138.619,30	3,09	3,598	38,53
Opłaty specjalne na budowę mostu	30.278,59	0,68	148	204,59
Podatek inwesty- cyjny	137.608,48	3,07	12,058	11,41
Ogółem daniny miejskie	1.886.793,76	42,11		

Powyższa tabela wskazuje, że najwyższe obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca powstaje z tytułu podatku przemysłowego (od obrotu). Na powyższe wysokie obciążenie podatkowe wpływa znaczny wpływ z podatku od obrotu, wpłacanego przez liczne fabryki, znajdujące się w naszym mieście. Wpłaty, uskuteczniane tylko przez jedną fabrykę celulozy, wynoszą miesięcznie około zł. 5.000. Ogółem wpływ z tytułu podatku przemysłowego (od obrotu) od przedsiębiorstw przemysłowych wynosi od 40 do 50% ogólnych wpływów. Poza tem poważnem źródłem dochodu miasta do podatku od spożycia, zużycia i produkcji (obciążenie na głowę mieszkańca zł. 3,38), oraz z udziału w podatku dochodowym (zł. 3,24).

Z samoistnych danin komunalnych najwyższe obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca wykazuje podatek od widowisk (zł. 3,08), poza tem dopłaty do ceny za prąd elektryczny (z. 3,09), oraz podatek inwestycyjny (zł. 3,07).

Wśród sześciu miast w powiecie włocławskim najwyższe obciążenie podatkowe wykazuje Brześć Kujawski. Na wyso-

kość obciążenia podatkowego wpływa — wpływ z tytułu podatku przemysłowego, który wynosi około zł. 40.000, głównie z cukurowni Brześć Kujawski. Odliczając ten wpływ, obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca wyniesie około zł. 20.

Przoduje bezwzględnie pod względem obciążenia podatkowego Lubraniec. Opodatkowanie na głowę mieszkańca wynosi zł. 30,3 i jest wyższe, aniżeli obciążenie podatkowe w mieście Włocławku za rok 1926/27, kiedy obciążenie podatkowe wynosiło zł. 28,3 na głowę mieszkańca.

Bardzo wysokie obciążenie podatkowe wykazuje również Kowal, gdzie na głowę mieszkańca przypada zł. 23,6. Po Brześciu Kujawskim jest to największe miasto w powiecie włocławskim.

Również duże obciążenie podatkowe wykazuje Lubień zł. 20,6 i Chodecz zł. 18,4. Najmniejsze obciążenie podatkowe wykazuje Przedecz zł. 16,5, trzecie co do wielkości miasto w powiecie włocławskim.

Celem porównania obecnego obciążenia podatkowego w miastach i gminach powiatu włocławskiego, podana jest poniższa tabela, która ilustruje obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca miasta Włocławka w latach 1913 — 1927, według wykonanych budżetowych.

Rok budżetowy	Suma efektywna dochodów podatkowych w złotych ¹⁾	Liczba ludności ²⁾	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca w złotych, w stosunku rocznym.
1913	159.260,40	36.073	8,4
1916	290.029,60	39.293	14,1
1917/8	427.461,80	40.000	20,4
1918/9	450.530,—	40.000	21,4
1919/20	505.683,— ³⁾	40.000	24,1
1920/21 ⁴⁾	84.417,—	40.000	4,2
1921	104.874,—	40.182	6,7
1922	184.810,90	40.296	8,8
1923	211.332,40	40.752	9,9
1924	694.162,56	41.314	32,1
1925	978.053,28	42.803	43,7
1926/7 ⁵⁾	1.531.003,44	43.303	28,3
1927/8	1.886.793,76	44.752	42,1

Ad 1) Wpływy z roku 1913 przeliczono na złote, przyjmując 1 rubel = złotych 2,66. Wpływy z lat 1916 — 1923 przeliczono na złote według notowań giełdowych dolara Stanów Zjednoczonych, względnie franka szwajcarskiego, w markach niemieckich (lata 1916 — 1918), względnie w markach polskich (lata 1919 — 1923).

Ad 2) Liczbę ludności przyjęto według informacji, otrzymanych z referatu statystycznego magistratu m. Włocławka. Wobec braku danych za lata 1917 — 1920 przyjęto liczbę ludności na 40.000.

Ad 3) Spadek wpływów podatkowych w roku 1920 wynikał na skutek skasowania miejskiego podatku dochodowego.

Ad 4) W roku 1921 rok budżetowy wyniósł tylko 9 miesięcy, w związku ze zmianą okresu budżetowego. Obciążenie podatkowe w roku 1921 obliczono w stosunku do 12 miesięcy.

Ad 5) Rok 1926/27 w związku ze zmianą okresu budżetowania wynosi 15 miesięcy (2 okresy budżetowe). Obciążenie podatkowe obliczono w stosunku do 12 miesięcy.

Z pośród źródeł podatkowych, z których czerpie dochody Skarb Państwa, najwięcej wydajne są podatki: dochodowy, przemysłowy i gruntowy, poza tem znaczne wpływy są z tytułu opłat skarbowych.

Ogółem wpływy ze wszystkich podatków i opłat na rzecz Skarbu Państwa wyniosły za rok 1927/28 z miasta Włocławka zł. 3.344.889,42 i z powiatu włocławskiego zł. 1.668.458,90, t. j. ogółem zł. 5.013.348.

Poniższa tabela została sporządzona na podstawie danych z Kasy Skarbowej we Włocławku. Kwoty, podane w tabeli, obliczone są, zgodnie z wpływami, odnośnie wszystkich podatków, za wyjątkiem opłat skarbowych, co do których nie można było ustalić oddzielnie wpływów z miasta i z powiatu. W każdym bądź razie uchybienie jest bardzo małe i w obliczeniu ogólnego obciążenia na głowę mieszkańca stanowi uchybienie w dziesiątym znaku za przecinkiem.

Tabela ilustruje wpływy z tytułu poszczególnych danin na rzecz Skarbu Państwa z podziałem na miasto Włocławek i powiat, oraz obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca:

Podatek	m. Włocławek		pow. włocławski		Razem	
	Suma dochod.	Obciążenie na głowę m.	Suma dochod.	Obciążenie na głowę m.	Suma dochod.	Obciążenie na głowę m.
Opłaty skarbowe	519.628,16	11,61	187.319,93	2,27	706.948,09	5,57
Opłaty od umów oprze- niesienie własności nieruchomej i pod. od zaprostest. weksli	223.399,76	5	58.516,78	0,71	281.916,54	2,22

Podatek	m. Włocławek		pow. włocławski		Razem	
	Suma dochod.	Obciążenie na głowę m.	Suma dochod.	Obciążenie na głowę m.	Suma dochod.	Obciążenie na głowę m.
Opłaty od rachunków	44.632,10	1	4,463,21	0,05	49.095,31	0,38
Opłaty od obrotu papierami wartości.	670,37	—	—	—	670,37	—
Opłaty od skrzynek depozytowych	237,60	—	—	—	237,60	—
Opłaty od spółek	2.140,30	0,05	—	—	2.140,30	0,02
Podatek dochodowy	760.103,80	16,98	308.510,10	3,74	1.068.613,90	8,4
Podatek gruntowy	2.805,57	0,06	510.142,11	6,19	512.947,68	4,03
Podatek od nieruchomości	196.504,91	4,39	30.243,60	0,37	226.748,51	1,78
Podatek przemysł.	1.284.224,72	28,69	212.827,34	2,58	1.497.052,06	11,77
Opłaty od patent. na wyrób i sprzedaż trunków	18.653,25	0,41	2.376,—	0,03	21.029,25	0,17
Podatek od placów niezabudowanych	8.992,60	0,20	—	—	8.992,60	0,17
Podatek od lokali	119.235,28	2,62	16.540,41	0,20	135.775,69	1,07
Podatek od spadków i darowizn	62.379,01	1,39	87.453,87	1,06	149.832,88	1,18
Podatek majątkowy	100.005,71	2,23	248.965,55	3,02	348.971,26	2,74
Podatek od rent	105,53	—	—	—	105,53	—
Podatek wojskowy	1.170,75	0,03	1.100,—	0,01	2.270,75	0,02
Razem	3.344.889,42	74,70	1.668.458,90	20,24	5.013.348,32	39,42

Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca na rzecz Skarbu Państwa wynosi w mieście Włocławku zł. 74,70, w powiecie włocławskim zł. 20,24.

Obciążenie podatkowe w mieście Włocławku i w miastach, oraz gminach powiatu włocławskiego na rzecz Skarbu Państwa, jest znacznie wyższe od obciążenia podatkowego z tytułu danin komunalnych.

Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca miasta Włocławka z tytułu danin komunalnych wynosi zł. 42,1, państwowych zł. 74,70, t. j. ogółem zł. 136,80.

Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca w miastach i gminach powiatu wrocławskiego wynosi zł. 20,24. Obliczenie to jest bardzo ogólne, ponieważ bezwzględnie Skarb Państwa czerpie większe dochody z miast, aniżeli z gmin. Wobec nieprowadzenia przez Kasę Skarbową danych co do wpływów na rzecz poszczególnych miast i gmin niema możliwości dokładnego obliczenia obciążenia podatkowego na głowę mieszkańca.

Celem zilustrowania, ile wynosi obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca w mieście Wrocławku i w miastach, oraz gminach powiatu wrocławskiego z tytułu danin komunalnych i państwowych podana jest poniższa tabela:

MIASTO I GMINA	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca z tytułu danin komunalnych	Obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca z tytułu danin państw.	R A Z E M
m. Wrocławek	42,1	74,70	136,80
m. Brześć Kujawski	30,50	20,24	50,74
m. Chodecz	18,40	20,24	38,64
m. Kowal	23,60	20,24	43,84
m. Lubraniec	30,30	20,24	50,54
m. Lubień	20,60	20,24	40,84
m. Przedecz	16,50	20,24	36,74
gm. Baruchowo	15,80	20,24	36,04
gm. Chodecz	17,20	20,24	37,44
gm. Dobiegniewo	12,80	20,24	33,04
gm. Falborz	18,50	20,24	38,74
gm. Kowal	11,90	20,24	32,14
gm. Kłóbka	14,50	20,24	34,74
gm. Lubień	15,85	20,24	36,09
gm. Łęga	15,30	20,24	35,54
gm. Piaski	15,75	20,24	35,99
gm. Przedecz	11,40	20,24	31,64
gm. Pyszkowo	14,25	20,24	34,49
gm. Smiłowice	18,05	20,24	38,29
gm. Wieniec	16,55	20,24	36,79

Najwyższe obciążenie podatkowe na głowę mieszkańca wykazuje miasto Włocławek — zł. 136,80, z miast powiatu włocławskiego, najwyższe Brześć Kujawski — zł. 50,74 i Lubraniec — zł. 50,54, z gmin — Falborz — zł. 38,74, Smiłowice — zł. 38,29 i Wieniec — zł. 36,79.

Naszkiecowany obraz opodatkowania mieszkańców miasta Włocławka, miast i gmin powiatu włocławskiego jest pierwszym krokiem w tym kierunku.

Włocławek, w lutym 1929 r.

(—) *St. Felczyński.*

KOMUNIKACJA W POWIECIE ŁOWICKIM.

I.

Drogi państwowe w powiecie łowickim.

Przez powiat łowicki przechodzą dwa główne trakty państwowe, a mianowicie: trakt poznański i trakt kaliski.

Trakt Poznański poczynając od granicy powiatu sochaczewskiego przechodzi przez wsie: Patoki, Kompina, m. Łowicz, wsie Małszyce i Zduny do granicy powiatu kutnowskiego.

Ogólna długość traktu w granicach powiatu łowickiego wynosi 31,570 km. z czego jezdni szabrowej o podłożu kamiennym 29,876 km., jezdni brukowanej 1,694 km. Szerokość jezdni bitej równa się 6 metr., szerokość drogi w koronie równa się 12 mtr., szerokość pasa drogowego równa się 25 mtr. Powierzchnia jezdni równa się 189.420 m² = 18,94 h. Powierzchnia gruntu zajętego pod trakt poznański równa się 77,23 h. Dla oznaczenia granicy pasa drogowego ustawione są betonowe graniczniki.

Mostów na tym trakcie mamy 15, w tej liczbie drewnianych 7 ogólnej długości 256 m. b., drewnianych na murowanych przyczółkach 8, ogólnej długości 40,25 m. b. Przepustów kamiennych 13.

Obecnie są w budowie dwa mosty:

1) na rzece Bzurze pod Łowiczem żelazo-betonowy, łukowy w świetle 95 m. b.

2) na rzece Słudwi w Maurzycach, żelazny, spawany na betonowych przyczółkach w świetle 26 m. b.

Trakt Kaliski poczynając od m. Łowicza przechodzi przez wsie: Jamno, Krempe, Domaniewice do granicy pow. Brzezińskiego.

Ogólna długość traktu w granicach powiatu łowickiego wynosi 18,013 km. z czego jezdni szabrowej bez podłoża 16,922 km. jezdni brukowanej 1,1091 km.

Szerokość jezdni bitej równa się 6 metr., szerokość drogi w koronie równa się 12 metr., szerokość pasa drogowego równa się 23,5 metr.

Powierzchnia jezdni równa się 108.078 m² = 10, 8 h. Powierzchnia gruntu zajętego pod trakt kaliski równa się 41,75 h.

Dla oznaczenia granicy pasa drogowego ustawione są betonowe graniczniki.

Mostów na tym trakcie 13, w tej liczbie drewnianych 4, ogólnej długości 37,10 m. b., drewnianych na murowanych przyczółkach 9, ogólnej długości 33,89 m. b. Przepustów kamiennych 6 ogólnej dł. 4,09 m. b.

Zużycie tłucznia.

Poniższa tabela wykazuje ilość dostarczonego i zużytego w ostatnich latach szabru dla konserwacji traktów państwowych.

R o k	Dostawiono szabru		Zużyto szabru		Posadzo- no drze- wek szt.
	Ogółem	na 1 km.	Ogółem	na 1 km.	
1924	3472 m ³	70 m ³	2457 m ³	49,5 m ³	1098
1925	1490 „	30 „	2721 „	55,0 „	1025
1926	3506 „	70,7 „	2691 „	54,0 „	1013
1927	4022 „	80,3 „	3607 „	73,0 „	1117

Pogrubienia jezdni.

Pogrubiono i uwałowano jezdni na traktach:

1922 rok.	1,3 km.
1923 „	3,1 „
1924 „	3,8 „
1925 „	4,6 „
1926 „	2,8 „
1927 „	4,7 „
1928 „	5,5 „

Ogółem . 25,8 km.

Pomiary grubości nawierzchni i zapotrzebowanie materiału.

Pomiary grubości nawierzchni robione są co trzy lata i ostatnio wykazały, że średnio grubość warstwy szabru na tr. poznańskim równa się . 7,7 cm.
a na kaliskim równa się . . . . . 11,1 cm.

Dla przeprowadzenia traktu poznańskiego do stanu należytego, t. j. warstwy szabrowej do 20 cm. należy dostarczyć szabru . . . . . 11,808 m³.
Dla pogrubienia jezdni na tr. kaliskim potrzeba szabru . . . . . 4.200 m³.

Ogółem należy dostawić w krótkim czasie szabru . 16,008 m³.

Wydatki na drogi.

Wydatki na konserwację traktów państwowych w granicach powiatu łowickiego wykazuje poniższa tabela.

Rok	Ogółem wydatki zł.	Na 1 km. jezdni zł.	Na 1 m. ² jezdni zł.	Średni koszt 1 m. ³ szabru zł.
1924	89764	1805	0,3	16,5
1925	57061	1160	0,2	6,2
1926	100628	2029	0,34	15,0
1927	123228	2485	0,41	17,0

Ruch na drogach.

Ruch na drogach państwowych w związku ze wzrostem zaludnienia i przemysłowienia kraju, powiększa się z każdym rokiem.

Poniższa tabela zawiera dane statystyczne pomiaru ruchu jaki był w tym samym okresie w latach 1926 i 1928.

Nazwa traktu	Rok	Wozy próżne i pojazdy koni			Wozy ładowne koni			Samochody osob.	Samochody ciężarowe	
		1	2	3	1	2	3		próżne	ładowne
<i>Tr. Poznański</i>										
Odcinek Łowicz-Sochaczew	1926	200	65		120	92	1	14	1	2
	1928	196	116		199	185		32	6	15
Odcinek Łowicz-Kutno	1926	197	85		49	32		9		
	1928	211	243		91	171		18	4	11
<i>Tr. Kaliski</i>										
Odcinek Łowicz-Główno	1926	175	120		22	8	2	7		1
	1928	159	103		103	111	5	30	22	23

Kierownik Zarządu Drogowego
Pow. Łowickiego i Sochaczewskiego
Inż. Kazimierz Wojciechowski.

II.

Koleje.

Powiat łowicki przecięty jest kolejami szerokotorowymi w gwiazdę, promieniującą od Łowicza w czterech kierunkach: 1) zachodnio-północnym, w stronę Kutna, 2) zachodn.-południowym, do Łodzi, 3) wschodnio-północnym, do Sochaczewa i 4) wschodnio-południowym w stronę Skierniewic. Sieć kolejowa pierwszych dwóch kierunków łączy się z siecią kolei dalszych—zachodnich, ciągnących się aż poza granice państwa, natomiast oba ostatnie kierunki opierają się o Warszawę, skąd w pośredniej lub bezpośredniej komunikacji łączy się ze wschodem zagranicy, lub dalszą częścią terenów Rzeczypospolitej Polskiej. Sieć kolejowa szerokotorowa w dostatecznej mierze jest rozgałęziona w powiecie i zaspakaja potrzeby życia gospodarczego.

Natomiast daje się w powiecie odczuwać brak kolejek wąskotorowych, publicznego użytku, gdyż trzy linie wąskotorowe, jakie posiada powiat, obsługuje tylko prywatne przedsiębiorstwa, z których: 1) pierwsza należy do cukrowni Łyszkowice i łączy Łyszkowice ze stacją Domaniewice; 2) druga przechodzi z cukrowni Młynów, pow. łeczyckiego, do stacji Jackowice, pow.

łowickiego i 3) trzecia łączy folwark Piotrowice z głównym kłuczem majątku Walewice.

Razem kolejki te obejmują około 35 km.

Odczuwa się brak komunikacji w kierunkach Sochaczew — Bolimów — Skierniewice i Łowicz — Kiernozia — Sanniki.

Drogi.

a) Państwowe.

Podobnie, jak koleje żelazne, większa część dróg bitych promieniuje od Łowicza w różnych kierunkach. Trzy ważniejsze arterje dróg bitych państwowych obrały sobie następujące kierunki:

1) równoległy do kolei żelaznej na Kutno, czyli w kierunku zachodnio-północnym, tak zwany, trakt poznański (Nr. 17); 2) kierunek wschodnio-północny zajmuje w stronę Sochaczewa, trakt warszawski (Nr. 17) i 3) równoległe do kolei zachodnio-południowej w stronę Łodzi, trakt łódzki (Nr. 16). Razem drogi bite państwowe liczą 49.583 km. długości w obrębie powiatu łowickiego. Z danych statystycznych Powiatowego Zarządu Drogowego w Łowiczu widoczne jest, że od roku 1919 do 1927 pogrubiono dróg państwowych ogółem 20½ km. i że koszt utrzymania jednego kilometra w przeciągu tego czasu kosztował Państwo 1.659 zł. Średnio zużyto kamienia na remont dróg państwowych 46,6 m.³.

b) Samorządowe.

Drogi samorządowe bite, t. zw. wojewódzkie, prowadzą od Łowicza: 1) w kierunku północnym do Sannik i dalej do Płocka, 2) w kierunku zachodnim do Piątku i Łęczycy, 3) w kierunku południowym przez Łyszkowice do Skierniewic. Trakt ostatni początek swój otrzymuje nie z Łowicza, a z 10-go kilometra traktu państwowego łódzkiego. Drogi samorządowe, t. zw. powiatowe, są położone: 1) od Łowicza w stronę wschodnią przez Bolimów i Guzów do Sochaczewa, 2) od 4-go kilometra drogi wojewódzkiej, idącej na Piątek, t. j. z Chruślina na zachód do połączenia z drogą wojewódzką w Łyszkowicach, 3) od 9-go kilometra drogi powiatowej, idącej na Bolimów, t. j. z Nieborowa na północ przecina trakt państwowy Warszawski i ciągnie przez Rybno, dalej, aż do Wyszogrodu, 4) od 21-go kilometra drogi wojewódzkiej, idącej w stronę Piątku z folwarku Mroga, położonego tuż za Bielawami w stronę północno-zachodnią, do granicy powiatów kutnowskiego i łęczyckiego, 5) od 19-go kilometra tejże drogi wojewódzkiej, idącej na Piątek, z przed osady Bielawy, przez majątek Walewice do osady

Sobota. Razem dróg bitych wojewódzkich i powiatowych jest 127.576 km. w obrębie powiatu łowickiego i około 1.500 km. dróg gruntowych. Z danych statystycznych samorządowego Zarządu Drogowego widoczne jest, że za okres od 1921 do 1927 r. zbudowano nowych dróg 15,6 km., pogrubiono 20,4 km. Zużyto kamieni średnio na wybudowanie 1 km. 900 m.³, na pogrubienie 1 km. 12,85 m.³, przy wydatkach na konserwację 1 km. 852 zł. Ponieważ powiat łowicki ma powierzchnię 1.269 km.² i 98.259 ludności, to wynika, że jeden kilometr drogi bitej przypada na 556 mieszkańców i na 7 km.² powierzchni.

c) Ogólny pogląd.

W powiecie daje się odczuć duży brak dobrych dróg bitych. Gruntowe drogi, położone przeważnie w terenach gliniastych, są niemożliwe do przejazdów podczas większych opadów atmosferycznych ze względu na teren bardzo równy, przecięty dużą ilością bezbrzeżnych rzeczołek, które szybko występują ze swych łożysk. Materiał budowlany w postaci kamienia polnego jest na wyczerpaniu. Są w powiecie rozrzucone zależa żwiru, lecz położone przeważnie w okolicach o mniejszym skupieniu ludności. Transport żwiru do miejsc zaludnionych nie wytrzymuje kalkulacji. Naogół jednak problem drogowy gwałtownie upomina się o szybsze i skuteczniejsze rozwiązanie.

d) Mosty.

Powiat łowicki można zaliczyć do typu średniego pod względem ilości mostów i przepustów, których posiada razem około 1.200 szt., różnej wielkości, od największych, wynoszących około 120 metrów w świetle, do najmniejszych 30 cm. Wszystkie te mosty, za wyjątkiem kilkunastu, są drewniane, a więc wymagają częstych remontów, a przy przejeździe autem powodują wstrząsy z powodu nierównomiernego osiadania kory szosowej przy zetknięciu z pomostem. Powiat łowicki posiada odpowiedni materiał do budowy mostów żelbetonowych, to też mieszkańcy z upragnieniem oczekują akcji przebudowy mostów na konstrukcję stałą.

Żegluga i spław.

Powiat łowicki przecięty jest w połowie rzeką Bzurą, która przepływa go w kierunku południowo-wschodnim, ze średnim spadkiem 0,38% i przyjmuje następujące ważniejsze dopływy: Słudwię z Przysową z lewej strony i Mrogę z Mrożyca, Nową Bobrówkę z Kalenicą, Zwierzyniec, Skierniewkę i Rawkę z prawej strony. Każdy z dopływów ma jeszcze mnóstwo mniejszych

dopływów z nazwami lub zupełnie bez nazw. Rzeki powiatu łowickiego nie ujęte są brzegami, a ponieważ powiat położony jest na równinie, najmniejsze opady powodują szerokie rozlewy. Z tego też względu zachodnia część powiatu i część południowa posiada liczne choć nie wielkie stawy i jeziora. Jeziora położone są w gm. Dąbkowice (np. Okręt) i częściowo w gm. Łyszkowickiej, a stawy w tej ostatniej i w gminie bielawskiej.

Bardzo liczne zakłady wodne (młyny) na Bzurze i jej dopływach, podtapiają dość znaczne partje dolin i uniemożliwiają racjonalną meljorację powiatu. Z ważniejszych młynów powodujących podtapianie dolin wymienić należy: Kapituła, Kompina — Bednary i Patoki. Wszystkie zakłady wodne przeprowadzone są w założeniu nieracjonalnie i urządzenia mają niesłychanie prymitywne, piętrząc wodę stosunkowo wysoko z wielką szkodą dla kultury dolin. Zakłady powyższe w miarę rozwoju gospo-rolnej i wodnej podlegać muszą zniesieniu, a same rzeki jaknajrychlejszemu przeprowadzeniu regulacji.

St. Ankiewicz.

ROZWÓJ I STAN PRZEMYSŁU LUDOWEGO W POWIECIE PRZASNYSKIM

PRACA REPREZENTACJI TOWARZYSTW PRZEMYSŁU
LUDOWEGO, WYKONANA NA PODSTAWIE MATERJAŁÓW
TOWARZYSTWA P. T. L. W WARSZAWIE.

(DOKOŃCZENIE).

c) Uprawa konopi.

W powiecie przasnyskim plantacje konopi są nieznaczne. Najwięcej podobnie, jak i len, występują one na wschodzie powiatu, w gminach: Jednorożec, Baranowo, Zaręby, najslabiej w gminach środkowych i północno-zachodnich powiatu, a mianowicie: w gminach Karwacz, Krzynowłoga Mała, Krzynowłoga Wielka, Duczymin, Chorzele, Janowo, Przasnysz. W gminach: Dzierzgowo i Chojnowo są one większe, dochodząc tam ogółem do 4 ha w każdej z nich.

Konopie potrzebują dla normalnego swojego wzrostu i rozwoju dobrej ziemi i uprawy, a że ziemi w powiecie przasnyskim, za małymi wyjątkami, nie zawsze nadają się nawet pod uprawę lnu, przeto i szanse na rozwój plantacji konopi tutaj są bardzo małe.

Największe plantacje konopi znajdujemy w gminach: Jednorożec i Baranowo, gdzie one dochodzą ogółem do 5 ha w każdej z gmin.

Ogółem w powiecie przasnyskim plantacje konopi wynoszą 25 ha.

Miasta powiatu i gminy Janowo i Duczymin wcale tych plantacji nie posiadają.

Rozpowszechnienie więc konopi w pow. przasnyskim wśród ludności rolniczej jest bardzo słabe. Konopi rolnicy wysiewają mało i przeznaczają je tylko na zaspokojenie potrzeb własnych. Z włókna konopnego kręcą oni postronki i powrozy u rzemieślników w Przasnyszu, Ostrołęce i innych okolicznych miastach.

d) Inne surowce.

Oprócz wyżej wymienionych surowców, a mianowicie: wełny z własnych owiec, lnu i konopi z własnych plantacji, w powiecie spotykamy jeszcze i inne surowce, a właściwie półsurow-

ce, używane na tkaniny. Są niemi: przędza bawełniana, surowa i barwiona, jak również przędza wełniana barwiona. Tę ostatnią zwykle kupują z gatunków, tak zwanej, kameli.

Roczne zapotrzebowanie tych półsurowców waha się około 1.000 kg. dla bawełny i 500 kg. dla wełny.

Największymi odbiorcami na powyższe półsurowce są Kurpie, którzy stosują w swoich tkaninach lnianych i wełnianych bawełnę, jako osnowę.

W tkaninach wełnianych ma znów zastosowanie u nich często przędza wełniana, specjalnie skręcana, zwana w języku handlowym „kamelą“.

Koloniści z pod Łowicza, zamieszkali we wsiach: Kitki i Dobrogosty, gminy Dzierzgowo, po wyginięciu ich owiec wskutek mokrych miejscowych pastwisk, nie próbują wznowić tej hodowli, a potrzebną im przędzę wełnianą na pasiaki sprowadzają barwioną już, wprost z Łowicza.

II. Tkactwo.

Najpierwszą czynnością tkactwa ludowego jest wytworzenie przędzy z surowca.

Odbywa się to przeważnie na ręcznych kołowrotkach, ale spotkać można w pow. przasnyskim i kądziel. Nici snują zwykle od 10 do 20 numeru.

Zamiłowanie do tej pracy wśród kobiet na Kurpiach jest duże, a że i potrzeba zarobku jest także wielka, więc często na tem tle powstaje wyzysk ubogich wyrobnic przez zamożniejsze gospodynie.

Jako przykład takich stosunków można przytoczyć kobiety z Budnych Sowiąt, położonych od 3 klm. od wsi Baranowo, zajmujących się zimą przędzeniem nici.

Płacą im zwykle I — 3 zł. za uprzedzenie tak zw. „łockia“ nici, który to łokieć mniej więcej wystarcza do wytkania 6 mtr. tkaniny. Na wykonanie powyższej roboty zużywają one około tygodnia czasu. Okres przędzenia nici przypada zwykle na czas jesienny, do Bożego Narodzenia.

Nici uprzedzone ulegają farbowaniu.

Dawne metody farbowania już prawie zanikły, a nawet opowiadania o nich i recepty na nie częściowo zatraciły się.

Dziś lud kupuje w miasteczkach niekontrolowane barwniki anilinowe i sam farbuję niemi przędzę, lub też oddaje przędzę do farbowania w okolicznych miasteczkach.

Farbowanie dokonywane w ten sposób daje nietrwałe barwy.

Przędzy samej nigdy się nie bieli. Bielenie następuje dopiero w tkaninach. Bieleniu podlegają szare płótna lniane. Bielenie to wykonywa się w ten sposób, że wiosną, w miesiącu

maju pierze się naprzód płótno w zimnej wodzie (czasem dosypując sody) i następnie rozciąga na murawie, na słońcu w miejscach słonecznych i polewa wodą dotąd, dopóki płótno nie stanie się dostatecznie wybielone. Proces ten trwa zależnie od stanu pogody kilka dni.

Z uprawą lnu ściśle związane jest tkactwo ludowe. Mówiąc o tkactwie w pow. przasnyskim należy przeprowadzić podział na tkactwo kurpiów i tkactwo pozostałej części powiatu. O tkactwie poza kurpiami nie wiele będzie do powiedzenia, ponieważ tkaczki te zasadniczo wyrabiają tylko szare tkaniny lniane, rozmaitych grubości i trochę t. zw. „szmaciaków“, t. j. tkanin powstałych z osnowy zwykle lnianej i wyjątku utworzonego z wąskich, 1 cm. szerokości pasków, nadartych ze zniszczonych ubrań i tkanin; poza Kurpiami tkactwo jest zarzucane, jako zajęcie wymagające wielu wysiłków i długotrwałego nakładu pracy, a w rezultacie dające minimalne zarobki. Jedynie tylko w gm. Dzierzgowo, we wsiach: Dobrogosty i Kitki, gdzie przed laty osiedli koloniści z pod Łowicza, do obecnej jeszcze chwili zajmuje się ludność tkactwem. Ludność ta zachowuje tradycyjne wzory łowickie.

Po stronie kurpiowskiej tkactwo jest uprawiane przez ogół kobiet i do dziś zachowało swoją żywotność. Kurpianki nie tylko tkają szare lniane płótna, ale zajmują się także i tkaniami barwnych i deseniowych oryginalnych tkanin kurpiowskich. Wprawdzie i tu trudne warunki nie pozwalają na rozwinięcie się na szerszą skalę tkactwa ludowego, ale tradycja i przywiązanie do niego powodują, że mimo wszystko kurpianki tem rękodzielnictwem do dziś się zajmują.

Tkactwem wyłącznie zajmują się kobiety i starsze dziewczęta, zasadniczo porą zimową. Na wiosnę warsztaty tkackie rozbierają na części i wnoszą z domu; dopiero po naprzędzeniu nici, co trwa mniej więcej do stycznia, wnoszą do izb krosna, składają je i rozpoczynają tkanie, które trwa, oczywiście z przerwami, do świąt Wielkiej Nocy, a nawet i dłużej. Warsztaty tkackie, tak zw. półkrosna, rzadko krosna, są starej konstrukcji, przytem wąskie, (przeciętnie 1 mtr. szerokości), co powoduje, że okrycia na łóżka, półkilimki, płachty i inne tkaniny muszą być zszywane.

Ogółem wszystkich krosien w powiecie jest 2.300, z czego na 3 gminy kurpiowskie przypada 1.650, a reszta na pozostałe gminy.

Obok tkanin lnianych i wełnianych tkaczki tkają tak zw. „szmaciaki“, używane jako dery na okrycie siedzeń u wozów, koni i t. p. Szmaciaków na Kurpiach tkają bardzo niewiele, zastępują je grube, lniane, barwne tkaniny kurpiowskie. Roczna produkcja szmaciaków dochodzi od 4.000 m. i są one używane jedynie na własne potrzeby.

Ogólna roczna produkcja szarych tkanin lnianych wynosi około 125.000 mtr., z czego 95.000 mtr. zużywają mieszkańcy na pokrycie własnych potrzeb. Pozostała ilość tych tkanin jest sprzedawana głównie na przednówku, na targach w okolicach miasteczkach.

Roczna produkcja tkanin barwionych i deseniowych waha się około 13.000 m., z czego na własne potrzeby 8.000 m., — resztę na sprzedaż.

Ceny miejscowe na wyroby tkackie są niskie. Zależnie od zapotrzebowania na targach placą od zł. 1.20 do zł. 1.60, a nawet 2 zł., za metr szarej, lnianej tkaniny. Tkaniny deseniowe i barwne mają nieco lepsze ceny, szczególnie gdy są tkane z ręcznie kręconej wełny lub kameli. W tym wypadku ceny dochodzą od 4 do 5 zł. za metr bieżący, a nawet mogą osiągnąć cenę i do 15 zł. jeżeli są wyrabiane z wełny kręconej.

Biorąc pod uwagę powyższe ceny, możemy obliczyć wartość tkanin wytwarzanych w ciągu roku w Przasnyskiem na sumę koło 325.000 zł.

O ileby tylko zostały znalezione rynki zbytu dla wyrobów tkactwa ludowego, wówczas w krótkim czasie produkcja tkanin wzrosłaby conajmniej kilkakrotnie.

O dzisiejszym zbyciu tkanin ludowych możemy sądzić z poniżej podanego zestawienia procentu ich sprzedaży w stosunku do ogólnej produkcji. Trzeba przytem zaznaczyć, że zbyt tych towarów, odbywający się w znacznej części drogą wymiany u fachowych kupców na inne towary i to przeważnie na przednówku jest specjalnie łatwy, ponieważ materiały przemysłu ludowego są w tych warunkach oddawane za bezcen.

Stan sprzedaży tkanin ludowych w 1928 r.

Nazwa gminy	% stosunku sprzedanych tkanin szarych lnianych, do wyprodukow.	% stosunek sprzedanych tkanin deseniowych i kolorowych, do wyprodukowanych	% stosunek sprzedanych tkanin wełnianych, do wyprodukowanych
m. Przasnysz	—	—	—
„ Chorzele	—	—	—
gm. Baranowo	29	40	25
„ Chojnowo	20	—	—
„ Dzierzgowo	17	—	—
„ Duczymin	17	—	—
„ Janowo	—	—	—
„ Jednoróżec	17	25	—
„ Karwacz	20	—	—
„ Krzynowłoga Mała	31	—	—
„ Krzynowłoga Wielka	14	—	—
„ Zaręba	25	50	—
Ogółem powiat przeciętnie	23	36	56

Widzimy więc, że produkty przemysłowe nie są zbyt łatwe do kupienia, ponieważ przy obecnych niedogodnych warunkach dla kupującego taki masowy produkt tkactwa lnianego, jak płótno szare, jest sprzedawany zaledwie w 23%. Sprzedaż pozostałych tkanin nie odgrywa większej roli w bilansie płatniczym naszego ludu, przedstawiając ilościowo niewielki stosunkowo obiekt.

Dla uzupełnienia obrazu, jakie wartości daje nam przemysł tkacki, przytoczymy zestawienie ilości wyprodukowanych tkanin na każdych 100 mieszkańców gminy.

Ponieważ gminy miejskie powiatu w tkackim przemyśle ludowym nie mają żadnego udziału, przeto w zestawieniu tem dla zachowania czystości obrazu rozpatrzmy tylko gminy wiejskie.

Przeciętna produkcja tkanin ludowych w ostatnich latach w wiejskich gminach pow. przasnyskiego na każdych 100 mieszkańców, w metr. przedstawia się następująco:

Przeciętna produkcja tkanin ludowych w ostatnich latach w wiejskich gminach pow. przasnyskiego na każdych 100 mieszkańców w mtr.

Nazwa gminy	Tkanin lnianych szarych	Tkanin lnianych deseniowych	Tkanin wełnianych
Baranowo	497	71	21
Chojnowo	9	—	—
Dzierzgowo	150	6	—
Duczymin	100	—	—
Janowo	13	—	—
Jednoróżec	443	59	44
Karwacz	97	—	1,3
Kizynowłoga Mała . .	118	—	—
Krzynowłoga Wielka .	66	—	—
Zaręby	400	60	40

Poza wyżej przytoczoną produkcją wytwarzane są w dziedzinie tkactwa i inne wyroby, a mianowicie: z gałganów i lnu — szmaciaki, z wełny — pończochy, rękawice, czapki i inne trykotowe wyroby, z konopi — postronki, powrozy, sznury, których tu nie podaliśmy, a których ilość i cenę rykową trudno byłoby ustalić ze względu na dotychczasową używalność tych przedmiotów tylko w zakresie własnych potrzeb każdego producenta, bez podawania ich na rynek handlowy.

Tem niemniej rzeczywista wartość tych wyrobów w ogólnej sumie stanowi poważną wartość przemysłową, wytwarza-

ną przez lud. Należy ją przeto dołączyć do wartości wyrobów podanych w powyższem zestawieniu.

Przy pobieżnej cenie ich można liczyć, że w gminach o silniejszym tkactwie wartość tych ostatnich wyrobów będzie stanowić 10 — 20% wartości tkanin podanych w zestawieniu, a w gminach o słabszej produkcji tkackiej — 50 — 100%. Szczególnie stosunek ten utrzyma się w gminach tak mało aktywnych pod względem tkactwa, jakimi są: Chojnowo i Janowo.

Zestawiając wartość całkowitej ludowej produkcji tkackiej, w obliczeniu podług obecnych jej cen rynkowych, z wartością produkcji rolnej i hodowlanej gminy, łatwo się przekonamy, że ona niepoślednią rolę odgrywa w ogólnej produkcji ludu. W gminach mniej zamożnych powyższa produkcja ludu będzie dochodziła do kilkunastu procent, z ogólnej produkcji jego, odpowiednio spadając w gminach zamożniejszych, mających słabiej rozwinięte tkactwo ludowe, a większą produkcję rolniczą.

Porównanie to jednak nie wykaże nam rzeczywistego stanowiska tkactwa ludowego w ogólnej produkcji ludności pow. przasnyskiego, a tylko dochód jednostek obliczony procentowo z pracy w tej dziedzinie w stosunku do dochodów otrzymywanych w innych dziedzinach produkcji.

Chcąc poznać rzeczywistą wartość tkactwa ludowego, musielibyśmy wartość jego wycenić nie podług cen otrzymywanych za jego produkty dziś przez lud nieświadomy i wyzyskiwany przez handlarzy, a podług cen analogicznych towarów, istniejących w przemyśle fabrycznym, z uwzględnieniem ich gatunku i estetyki.

W ten sposób obliczona wartość tkanin ludowych byłaby dopiero rzeczywistą wartością przemysłu ludowego i określiłaby to właściwe miejsce dla tkactwa ludowego w rzędzie innych dziedzin produkcji danego terenu.

W pow. przasnyskim wartość ta napewno jest kilkakrotnie większa od wykazywanej obecnie.

To też nic dziwnego, że lud kurpiowski dostatecznie sprytny i inteligentny, aby wyczuć rzeczywistą wartość tego przemysłu, w wielu wypadkach, jak to już zaznaczyliśmy w poprzednich rozdziałach tej książki, negliżuje potrzeby gospodarstwa rolnego wobec potrzeby tkactwa.

Nie umiając ze względu na trudne warunki naturalne i swoje nieuświadomienie dać sobie rady z produkcją rolną i hodowlaną, lud kurpiowski pracuje w tej dziedzinie źle, nie zarabiając dla siebie nawet na chleb.

Szukając przeto rekompensaty tych niedoborów w swej produkcji rolnej przedewszystkiem zwrócił się on do tkactwa, przy którym czynności w zakresie przemysłu ludowego nie są zbyt skomplikowane i dla obserwacji oraz prostej umysłowości kur-

piowskiej dostępne. Z tkactwem zresztą kurp zrósł się od wieków, od czasów, kiedy jako smolarz lub bartnik osiadłszy w puszczy prowadził żywot odosobniony.

Rozumiejąc przeto ten dział swojej produkcji lud kurpiowski doskonale wyczuwa jego rzeczywistą wartość w swoim bycie i dlatego tak go kultywuje.

Ten stosunek ludności kurpiowskiej do własnej wytwórczości powoduje, że nawet gm. Zaręby, która ma duże zarobki na wychodźctwie sezonowym jako gmina pograniczna, że nawet ta gmina nie zaniedbała tkactwa i ma w tej dziedzinie dosyć dużą produkcję.

Inaczej już się przedstawia sprawa w gminach: Janowo lub Krzynowłoga Wielka, znajdujących się w analogicznych warunkach przyrodniczych ale zaludnionych przez lud mazurski o zupełnie odmiennym typie od kurpiowskiego.

Drobna własność, która pierwszą gminę całkowicie opanowała, a w drugiej jest w znacznej większości, pochodzi tu, jak to mówiliśmy poprzednio, z drobnej szlachty. Ludność mazurska tego typu nie ma wcale kultu dla własnej wytwórczości i dlatego wśród niej przemysł ludowy rozwija się tylko pod wpływem konieczności. W gminach tych, szczególnie w gm. Janowo, tkactwem zajmują się tylko kobiety stare, gdy młódź szuka zarobku na robotach rolnych w Prusach Wschodnich lub po dworach okolicznych. W tych gminach ziemia jest równie licha, jak i w gminach Zaręby, nie daje wręcz ludności ani całkowitego zajęcia, ani całkowitego utrzymania.

Tkactwo w tych gminach przedstawia się w następujący sposób: w pierwszej jest nikłe, w drugiej — nieznaczne. To też w pierwszej z nich produkcja ta wynosi 0,13 mtr., a w drugiej 0,66 mtr. na mieszkańca, gdy w gminie Zaręby dochodzi do 4 metr.

Gm. Krzynowłoga Wielka pomimo posiadania przynajmniej o 20% większej i szlachetniejszej produkcji wełny, niż w gm. Zaręby, nie produkuje zupełnie materji wełnianych.

Wprawdzie produkcja wełny w tej gminie znajduje się prawie wyłącznie w rękach większej własności rolnej, ta ostatnia jednak nie odmawia sprzedaży jej ludowi, czego dowodem są czynione przezeń zakupy tej wełny na wyrób pończoch i rękawic.

Tkactwa deseniowego, jak wynika z zestawienia, zupełnie w tych gminach niema, co jest zgodne z ustosunkowaniem się ludu miejscowego do tego rękodzielnictwa.

Podobne objawy ustosunkowania się ludu do tkactwa i podobne wyniki w produkcji mamy i w gm. Chojnowo, która całkowicie znajduje się pod wpływem ułatwień życiowych, jakie daje bliskość miasta.

Wytwórczość ludowa w dziedzinie tkactwa ogranicza się

tu do produkowania przeciętnie na mieszkańca kolo 0,09 mtr. lnianych tkanin szarych, pomimo znacznych plantacyj lnu w gminie i dogodnych warunków jego produkcji.

W innych gminach produkcja tkacka jest cokolwiek większa, niż w ostatnio omawianych, natomiast znacznie mniejsza, niż w gminach kurpiowskich.

Lud tutejszy, pochodzenia włościańskiego, przyszedł tu razem z większą własnością, przedstawia więc odmienny typ od wolnego, kmieiego ludu kurpiowskiego.

Nie wytworzywszy silniejszej własnej kultury, nie mógł lud dać poważniejszego jej wyrazu w dziedzinie tkactwa. Przejawiło się to i w braku tkactwa deseniowego i barwnego i w małym zainteresowaniu się tkactwem welnianem.

Ludność tutejsza nie posunęła się poza produkcję tkanin lnianych, będących najprostszym wytworem i przejawem tkactwa ludowego.

Jedynie gm. Dzierzgowo, posiadająca osiadłą w dwu wsiach ludność pochodzenia łowickiego, a więc o kulturze dosyć wysokiej i skryształizowanej, z przemysłem tkackim obznajmioną, przejawia większą produkcję tkacką.

Dla scharakteryzowania warunków, w jakich pracuje tkactwo ludowe, poniżej podajemy zestawienie ilości krosien w obliczeniu na jedno osiedle, jedno samodzielne gospodarstwo, lub jednego mieszkańca.

Zestawienie ilości krosien tkackich w pow. przasnyskim w 1928 r.

Nazwa gminy	Ilość krosien w powiecie lub gminie	Ilość krosien przypadająca		
		na jedno osiedle	na jedno samodzielne gospodarstwo rolne	na jednego mieszkańca
m. Przasnysz	—	—	—	—
.. Chorzele	—	—	—	—
gm. Baranowo	600	15,0	0,63	0,090
.. Chojnowo	50	0,8	0,07	0,009
.. Dzierzgowo	190	2,6	0,15	0,020
.. Duczymin	60	1,8	0,15	0,020
.. Janowo	10	1,7	0,02	0,003
.. Jednoróżec	600	27,1	0,70	0,100
.. Karwacz	150	2,8	0,16	0,020
.. Krzynowłoga Mała	140	2,4	0,21	0,030
.. Krzynowłoga Wielka	50	0,9	0,08	0,090
.. Zaręby	400	22,9	0,48	0,080
Ogółem powiat	2300	5,2	0,28	0,030

Z powyższego zestawienia widzimy, że zaopatrzenie ludności w warsztaty pracy w dziedzinie tkactwa jest naogół słabe i tylko z gruba zależne od rozwoju tkactwa w gminie. Większą ilość warsztatów posiadają wsie tylko w gminach kurpiowskich, są jednak nierównomiernie warsztaty rozpowszechnione. Tak więc gm. Baranowo, o największej produkcji ogółem i na jednego mieszkańca, posiada najmniej warsztatów tkackich z pośród innych gmin kurpiowskich w obliczeniu na jedną wioskę. Pod względem ilości krosien w stosunku do samodzielnych gospodarstw i mieszkańców gm. Baranowo stoi ona na drugim miejscu wśród gmin kurpiowskich. W niej wypadają w przybliżeniu 3 warsztaty tkackie na każde 5 gospodarstw wiejskich, a 9 ich na 100 jednostek ludności, gdy w gm. Jednoróżec wypada 5 warsztatów na 7 gospodarstw, a 10 ich na 100 jednostek ludności; w gm. zaś Zaręby wypada prawie 1 warsztat tkacki na 2 gospodarstwa samodzielne i 8 ich na 100 jednostek ludności.

Świadczyłoby to o pewnym zaniku tkactwa wśród ogółu mieszkańców gm. Baranowo, natomiast o zwiększonej produkcji poszczególnych tkaczy.

W gminach Zaręby, a zwłaszcza Jednoróżec, tkactwo jest dosyć znacznie rozpowszechnione wśród ludu, natomiast produkcja przeciętna pojedynczego krosna jest o wiele mniejsza niż w gm. Baranowo.

Gminy Janowo i Chojnowo, najmniej produkujące tkanin, mają największe uposażenie w warsztaty tkackie.

W gm. Chojnowo wypada w przybliżeniu 7 warsztatów tkackich na 15 gospodarzy, a 9 ich na 1000 ludności, a przytem co 5-ta wioska nie posiada zupełnie warsztatu tkackiego.

W gm. zaś Janowo chociaż i wypada 10 warsztatów na 6 wiosek, ale zato jeden warsztat przypada na 50-ciu gospodarzy, a 3 na 1000 ludności. A wszak ongi Janowo, jako miasteczko, było znane z wyrobu płócien.

Rozpowszechnienie więc tkactwa wśród ludności jest w tych gminach prawie żadne. Całą produkcję ich wykonywa niewielu tkaczy, w liczbie nieprzekraczającej kilkudziesięciu.

W pozostałych gminach, oprócz Krzynowłogi Wielkiej, na wioskę wypadają w przybliżeniu 2 albo 3 warsztaty. Przyczem jeden warsztat tkacki przypada na 5 — 7 gospodarzy, a 2 — 3 ich na 100 jednostek ludności.

Gmina Krzynowłoga Wielka w stosunku do swojej produkcji jest najslabiej uposażona w warsztaty. — Wyrabiając więcej tkanin od gmin znajdujących się w ostatniej grupie, (Janowo, Chojnowo) tak w ogólnej produkcji jak i w obliczeniu na jednego mieszkańca, nie posiada gm. Krzynowłoga Wielka warsztatów we wszystkich wioskach, a przytem na 25 gospodarzy wypadają w niej zaledwie 2 warsztaty tkackie.

Świadczyłyby to znów o skoncentrowaniu całej produkcji tkackiej gminy w niewielu rękach i słabego interesowania się tkactwem ogółu mieszkańców gminy.

Dla pełnego scharakteryzowania ustosunkowania się ludności do przemysłu tkackiego w gminach wiejskich pow. przasnyskiego rozpatrzmy wyzyskanie przez nią warsztatów tkackich.

Odpowiednie obliczenie wykazuje nam, że na jednym warsztacie przeciętnie tkano w gminach:

Baranowo	— 70,0	mtr. różnych tkanin
Chojnowo	— 71,1	„ „ „
Duczymin	— 58,3	„ „ „
Janowo	— 50,0	„ „ „
Jednoróżec	— 58,5	„ „ „
Karwacz	— 55,4	„ „ „
Krzynowłoga Mała	— 53,6	„ „ „
Krzynowłoga Wielka	— 78,0	„ „ „
Zaręby	— 63,3	„ „ „

Z największym wykorzystaniem warsztatów tkackich, przy najmniejszych stosunkowo ilościach ich, spotykamy się w gminach: Chojnowo, Dzierzgowo i Krzynowłoga Wielka, co świadczyłyby poniekąd o tendencjach rozwojowych tego przemysłu w powyższych gminach. Natomiast minimalna produkcja warsztatów tkackich w Janowie i Krzynowłodze Małej wskazywałaby na upadek tkactwa ludowego w tych gminach.

Również mała praca warsztatów przy znacznej ilości ich w gminach kurpiowskich świadczyłaby o pewnym upadku tkactwa wśród tutejszego ludu i zmniejszenia produkcji w stosunku do poprzedniego stanu.

Zestawiając wszystkie te dane musimy w końcu przyjść do przekonania, że tkactwo ludowe, niegdyś dosyć silnie rozwinięte na wschodzie i północno-zachodzie obecnego powiatu i znane z produkcji płócien w mieście Janowie, i wyrobów kurpiowskich, zupełnie zorganizowane w całym przebiegu wytwarzania tkaniny (od wyprodukowania surowca aż do foluszowania i t. p. wykończenia jej), obecnie organizację swoją zatraciło i jakieśmy to już mówili poprzednio, w niektórych fazach (np.: farbowaniu, foluszowaniu) obrało nieodpowiednią, a nawet złą drogę pracy.

Również jest nieodpowiednia i organizacja zbytu towarów przez wymianę na inne, oraz za pomocą wędrownych handlarek, jak to się dzieje na Kurpiach. W poprzednich czasach miała ona pewną rację bytu ze względu na trudności komunikacyjne,

dziś, prowadzona w ten sposób, jest źródłem wycisku producenta ludowego, jak również przyczyną wprowadzenia nieodpowiednich kierunków i wzorów do ustalonego i skryształizowanego tkactwa kurpiowskiego.

Nie mając światłego kierownictwa lud nie umie przystosować do życia swojej produkcji.

Sam lud, żyjąc jeszcze pierwotnie, wyczuwa potrzebę szybkiej pracy i przejścia do innego, łatwiejszego systemu wytwarzania, dającego mu i tańszy towar i lepsze jego wykończenie i inną organizację zbytu, zapewniającą mu większą produkcję. Nie rozumiejąc jednak zasadniczych kierunków obecnej wytwórczości, dotyczących podziału pracy, jako środka potaniania, podniesienia i przyspieszenia produkcji, oraz dostosowania się do potrzeb rynku zbytu i wyrabiania go sobie, jako asekuracji zbytu produkcji we wszystkich tych czynnościach lud nie ma własnej inicjatywy i dlatego łatwo przystosowuje się do organizacji pracy narzuconej mu siłą faktów przez obce elementy, nic nie mające wspólnego z jego wytwórczością, a szukające tylko żeru na jego nieświadomości.

W ten sposób dochodzi do zakupów, nieodpowiedniej, najczęściej źle farbowanej przędzy. Powstają farbiarnie zakładane przez prowincjonalnych, niekulturalnych przemysłowców, stosujących do farbowania przędzy na wyrobv ludowe najlichsze, anilinowe barwniki. Powstają małowasteczkowe organizacje, które beładnie, za beccen wyludzają od głodnego nieraz włościanina towary czyto w postaci surowca, czyteż gotowej tkaniny w wymianie za swoją tandetę. Najczęściej włościanie zużytkowują swe wyroby na własne potrzeby lub dają je pośrednikom za beccen.

Zamiast dawnych kurpi, chodzących po świecie z własnym towarem widzimy typy handlerek, spekulantek, obnoszących po kraju chodniki, płótno i wełniane pasiaki kurpiowskie, nieświadome estetycznej wartości tych ostatnich, nie umiejące przeto zachwalić swego towaru.

W podziw wprowadza pośredników jaskrawy pasiak łowicki, który się łatwo rozprzedaje wśród ludzi.

Powróciwszy do domu opowiadają o tem tkaczom kurpiowskim, namawiając do podobnej roboty i lepiej za nią płacąc.

Stale potrzebujący kurp idzie za tą, jak mu się zdaje, dobrą radą i wytwarza tkaninę na nową modę, psując zasadniczy dotychczasowy jej wyraz, tak wybitnie ją charakteryzujący i nadający jej swoisty typ tkaniny kurpiowskiej.

Wszystko to jednak nie zwiększa zbytu, nie podnosi wartości tkanin, nie obniża ich ceny, nie skraca roboty, nie zmniejsza pracy ludu.

I oto aby osiągnąć te rezultaty kurp przechodzi do wprowadzenia gorszego surowca, bawełny, do wszystkich rodzajów swo-

ich wytworów, robi je mniej gęste, lichtsze, zakupuje tańsze barwniki, mniej dokładnie wyfarbowuje przędzę, sukna nie wykańcza nawet używanymi dotychczas metodami u siebie w domu. Powstają więc towary gorsze, których nawet on sam nie chce używać, dając pierwszeństwo tkaninom miejskim.

W ten sposób dezorganizuje się wytwórczość tkacka kurpiowska. Jest to początek, może chwilowego upadku, nie można jednak powiedzieć aby był to jej zanik.

Do podniesienia tkactwa na kurpiach na poprzedni poziom pod względem, tak jakościowym, jak i ilościowym można doprowadzić jedynie przez uporządkowanie stosunków w nim obecnie istniejących. Dalszy zaś rozwój tkactwa będzie zależeć od nowej, sprawnej jego organizacji i wyszukania dla niego rynków zbytu przez czynniki świadome obecnych konjunktur i posiadające odpowiednią kulturę, aby docenić potrzebę zachowania jego etnicznego charakteru.

Niegdyś znaczne tkactwo gm. Janowo dziś zupełnie upadło i obecnie prawie zanika.

Ludność miejscowa wobec nowych prądów życia po większej części zarzucała tkactwo, z którym zresztą nigdy silnie nie była związana.

Wobec niechęci ludności do jakiegokolwiek wytwórczości własnej, oraz lichych ziem, nie nadających się pod uprawę lnu, a natomiast dobrych zarobków na wychodźstwie sezonowym do Prus Wschodnich, wszelka akcja do wznowienia produkcji tkackiej mogłaby mieć wątpliwe rezultaty, i dlatego teren ten należy uważać za nienadający się do prowadzenia ludowego przemysłu tkackiego.

W sposób zupełnie odrębny od dwu poprzednich grup rozwija się tkactwo w gminach: Chojnowo i Krzynowłoga Wielka. Najsłabiej zaopatrzone w warsztaty mają one jednocześnie największą wydajność tych warsztatów.

W pierwszej gminie jeden warsztat tkacki produkuje przeciętnie rocznie 112 mtr., w drugiej — 78 mtr. Świadczyłoby to, że gminy te, dotychczas zaniedbane w dziedzinie tkactwa, obecnie zaczynają się ku niemu zwracać. Gminy te jednak nie będąc do tkactwa technicznie przygotowane, wykorzystują te warsztaty, które mają oddawna, albo w które dopiero teraz się zaopatrują.

Trzeba przytem pamiętać, że obydwie te gminy pozostają pod wpływem miast, które dopiero w ostatnim okresie ich rozwoju zatraciły żywsze tętno życia i dlatego przestały silnie oddziaływać na ukształtowanie się życia w najbliższych okolicach.

Ta różnica co do ilości produkcji tkanin, jaka w nich istnieje, prawdopodobnie powstaje na tle ilości lnu, jaka jest w nich produkowana. Gmina Chojnowo, posiadająca dobre zie-

mie, doskonale pod len się nadające i dziś już mająca znaczną produkcję lnu, w dalszym stopniu swojego rozwoju idzie ku stworzeniu tkactwa ludowego. Gmina Krzynowłoga Wielka idzie w tym samym kierunku i może nawet szybciej od gm. Chojnowo, z tą jednak różnicą, że środki jej do rozwoju tego przemysłu są znacznie mniejsze. W surowiec tkacki jest gmina ta zaopatrzona słabiej dzięki lichszemu gruntom i gorszej uprawie. Przytem trzeba pamiętać, że charakter ludności i ustosunkowanie się jej do własnej wytwórczości w obydwu gminach jest różne. Gdy w pierwszej, wśród drobnej wartości przeważa element włościański, w drugiej przeważa drobnoszlachecki, a więc negatywnie postawiony do wszelkiej cięższej, rękodzielniczej pracy. Przytem w Krzynowłodze Wielkiej widzimy słabsze oddziaływanie ośrodka miejskiego, sąsiadującego z nią, niż w gm. Chojnowo, z którą sąsiaduje Przasnysz, o wiele bogatszy i wpływowszy od Charzel.

Na rozwój tkactwa w gm. Krzynowłoga Wielka może również dodatnio wpływać sąsiedztwo gmin kurpiowskich, o ośrodkach tak silnie rozwiniętego tkactwa ludowego.

Pod wpływem tych czynników ustosunkowanie się ludności do rękodzielnictwa może się dziś, w okresie zaniku kastowych przesądów i większej, a szybszej wymiany myśli, zasadniczo zmieniać, i dlatego dalszy rozwój tkactwa w tej gminie jest zupełnie możliwy.

Bardzo byłoby dobrze, żeby w tych gminach rozwinęło się również wśród ludu i tkactwo wełniane, które znajdzie bogaty i dobry surowiec u większej własności ziemskiej.

Skoordynowanie w danym wypadku gospodarczych działań większej własności z małą mogłoby tylko dać dodatnie rezultaty w rozwoju ekonomicznym powiatu.

W gminach: Krzynowłoga Mała, Duczynin i Karwacz tkactwo rozwija się słabo, nie mając żadnych specjalnych impulsów pochodzenia etnicznego, czy też ekonomicznego. W każdym razie nie można powiedzieć, żeby ono było w okresie zupełnego upadku. Tkactwo nigdy nie było tu silne, a jeżeli obecnie produkuje ono słabiej, to nie dlatego żeby ono zanikało, a dlatego, że przechodząc do nowych metod i form wytwórczości, znajduje się ono w dezorganizacji.

Wśród tych ostatnich gmin najlepiej pod względem wyzyskania swoich warsztatów i najruchliwiej pracuje gmina Karwacz, pomimo tego, że stwierdzamy w niej najgorsze wyposażenie techniczne.

Każdy warsztat wypuszcza tam rocznie prawie tyleż tkanin, co w gm. Jednorozec, a mianowicie: 58,3 mtr.

Gm. Dzierzgowo wśród ostatnio omawianych gmin zajmuje specjalne miejsce. Nie można jej przyłączyć do gmin pracujących dosyć intensywnie w tkactwie pod wpływem tradycji

czynników etnicznych i może w znacznej części czynników ekonomicznych, ponieważ znajdujący się tu łowiczanie, stanowiący pierwiastek etniczny o pewnej kulturze i ściśle związane z tym przemysłem, są liczebnie bardzo słabi, a położenie ekonomiczne ludności dzięki urodzajnej glebie jest tu o tyle dobre, że nie zmusza ludności do specjalnego opierania swoich dochodów na własnej wytwórczości przemysłowej.

Rozwój tkactwa w tej gminie nastąpił prawdopodobnie pod wpływem obfitej produkcji lnu, która osiągnęła tu dosyć znaczne rezultaty, doprowadzając obszar plantacji do 37 ha i produkując przytem len o wysokości 60 cm, — przy wydajności 20 q słomy i 6 q siemienia lnianego z ha, co na nasze warunki jest dosyć dobrym wynikiem.

Produkcja lnu przechodzi potrzeby miejscowego tkactwa. Po zaopatrzeniu potrzeb lokalnych w dziedzinie włókna gmina sprzedaje jeszcze poza jej granice:

słomy lnianej	— 31%
włókna lnianego	— 20 „
pakuł	— 40 „

Produkcją lnu interesuje się w omawianym powiecie około 80% rolników, plantatorów lnu.

Większy więc rozwój tkactwa w tej gminie prawdopodobnie wiąże się z rozwojem tych plantacyj.

Osiedlenie się łowiczian w tej gminie dało miejscowej ludności nowy tylko impuls do rozwinięcia rękodzielnictwa tkackiego. W gm. Dzierzgowo są więc czynniki rozwoju tkactwa analogiczne, do tych jakie występują w gm. Chojnowo. Działają one jednak tu intensywniej nie będąc niwelowane przez wpływy miejskie, jako w gminie od miasta oddalonej.

Jak silnem jest to oddziaływanie miasta tego, może być przykładem gm. Karwacz, która, mając jeszcze lepsze niż Dzierzgowo warunki dla rozwoju lniarstwa i tkactwa, wytworzyła tkactwo o wiele słabsze od tej ostatniej gminy.

Opierając się na powyższem stwierdzamy, że powiat przasnyski pod względem stanu przemysłu włókienniczego w obecnym czasie i jego rozwoju na przyszłość da się rozbić na następujące okręgi :

I-szy Okręg. Gminy: Baranowo, Jednorożec i Zaręby, stanowią tak zwany teren kurpiowski. Charakteryzuje go znaczny rozwój tkactwa, upraw lnu i hodowli owiec. Tkactwo znajduje się tu obecnie w stanie dezorganizacji i pewnego cofania się.

Uprawa lnu i hodowla owiec dotąd mało są rozpowszechnione, lecz mogą mieć dalsze szanse rozwoju tylko przy bardzo intensywnej uprawie.

Pod względem technicznym, t. j. ilości warsztatów tkackich, farbiarni i gremplarni, okręg ten jest urządzony dosyć dobrze.

II-gi Okręg. Gminy: Duczymin Krzynowłoga Mała i Karwacz. Gminy te mają obecnie produkcję tkacką i lniarską na średnim stopniu rozwoju, z tendencją do cofania się produkcji.

Trzeba tu zaznaczyć, że w gm. Karwacz lniarstwo ma bardzo silne możliwości i szanse rozwoju.

Techniczne wyposażenie tkactwa wskutek małej ilości warsztatów jest tu słabe.

III-ci Okręg. Gm. Janowo o silnym zaniku tkactwa i lichych nienadających się pod uprawę lnu gruntach.

Ludność, znajdując dobre zarobki na wychodźctwie sezonowym, tkactwem się nie interesuje. Szans rozwoju żaden z tych przemysłów w tej gminie nie ma.

IV-ty Okręg. Gminy: Dzierzgowo o znacznej produkcji tkackiej i średniej lniarskiej; Chojnowo, o dobrej glebie, bardzo słabej produkcji tkackiej, dosyć dużym obszarze upraw lnu i niewielkiej hodowli owiec na terenach większej własności; Krzynowłoga Wielka, o niewielkiej produkcji tkackiej i niewielkiej ilości upraw lnu, słabych ziemiach, znaczniejszej hodowli rasowych owiec na terenach wielkiej własności.

We wszystkich 3-ch gminach przemysł włókienniczy rozwija się jednak najprędzej w dziedzinie produkcji lnu.

Z tych 3-ch gmin tylko Dzierzgowo jest słabo zaopatrzone w warsztaty tkackie, dwie następne zaś mają ich znikomą ilość.

Gminy te znajdują się w okresie rozwoju ludowego przemysłu włókienniczego, tak pod względem tkactwa, jak i lniarstwa; przyczem rozwój lniarstwa w gminach: Dzierzgowo i Chojnowo, postępuje naprzód bardzo szybko.

V-ty Okręg. Obszary miast powiatu. Produkują one tylko len w nieznacznych ilościach, pod względem tkactwa są jałowe, warsztatów tkackich nie posiadają.

Kończąc uwagi o tkactwie, muszę zaznaczyć, że ubóstwo niektórych gmin w warsztaty tkackie da się objaśnić albo ubóstwem ludności, jak to widzimy w gminach: Krzynowłoga Wielka i Duczymin, albo niewielkiem zainteresowaniem się ludności tkactwem, jak w Janowie, Krzynowłodze Małej, Karwaczu, Chojnowie i miastach.

Warsztaty tkackie przeważnie budują się na miejscu przez fachowych stolarzy lub bardzo często przez samych gospodarzy wiejskich. Na targu są przeto nabywane warsztaty tkackie rzadko.

Cena warsztatów tych wynosi około 100 zł. od sztuki.

B. Przemysł drzewny.

Grupa przemysłu drzewnego pod względem różnorodności rękodzielnictw jest dosyć silnie rozwinięta na terenie powiatu przasnyskiego.

Olbrzymie tereny lasów, znajdujące się tutaj do czasu ostatniej wojny, dawały podstawy do rozwoju różnego rodzaju przemysłu drzewnego. Na obszarze leśnym Kurpi powstaje bogate i charakterystyczne budownictwo drzewne. Lud kurpiowski, zamiłowany w swojej chacie i schludnym obejściu, rozwija budownictwo swoim pomysłem, posuwając je nieraz do wytworów sztuki architektonicznej.

Ciesielstwo i stolarstwo ludowe na Kurpiach jest liczne, a tak rozpowszechnione, że nie trzeba nawet wielu uzdolnionych majstrów, aby wszystkim potrzebom powiatu w tych dziedzinach podołać.

Majstrzy ciesielscy i stolarscy z Kurpi pracują więcej po tej stronie powiatu, gdzie lasów niema, przenosząc i rozpowszechniając po całym powiecie typ chaty kurpiowskiej. Większe ilości stolarzy i cieśli zawodowych spotykamy przeważnie w gminach na zachodzie powiatu leżących jak: Janowo, Dzierzgowo, Chojnowo, Przasnysz i t. d.

Lud kurpiowski przeważnie własnymi siłami robotę u siebie wykonywa, mając prawie w każdym gospodarzu, niezłego cieślę, a nawet i stolarza, który od dziecka patrząc na innych, nauczył się pracować siekierą, piłą i heblem.

To samo da się powiedzieć i o bednarstwie. Zawodowych bednarzy stosunkowo mamy niewielu, zato prawie w każdej wsi paru jest samouków.

Analogicznie do poprzednich rękodzielnictw występuje w powiecie przasnyskim i kołodziejstwo, a mianowicie: pod względem ilości zawodowców — najsilniej w miastach i zachodnich gminach (Dzierzgowo, Chojnowo), w środkowych (Krzynowłoga Mała), słabiej we wschodnich, gdzie prawie każdy kurp poza osiami i kołami umie sobie wóz zbudować.

Obecność w większych rozmiarach innego rodzaju ludowego przemysłu drzewnego w pow. przasnyskim nie daje się zauważyć, chociaż w poprzednich wiekach i inne rękodzielnictwa w tej dziedzinie były tutaj rozwinięte.

Zaliczywszy do tego działu przemysł wikliniarsko-koszykarski, musimy zwrócić i na niego uwagę, zaznaczając bardzo słaby rozwój jego w pow. przasnyskim.

Budownictwo drzewne w pow. przasnyskim.

Jak to już poprzednio zaznaczyliśmy na Kurpiach rozwinęło się budownictwo drzewne wskutek specyficznych upodobań ludu do wygodnego i estetycznego mieszkania i łatwego budulca, otrzymywanego za darmo z lasów królewskich. Pod wpływem tych czynników wytworzył się tu specjalny typ kurpiowski w budowie drewnianej chaty, prostej w formie, zdobionej u okien i drzwi, oraz w ścianach szczytowych ze specjal-

nymi ornamentami i zakończeniami, wykonanymi również z drzewa, a nierzadko także ze skromnymi, barwnie omalowanymi motywami geograficznymi. Zaznaczyć należy, że motywy wykonane z drzewa i na drzewie są stare, przekazane przez tradycję, podczas, gdy wszelkie ozdoby malowane są znacznie późniejszego pochodzenia i stosowane jedynie u zamożniejszych gospodarzy. Również ciekawa jest konstrukcja drewnianych krzyży przydrożnych, które były stawiane licznie przy drogach.

Wyrzynane w charakterystyczny sposób, formują one na każdym z krótkich ramion, jakby nowy krzyż. Nad figurą Chrystusa, rozpiętego na krzyżu, również odpowiednio rzeźbioną w drzewie, umieszczona jest kapliczka lub prosty daszek.

Budownictwo kurpi wywarło silny wpływ na cały powiat. Rozeszło się ono w Przasnyskiem, aż do najodleglejszych na zachodzie powiatu położonych i wyraziło się nie tylko w budowie chaty i krzyża, ale i w budowie całego obejścia gospodarskiego, które jest utrzymane w tym samym typie u zamożnych włościan, zwłaszcza na Kurpiach.

Chata zwykle stoi ścianą szczytową do ulicy wioski, o kilka kroków od niej. Pomiędzy nią a ulicą znajduje się ogródek, przeważnie kwiatowy, otoczony sztachetkami, albo prostym płotem z żerdzi lub desek. Tuż przy chacie stoi stajnia, do której w starych budynkach jest zwykle wejście z sieni chaty.

Od licowej strony chaty o parę kroków od niej znajduje się wyjazd na podwórze zagrody. W głębi zagrody niezbyt skupione znajdują się zabudowania gospodarskie: stodoła, o klepisku po środku, z dwoma zasiekami po bokach, o wielkich wierzejach umieszczonych na dużych, kutyh, kowalskiej roboty zawiasach, i obora dla krów i innego inwentarza rogatego. Bliżej domu budynek pod drwalnię i chlewki z kilkorgiem drzwi. Inne budynki stoją pośrodku lub z drugiej strony podwórza, a do nich przedewszystkiem należy spichlerz i szopa na wozy i narzędzia gospodarskie.

Spichlerz prawie kwadratowy, z drzwiami pośrodku ściany szczytowej, obramowanymi podobnie jak przy chacie, bez żadnych jednak ornamentów. Stoi on na palach, zaciosanych ku górze, na wysokości koło pół metra od ziemi. Chata i zabudowania, powszechnie kryte słomą, mają na szczycie dachu kozły. W szczycie dach zakończony jest dwiema deskami, u góry wyrzynanymi w różne figury (końskie lby, węże, rogi i t. d.), tak zw. „šparogami“. Na chatach między „šparogami“ często znajduje się krzyż.

Chata składa się zwykle z sieni, ciągnącej się w poprzek jej całej, z izby, komory i alkierza. Drzwi wejściowe do chaty znajdują się w końcu jej, od podwórza. Od ulicy znajduje się izba i za nią komora, do której prowadzą drzwi z izby. Izba ma jedno okno na ulicę, drugie na podwórze. Komora ma rów-

niez okno na ulicę, ale zwykle już mniejsze. Po tej samej stronie izby, co komora, znajduje się i alkierz. Mieści się on między komorą i ścianą sieni i po większej części od izby jest oddzielony wielkim piecem, stojącym pośrodku jej i składającym się z kuchni z okapem, piekarnika i części ogrzewalnej. Komora jest oddzielona ścianami i drzwiami od izby, alkierz zaś w starych chatach łączy się z nią bezpośrednio.

U pułapu, wzdłuż izby ciągnie się zwykle belka z jakimś napisem, nazwiskiem fundatora chaty i datą jej wystawienia.

Palenie w piecu odbywa się zwykle z sieni, gdzie jest zbudowane wielkie palenisko, od którego idą kanały i pod kuchnię i do części ogrzewalnej pieca.

Wejście do izby z sieni znajduje się w pobliżu licowej ściany chaty.

Cała zagroda otoczona jest płotem z żerdzi lub desek.

Dziś, wobec pewnego braku drzewa na skutek zniszczenia lasów przez okupantów i ogólnej biedy, idą te wszystkie rzeczy w zaniedbanie, i często spotyka się ubogie, ledwo z bierwion sklecone chaty, o jednej, małej izdebce i sionce.

Na zachodzie powiatu, a nawet i na Kurpiach, częstokroć budownictwo drzewne jest obecnie wypierane przez budownictwo murowane, które zapoczątkowuje rozpowszechnienie w powiecie mularstwa i cegielnictwa, powodując jednocześnie w obecnych czasach częściowy upadek ciesielstwa i stolarstwa.

W budownictwie kurpiowskiem miało zastosowanie i żelazo. Wykonywali z niego kowale zawiasy do okien i drzwi, zaszczepki, zamki, okucia do wierzej przy stodole i innych zabudowaniach gospodarskich. Nadawano im często różne formy. Część krzyży przydrożnych była również z żelaza. Kute one były nieraz bardzo misternie, w kilka ramion, upiększane rozmaitemi znakami symbolicznymi. Krzyże żelazne przeważnie osadzano na podstawach z kamienia wykutych. Budowano też często z kamienia i kapliczki przydrożne. Stąd wytworzyło się kamieniarstwo ludowe.

a) Ciesielstwo.

Podług statystyki rzemiosł starostwa przasnyskiego, podanej już poprzednio, cieśli mamy w nim ogółem 50-ciu, w tym 40-tu ludowych, t. j. mających swoje gospodarki i nie zajmujących się tylko samym ciesielstwem, a traktujących je jako sposób dodatkowego zarobku.

Zawodowych i zarejestrowanych cieśli mamy najwięcej, jakeśmy to już zaznaczyli poprzednio, na zachodzie, a mniej na wschodzie, co się łatwo tłumaczy tem, że każdy kurp prawie zna się na ciesielstwie, pracując stale przy lesie czy to, przy obróbce budulca, czy też wyciesywaniu pokładów kolejowych,

lub innego rodzaju zajęciach, związanych z obróbką drzewa, i umie sam postawić sobie chatę i zabudowania gospodarskie.

Więcej uzdolnieni, rozchodząc się po powiecie, jako cieśle, zostali zarejestrowani jako zawodowi rzemieślnicy. Oni to rozpowszechnili typ budowli kurpiowskich w powiecie.

Należy przytem zaznaczyć pomysłowość cieśli na Kurpiach, która przedewszystkiem wyraża się w dowcipnie konstruowanych przez nich zamknięciach drewnianych, budowie spichlerzy na polach z odpowiedniami podciosami, po których myszy z pola nie mogą się do nich dostać, no i, ma się rozumieć, w bogactwie form zdobienia ścian szczytowych i zawęgleń oraz szczytów chaty, jak również w celowym jej rozplanowaniu.

Lecz ciesielstwo jest powszechne nie tylko na Kurpiach, — W każdej wsi pozostałej części powiatu znajdują się mniej lub więcej uzdolnieni samoucy w rękodzielnictwie ciesielskim, którzy również nie tylko drobne gospodarskie czynności potrafią załatwić, ale nawet i chatę sklecić.

Dlatego też, chociaż powiat poza Kurpiami znalazł się pod bardzo silnym wpływem ich budownictwa, nie przyjął jednak całkowicie stworzonego przez nich typu budowli, stosując w większości wypadków tylko oddzielne fragmenty i ulepszenia ich. Wiele jednak budowli powstało tu o charakterze, nie mającym nic wspólnego z budownictwem kurpiowskim. Budowali je cieśle miejscowi.

Zestawienie cieśli zarejestrowanych i cieśli ludowych pg. gmin w pow. przasnyskim w 1928 r.

N a z w a g m i n y	Ilość cieśli ¹⁾ zarejestrowanych	W tem ilość cieśli ludowych
m. Przasnysz	6	—
„ Chorzele	1	—
gm. Baranowo	4	4
„ Chojnowo	2	2
„ Dzierzgowo	4	4
„ Duczymin	5	5
„ Janowo	7	6
„ Jednorozec	9	8
„ Karwacz	7	6
„ Krzynowłoga Mała	1	1
„ Krzynowłoga Wielka	4	4
„ Zareby	—	—
Razem	50	40

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

Przy budowlach cieśle ci pracują przeważnie w ciągu 3—4 miesięcy letnich. Późną jesienią lub zimą mają oni zarobek przy robotach leśnych.

Zarobki ich wynoszą około 250 złotych rocznie.

b) *Stolarstwo.*

W związku z charakterem budownictwa kurpiowskiego i przeważnej ilości budowli drewnianych rozwinęło się w powiecie również stolarstwo.

Wszelkie ornamenty i upiększenia chaty kurpiowskiej, jak i jej wykończenie ostateczne, oraz sprzęty w niej się znajdujące, są już dziełem stolarzy. Meble podobnie jak chaty kurpiowskie są przystrajane wycinaniami w drzewie, przytem często są dosyć pomysłowe w wykonaniu i skomplikowane w formie. Przykładem pomysłowości stolarzy na Kurpiach są ławy i stołki z przekładanem oparciem na jedną lub drugą ich stronę.

Poza tem w nowszych czasach ujawniają się wśród stolarzy dążności nawet dosyć udatne do zmodernizowania i uproszczenia budowy drzwi i ornamentów zdobniczych chaty kurpiowskiej oraz zastosowania do nich nawet efektów barwnych.

Pracę swoją wykonują oni dorywczo w ciągu całego roku.

Na zarejestrowanych w powiecie 92 stolarzy, wśród których znajduje się 8-miu żydów, 60-ciu stolarzy jest ludowych. Ma się rozumieć, po wsiach szczególnie kurpiowskich jest wielu samouków, którzy stolarską robotę umieją robić.

Podług przeprowadzonych badań, wartość ich ogólnej produkcji przedstawia koło 35 tysięcy złotych, a przeciętny zarobek wynosi około 220 złotych rocznie.

Zamieszkują oni przeważnie w miastach i bogatych gminach jak: Chojnowo, Dzierzgowo, Karwacz, albo też gminach położonych w sąsiedztwie jak: Janowo i Jednoróżec.

Gminy biedniejsze jak: Zaręby, Krzynowłoga Wielka, Krzynowłoga Mała i Duczymin mają ich mniej.

Stolarze produkują nietylko na własne potrzeby ale i na zbyt, w tych jednak tylko wypadkach, gdy zawodowo trudnią się swoim zajęciem.

Samoucy po wsiach robią tylko dla siebie i conajwyżej dla sąsiadów.

Tej produkcji nie da się już ściśle ująć i pochwycić w jakieś liczby, trzeba o niej jednak pamiętać, bo wartość jej, prawdopodobnie, o wiele przewyższa produkcję stolarzy zawodowych.

Zbytu większego na wyroby stolarskie tu nie zorganizowano, ale też niema w powiecie i większej masowej produkcji tych wyrobów.

**Zestawienie stolarzy zarejestrowanych i stolarzy ludowych pg. gmin
w pow. przasnyskim w 1928 r.**

N a z w a g m i n y	Ilość zarejestrowanych stolarzy ¹⁾	W tem ilość stolarzy ludowych
m. Przasnysz	16	—
.. Chorzele	4	—
gm. Baranowo	8	7
.. Chojnowo	10	8
.. Dzierzgowo	12	10
.. Duczumin	2	2
.. Janowo	10	8
.. Jednorózek	12	10
.. Karwacz	9	8
.. Krzynowłoga Mała	4	3
.. Krzynowłoga Wielka	4	3
.. Zaręby	1	1
Razem	92	60

Surowcem, którym mogą stolarze rozporządzać na miejscu, jest tylko drzewo sosnowe, ponieważ lasy tutejsze przeważnie innego drzewostanu nie zawierają. Jest to więc materiał nadający się na najpospolitsze wyroby, i dlatego trudno tu było mówić o rozwoju stolarstwa na większą skalę, wprowadzając wyrób np.: mebli, chociażby prostych sprzętów.

Natomiast ważnem zagadnieniem jest wyrób przez miejscowe stolarstwo warsztatów i przyrządów tkackich i przędzalniczych, które obecnie zwykle robi sobie sam gospodarz, albo które sprowadza się na targi z miejscowości leżących poza powiatem. Z rozpowszechnieniem w powiecie tkactwa zbyt na te warsztaty i przyrządy może być znaczny, należy tylko uwzględnić nowoczesne ulepszenia warsztatowe.

W tym kierunku nastawione stolarstwo mogłoby spowodować znaczne korzyści dla miejscowej ludności i samo lepiej zarobić niż dotychczas.

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

e) *Kołodziejstwo.*

Kołodziei zarejestrowanych w powiecie jest 32-ch, w tym 4-ch żydów.

Większość ich zamieszkuje w bogatszych miejscowościach powiatu, a mianowicie: Przasnyszu i gminach: Chojnowo i Dzierzgowo.

Ludowych kołodziei zarejestrowanych jest wszystkiego 20-tu, pozatem jednak, jak i we wszystkich innych rękodzielniactwach, jest po wioskach wielu kołodziei, którzy sami sobie umieją wóz sporządzić, ma się rozumieć nabywając od zawodowców koła i osie i dając wóz do okucia.

Przemysł ten jest w powiecie dosyć nieliczny, a wartość produkcji jego, podług danych ostatnich badań, wynosi około 15 tysięcy złotych, przy przeciętnych zarobkach — około 200 zł. rocznie.

Kołodziejstwo ludowe, ma się rozumieć, jest silniej rozwinięte w gminach kurpiowskich, niż w pozostałych częściach powiatu.

Zestawienie Kołodziei zarejestrowanych i Kołodziei ludowych pg. gmin w pow. przasnyskim.

N a z w a g m i n y	Ilość zarejestrowanych kołodziei ¹⁾	W tem ilość kołodziei ludowych
m. Przasnysz	8	—
.. Chorzele	1	—
gm. Baranowo	2	2
.. Chojnowo	3	3
.. Dzierzgowo	7	6
.. Duczmin	2	2
.. Janowo	1	1
.. Jednorożec	1	1
.. Karwacz	1	1
.. Krzynowłoga Mała	5	4
.. Krzynowłoga Wielka	1	1
.. Zaręby	—	—
Razem	32	21

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

Produkcja kołodziejska dotyczy przeważnie zaspokojenia własnych potrzeb. Rzeczywista jej wartość jest dużo większa od wyrażonej powyżej podaną sumą, która się odnosi tylko do produkcji zarejestrowanych kołodziei ludowych i to bez uwzględnienia ich wyrobów dla własnego użytku.

d) *Bednarstwo.*

Bednarzy samouków, zajmujących się reparacją naczyń bednarskich i ich częściowym wyrobem, spotyka się w każdej gminie, natomiast bednarzy względnie wykwalifikowanych jest zaledwie kilku w Przasnyszu, Chorzela, Baranowie i Dzierzgowie.

Produkcja jest mała, obliczona tylko na zaspokojenie potrzeb miejscowej ludności.

Bednarstwo nie posiada większego gospodarczego znaczenia w życiu tutejszego powiatu.

Zaakcentować w tem miejscu należy fakt, że na terenie pow. przasnyskiego odczuwa się brak dębu, dlatego też bednarze miejscowi nie robią np.: beczek dębowych, które są wwożone na jarmarki z sąsiednich powiatów.

Produkcja roczna bednarzy w pow. przasnyskim w 1928 r. przedstawia:

w Przasnyszu wartość	8.000 zł.
„ Chorzela „	10.000 „
„ Baranowie „	5.000 „
„ Dzierzgowie „	2.500 „
	Razem 25.000 zł.

Zestawienie bednarzy zarejestrowanych i bednarzy ludowych pg. gmin w pow. przasnyskim w 1928 r.

N a z w a g m i n y	Ilość bednarzy ¹⁾ zarejestrowanych	W tem ilość bednarzy ludowych
m. Przasnysz	2	2
„ Chorzele	3	3
gm. Baranowo	4	4
„ Chojnowo	—	—
„ Dzierzgowo	2	2
Razem	11	11

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

W pozostałych gminach powiatu bednarzy nie zarejestrowano. Z powyższego zestawienia widocznem jest, że zarejestrowani bednarze pow. przasnyskiego są to właściwie wytwórcy ludowi, a więc pracują dorywczo, w chwilach wolnych od gospodarki wiejskiej. Przeważnie nie są oni wykwalifikowani, a tylko przez samouctwo i praktykę wyrobili się na fachowców i większemi uzdolnieniami zaznaczyli się wśród innych bednarzy.

W Przasnyszu i Chorzelach na większą skalę wyrabiają oni następujące naczynia bednarskie: balje, beczki, kubły, konwie i inne przedmioty, które następnie na targach i jarmarkach sprzedają okolicznej ludności. W Baranowie produkcja jest znacznie mniejsza. Wyrabiają tam naczynia bednarskie tylko dla lokalnych potrzeb i to tylko na zamówienie. W Dzierzgowie produkcja ta jest najmniejsza i ogranicza się do reperacji i wyrobu naczyń na własne i miejscowe potrzeby.

Praca bednarzy w miastach jest bardzo zbliżona do pracy rzemieślników.

Poza powyżej wymienionymi bednarzami, jak to na początku zaznaczyliśmy, prawie każda gmina ma mniej uzdolnionych bednarzy, którzy wytwarzają nowe naczynia, i to najprostsze, tylko na własny użytek lub, co najwyżej, dla sąsiadów. Przeważnie jednak ograniczają oni swoją pracę w bednarstwie do reperacji naczyń.

e) Tokarstwo ludowe.

Tokarstwa ludowego w powiecie niema, ponieważ na całym obszarze znajduje się tylko dwóch tokarzy drzewnych, żydów, mieszkających — jeden w Chorzelach, a drugi w Przasnyszu.

f) Rzeźba ludowa.

W gminach kurpiowskich rozpowszechnione było rzeźbiarstwo w drzewie. Ludowi artyści wyrzynali z drzewa przeważnie postacie Chrystusa ukrzyżowanego, albo też rozpowszechnione w Polsce figury Chrystusa frasnobliewego. Rzeźbiono też figury Matki Boskiej lub świętych. Z tych ostatnich najwięcej był rozpowszechniony na Kurpiach św. Jana Nepomucen, z krzyżem w jednej ręce, a palmą męczeńską w drugiej.

Figury te umieszczano przy drogach na słupach, w kapliczkach, lub na krzyżach.

Ludzi, zajmujących się rzeźbieniem w drzewie figur świętych, nazywano powszechnie na Kurpiach „bogorobami“. Dawniej tych „bogorobów“ było pełno w każdej wsi, dziś już liczba

ich zmniejszyła się znacznie, — może, pozostało po jednym na parafję. Figurki takie można nabywać tam jeszcze w cenie od kilku do dwudziestu kilku złotych.

g) Wikliniarstwo.

Dotychczas na terenie powiatu racjonalnie prowadzonego wikliniarstwa niema. Również nie spotyka się tu większych, dziko rosnących kęp wierzby koszykarskiej. Próby zaprowadzenia wikliniarstwa na terenie powiatu przasnyskiego są już rozpoczęte przez tutejszy Wydział powiatowy, który przez swoich instruktorów w bieżącym roku rozpoczął tę akcję w postaci zakładania wzorowych plantacyj wierzby koszykarskiej, oraz przez Szkołę Rolniczą w Rudzie i Magistrat m. Przasnysza, idących w tym samym kierunku. Wszystkie te prace jednak traktować należy jako wstępne czynności i doświadczenia do racjonalnego rozwoju wikliniarstwa. Z danych statystycznych wynika, że na terenie powiatu znajduje się około 11.500 h, a nieużytków, bagiennych i lotnych pisków, z których przynajmniej, oczywiście przy należytem przygotowaniu (regulówce, odwodnieniu i t. p.) około 50% może nadawać się pod plantacje wierzby koszykarskiej. W tem od 5% do 10% nieużytków będzie dość żyzne i będzie mieć ziemie zasobne w dostateczne ilości próchnicy i wilgoci, aby zapewnić pomyślne warunki dla plantowania najlepszego gatunku wierzby koszykarskiej — amerykanki (*Salix americana Nicholsoni purpurescens*).

Obecna roczna produkcja wikliny koszykarskiej jest minimalna.

Ogółem przyjęć można obszar plantacyj wiklinowych (prócz nowozakładanych) w powiecie na 1 ha z przeciętnym zbiorem rocznym wikliny zielonej 150 q. Wartość tego surowca wahać się będzie w granicach 1.500 do 2.000 zł. rocznie. Dzikich kęp wiklinowych (Jednoróżec) znajduje się w powiecie około 2 ha, Ponieważ jednak kępy te nie stanowią zwartego terenu, a są rozrzucone po łąkach i moczarach, przeto nie przedstawiają żadnej wartości użytkowej.

h) Koszykarstwo.

Koszykarstwa rozwiniętego na szerszą skalę niema. Brak miejscowego surowca jest bodaj jedną z zasadniczych przyczyn małego rozpowszechnienia wyrobów koszykarskich. Rozwój ten hamuje również i brak wyrobionych rynków zbytu.

W Przasnyszu znajduje się 2 warsztaty koszykarskie, które jednak ze względu na charakter pracy należy raczej zaliczyć do rzemiosła a nie wytwórczości ludowej. Mieszkańcy powiatu

tu i owdzie plotą zwykle, nieudolne zresztą kosze do ziemniaków, opalki i ręczne koszyczki, wyplatane najczęściej z korzeni sosnowych lub łupanego jałowca. Wytwórczość ta ogranicza się jednak zasadniczo do zaspokojenia własnych potrzeb.

Pomyślny rozwój koszykarstwa ludowego oprzeć się musi o miejscowy surowiec koszykarski, to też rozwój wikliniarstwa powinien równocześnie wpływać na podnoszenie się tej gałęzi wytwórczości, zwłaszcza, że koszykarstwo nie wymaga dużych nakładów kapitału. Wartość obecnej rocznej produkcji koszykarstwa waha się koło 20 tysięcy złotych. Z chwilą jednak powiększenia się produkcji wikliny, wytwórczość koszykarstwa może się znacznie powiększyć, przynosząc tysiącom rąk dobre dochody i stałe zajęcie w wolnych od gospodarstwa chwilach.

C. Przemysł mineralny.

Ludowy przemysł mineralny w pow. przasnyskim jest bardzo słaby. Spotykamy tu tylko małą ilość garncarzy, kilkunastu kamieniarzy, oraz w najnowszych czasach powstają po wsiach drobne betoniarnie i cegielnie. Ostatniego rodzaju produkcja przemysłowa powstaje na tle nowo-organizującego się w powiecie budownictwa ogniotrwałego.

a) *Garncarstwo.*

Garncarstwo nietylko że słabo się rozwija w powiecie przasnyskim, ale można powiedzieć, że nawet upada. Brak na miejscu doborowych glin nie sprzyja rozwojowi tej gałęzi wytwórczości ludowej.

W Chorzelach są 2 zakłady garncarskie, postawione na bardzo niskim poziomie technicznym i artystycznym.

Garncarze chorzelscy są niedostatecznie wykwalifikowani w swoim zawodzie, wyrabiają zwykle naczynia garncarskie, jak: garnki na mleko, doniczki do kwiatów, dzbanki i t. p. Najczęściej wyroby te są niepolewane. Produkcja ich jest minimalna. Na jarmarki, oprócz powyższych wyrobów z Chorzeli, są przywożone wyroby i z innych powiatów, jak z Krasnosielca i Mławy, skutecznie konkurujące z miejscowemi.

Dla garncarstwa w powiecie niema obecnie pomyślnych widoków rozwoju, tembardziej, że i zapotrzebowanie garnków glinianych z dnia na dzień maleje poczęści z przyczyny rozpowszechniania się wirówek do mleka, poczęści zaś wskutek wejścia w użycie emaljowanych naczyń blaszanych. Maksymalna roczna produkcja wyrobów garncarskich waha się co do wartości około 2.500 zł.

b) Kamieniarstwo.

W pow. przasnyskim mamy 12-tu kamieniarzy chrześcijan, zajmujących się rękodzielnictwem tylko dorywczo, w wolnych chwilach od zajęć rolniczych. Zamieszkują oni po większej części w gminach zamożniejszych, jak: Przasnysz, Chojnowo, Dzierzgowo i wyrabiają głównie pomniki, kamienne podstawy do krzyży, kapliczki, ciosane z kamienia i inne roboty kamieniarskie.

Pracują oni przeważnie w ciągu letnich miesięcy. Zarobki ich są niewielkie i nie przechodzą 250 zł. rocznie.

Wykaz kamieniarzy ludowych w gminach pow. przasnyskiego w 1928 r.

Nazwa gminy	Ilość kamieniarzy
m. Przasnysz	2
.. Chorzele	—
gm. Baranowo	1
.. Chojnowo	3
.. Dzierzgowo	2
.. Duczymin	—
.. Janowo	1
.. Jednorożec	—
.. Karwacz	—
.. Krzynowłoga Mała	2
.. Krzynowłoga Wielka	1
.. Zaręby	1
Razem	12

Powyżej zarejestrowanych kamieniarzy ludowych starostwo podaje jako rzemieślników.

c) Cegielnictwo.

W związku z odbudową powiatu po wojnie i wytrzebieciem lasów przez Niemców, nawet na Kurpiach co zamożniejsza wieś zaczęła się odbudowywać w materiale ogniotrwałym, a więc przede wszystkim w cegle.

Odległość wielkich cegielń i trudność przewiezienia cegły na miejsce spowodowały, że w powiecie zaczęły powstawać drobne, ludowe cegielnie, w których za każdym razem wypalał sobie wieśniak tyle cegły, ile potrzebował, a następnie je rozrzucił. Cegielnie te rozpowszechnione są na Kurpiach, mimo że wogóle brak tam gliny, a tembardziej nadającej się do wyrobu cegły. To też produkt, otrzymywany z tych cegielń, jest bardzo lichego gatunku i ledwo się nadaje na małe domki dla wieśniaków, które obecnie coraz więcej wypierają dawne charakterystyczne chaty kurpiowskie.

W południowo-zachodnich gminach przemysł ten może się rozwinąć i na szerszą skalę, natomiast w gminach wschodnich cegielnictwo niema szans rozwoju, jak to już wyżej zaznaczyliśmy.

Wobec ciągłego zmieniania się ilości pieców i wypalanej cegły, trudno jeszcze narazie ustalić ilość cegielń ludowych i wiekość produkcji cegielnictwa ludowego pow. przasnyskiego.

Dla dania możności zorientowania się chociaż z gruba w tej produkcji, zaznaczamy, że większość domów murowanych, powstających obecnie na terenie powiatu po wsiach, buduje się z cegieł w wyżej podany sposób wypalanych.

d) Mularstwo.

W związku z rozwojem budownictwa ogniotrwałego w powiecie, wytwarza się tu coraz więcej mularzy. Statystyka starostwa z 1928 r. podaje ilość zarejestrowanych mularzy w liczbie 56-ciu. Wszyscy oni są chrześcijanami. Wśród tych mularzy, podług ostatnich badań nad przemysłem ludowym, 35-ciu pracuje dorywczo, posiadając gospodarki, których przedewszystkiem muszą doglądać.

Narazie budownictwo ogniotrwałe, a więc i mularstwo, nie wytworzyło żadnych form ludowych, a wprowadza na teren najpospolitsze murowanki, niemające najmniejszego wyrazu, budowane podług narzuconego szablonu. Wyrazem dawnego budownictwa ludowego z cegły są jedynie kapliczki przydrożne, budowane nieraz w dwie, albo trzy kondygnacje. Na każdej z nich są wnęki, lub całe kapliczki z pomieszczonemi w nich figurami, pochodzenia ludowego.

Najwięcej mularzy mamy w gminach najbogatszych, jak miasto Przasnysz, Chojnowo, Dzierzgowo, Karwacz i Baranowo. Gminy biedniejsze mają już tylko po paru. Ilość mularzy idzie więc tu w parze z rozwojem budownictwa ogniotrwałego i zamożności gminy.

**Zestawienie mularzy zarejestrowanych i mularzy ludowych
podług gmin w pow. przasnyskim w 1929 r.**

N a z w a g m i n y	Ilość mularzy zarejestrowanych	W tem ilość mularzy ludowych
m. Przasnysz	16	—
„ Chorzele	4	—
gm. Baranowo	5	5
„ Chojnowo	6	6
„ Dzierzgowo	10	9
„ Duczynin	1	1
„ Janowo	4	4
„ Jednoróżec	2	2
„ Karwacz	5	5
„ Krzywonoga Mała	1	1
„ Krzywonoga Wielka	1	1
„ Zaręby	1	1
R a z e m	56	35

Ostatnie badania wykazały niewielkie dochody mularzy ludowych z wykonywania powyższego rękodzielnictwa.

Pracując dorywczo w ciągu 3—4 miesięcy letnich, zarabiają oni przeciętnie około 180 zł.

e) Betoniarstwo.

Betoniarstwo rozwija się w kilku punktach powiatu, ale na małą skalę. Istniejące betoniarnie są przedsiębiorstwami prywatnymi. Wyrabiają one pustaki, przepusty mostowe, kręgi do studziń i t. p. Wytwórnice te stosunkowo dość daleko są położone od siebie i do dziś jeszcze nie zaspakajają potrzeb całkowitej ludności. Wytwórniom tym brak także kapitałów obrotowych w tej wysokości, aby mogły udzielać niezbędnych kredytów dla ogółu niezamożnych mieszkańców.

Odpowiednie dla celów betoniarstwa żwiru i piasek znajdują się w każdej gminie powiatu. Niezależnie od wytwórni betoniarskich często poszczególni mieszkańcy na własny rachunek

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

nek wyrabiają z cementu potrzebne im wyroby betoniarskie. Wyrób ten ogranicza się zawsze tylko do pokrycia własnego zapotrzebowania.

Ze względu na tę ostatnią formę wytwarzania produkcji betoniarskiej należałoby postarać się o rozpowszechnienie wśród ludności maszyn do wyrobu pustaków, oraz odpowiednich form do innych wyrobów z należytymi wskazówkami o sposobach wyrobu betonu. Rozpowszechnienie tak maszyn, jak i informacji o produkcji betoniarskiej, jest wśród ludu dosyć słabe, co w znacznym stopniu wstrzymuje rozwój omawianego przemysłu w powiecie.

Ilość betoniarni i ich rozpowszechnienie w powiecie podaliśmy w zestawieniu przedsiębiorstw przemysłowych na początku książki.

f) *Bursztyniarstwo.*

Niegdyś na Kurpiach dosyć licznie zajmowano się poszukiwaniem bursztynu i następnie przerabianiem go po domach na „paciorki (korale), krzyżyki, fajki i t. p.“, jak mówi Chętnik w swojej książce. „Warunki gospodarczo-kulturalne na pograniczu kurpiowsko-mazurskiem“.

Obecnie przemysł ten nie istnieje, a w lasach państwowych bursztynu zbierać nie wolno.

J. Oryńżyna w swojej książce „Zarys przemysłu ludowego w Polsce“ zaznacza, według ankiety z 1920 r., że „w Zarębach puszczańskich ma być bursztyn“.

Podajemy te szczegóły w celu wskazania możliwości wznowienia w gm. Zaręby istniejącego tam niegdyś przemysłu bursztyniarstwa.

D. Przemysł metalowy.

Przemysł metalowy występuje silniej w sferach ludowych tylko w postaci kowalstwa. W postaci zaś innych rękodzielnictw występowanie jego jest słabsze wśród ludu, to też ślusarz, mechanik, mosiężnik, kotlarz i t. d., jest rzadkością na wsi i spotkać go można tylko w sąsiedztwie większych uprzemysłowionych majątków lub jako wytwórcę narzędzi rolniczych, zajmującego się jednak tą ostatnią czynnością o wiele rzadziej, niż przerabianiem lub reparacją starych maszyn rolniczych. Tłumaczy się to kosztownością i małym rozpowszechnieniem metalowego surowca, który służy do dalszej przeróbki, a zatem i niedostępnością jego w znaczniejszym stopniu dla ludu.

Jedynie kowal stał się niezbędnym pracownikiem dla naszych gospodarstw wiejskich i dlatego też jest liczniej na wsi reprezentowany.

a) Kowalstwo

Kowalstwo jest jednym z najliczniej reprezentowanych rękodzielnictw w pow. przasnyskim. Ogółem w tej dziedzinie zarejestrowano przez starostwo przasnyskie 123 pracowników, co stanowi koło 18% ogółu rękodzielników zarejestrowanych przez powiat w 1928 r. Z małym wyjątkiem, jest to element chrześcijański (w wyżej podanej liczbie kowali znajduje się tylko 7-miu żydów)., przyczem kowali ludowych jest 97-miu. W większej ilości osiedlają się oni w sąsiedztwie wielkiej własności lub w bogatych gminach. Dlatego też znacznieszą liczbę mamy ich w mieście Przasnyszu i w gminach: Chojnowo, Dzierzgowo, Karwacz, Krzynowłoga Mała, a najmniej w gminie Zaręby i w m. Chorzelach.

Wytwórczość kowali ogranicza się do wykonywania zamówień dla miejscowego rynku. Gromadnej pracy wśród nich niema. Jest tylko praca indywidualna. Praca ich jest zbliżona bardzo do rzemieślniczej, ponieważ pracują oni podług narzuconych im wzorów.

Zestawienie kowali zarejestrowanych i kowali ludowych podług gmin w pow. przasnyskim w 1928 r.

N a z w a g m i n y	Ilość kowali zarejestrowanych ¹⁾	W tem ilość kowali ludowych
m. Przasnysz	15	—
„ Chorzele	4	—
gm. Baranowo	4	4
„ Chojnowo	21	19
„ Dzierzgowo	20	18
„ Duczynin	6	6
„ Janowo	6	6
„ Jednorozec	6	6
„ Karwacz	17	16
„ Krzynowłoga Mała	12	11
„ Krzynowłoga Wielka	9	8
„ Zaręby	3	3
Razem	123	97

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

W dawniejszych czasach kowalstwo ludowe było rozwinięte w powiecie w gminach kurpiowskich, a wytwory jego miały szerokie zastosowanie w budownictwie ludowym. Jak już to poprzednio mówiliśmy, wykuwali oni misterne zaszczepki do drzwi i zawiasy do okien. Zwykle wykuwano je, upiększając ornamentykę kowalskiej roboty. Krzyże przydrożne również wykuwali ci pracownicy ludowi, nadając im nieraz skomplikowane formy, których szczegóły obmyślano i wykonywano z całym artyzmem, ale zawsze zgodnie z właściwościami tworzywa i możliwościami, wynikającymi z używanych narzędzi pracy.

Ludowi kowale tem tylko różnią się od rzemieślników, że mając własną gospodarkę, nie mogą całego czasu swego poświęcić kowalstwu, które zresztą daje im tylko dochody dodatkowe, a są one tak małe, że podług oceny delegata Towarzystwa Popierania Przemysłu Ludowego w Warszawie do przeprowadzenia badań nad przemysłem ludowym nie przenoszą one przeciętnie rocznie na pojedynczego pracownika 120 zł. Ogólną produkcję kowali ludowych wycenia on na 50.000 zł.

b) Ślusarstwo.

Ślusarzy w pow. przasnyskim jest 13-tu, oprócz 2-ech żydów, wszyscy są chrześcijanami. Najwięcej ślusarzy osiadło w gm. Dzierzgowo i w mieście Przasnyszu, t. j. w najbogatszych miejscowościach powiatu i ze względu na większą własność, jak w gm. Dzierzgowo.

Zestawienie ślusarzy zarejestrowanych i ślusarzy ludowych podług gmin pow. przasnyskiego w 1928 r.

N a z w a g m i n y	Ilość zarejestrowanych ślusarzy ¹⁾	W tem ilość ludowych ślusarzy
m. Przasnysz	3	—
.. Chorzele	2	—
gm. Baranowo	—	—
.. Chojnowo	—	—
.. Dzierzgowo	4	2
.. Duczymin	—	—
.. Janowo	2	1
.. Jednorożec	—	—
.. Karwacz	—	—
.. Krzynowłoga Mała	2	1
.. Krzynowłoga Wielka	—	—
.. Zaręby	—	—
Razem	13	4

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

Ślusarzy ludowych jest 4-ch, pracujących dorywczo w ciągu całego roku. Wartość produkcji ich wynosi około 3.000 zł. rocznie, a przeciętny zarobek roczny około 180 zł. Jest on więc bardzo mały, i bez posiadania własnej gospodarki żaden ze ślusarzy nie mógłby się utrzymać. Obecność fachowych ślusarzy na wsi jest bardzo ważna dla rolnictwa, dając mu przez to możliwość wprowadzania do pracy skomplikowanych maszyn.

E. Przemysł skórzany.

Ludowy przemysł skórzany obejmuje zwykle bardzo rozwinięte wśród ludu rękodzielnictwo, jakim jest szewctwo, a następnie garbarstwo, kuśnierstwo, rymarstwo i t. d., które to rękodzielnictwa były dosyć silnie rozpowszechnione do niedawna wśród ludu. Obecnie prawie całkowicie przeszły te zawody już w ręce rzemieślnicze, przeważnie żydowskie. Pewien tylko procent czynności w tych ostatnich rękodzielniactwach pozostał w rękach ludu. Czynności te dotyczą najprostszych reperacji częściowo zużytych wytworów tych rękodzielniactw.

W powiecie przasnyskim wśród ludu spotykany jest tylko przemysł szewcki, ponieważ rymarski całkowicie przyjął charakter rzemiosła. Po wsiach jedynie dokonują najprostszych napraw zaprzęgów. Osobno więc tego przemysłu nie będziemy omawiali, biorąc pod uwagę jedynie szewctwo.

Szewctwo.

Szewctwo w pow. przasnyskim jest mniejsze, niż w innych powiatach. W każdym razie jest ono najliczniejsze z pośród wszystkich innych rękodzielniactw powiatu, o charakterze częściowo lub w całości rzemieślniczym. Produkcja jego ogranicza się jedynie do zaopatrzenia miejscowego rynku. Produkcji na większą skalę niema. A chociaż są większe skupienia szewców w Przasnyszu i Chorzelach, niema jednak wśród nich masowego wytwarzania obuwia dla obcych rynków. Wyrabiane tu obuwie sprzedaje się na jarmarkach i targach, oraz w sklepach w każdym z tych miasteczek.

Obuwie jest wyrabiane ze skór, nabywanych w sklepach Przasnysza, Chorzel, Baranowa, Dzierzgowia, oraz okolicznych miast, jak: Ostrołęka i Mława.

Poza szewcami, zamieszkałymi w Przasnyszu i Chorzelach, niema prawie wśród szewców wykwalifikowanych fachowców. Są to przeważnie samoucy, którzy ledwo umieją wykonać reparacje. Większość swego czasu spędzają oni przy roli, czyto na swojej gospodarce, czy też zarobkując na życie na robotach polnych. Wobec tego pracują dorywczo i stosunkowo krótki okres czasu w ciągu całego roku. Szewcy, pracujący w ten spo-

sób, stanowią większość wśród ogółu szewców we wszystkich gminach poza miastami. Są więc oni przeważnie wytwórcami ludowymi. Kwalifikacje szewców powiatu przasnyskiego przeważnie są słabe. Nawet szewcy m. Przasnysza nie mają odpowiednich kwalifikacyj, nie mówiąc już o szewcach w gminach wiejskich, gdzie w 90% są samoukami.

Szewe ludowy pracuje gorzej od rzemieślnika, a wskutek tego i gorzej zarabia.

Ponieważ skóry wygarbowane są do powiatu przywożone, surowiec więc jest drogi. W powiecie zaś niema wcale garbarni, któraby mogła dostarczyć producentowi taniego materiału z miejscowych skór. W tych warunkach szewstwo w powiecie przasnyskim nie może mieć widoków większego rozwoju. Większość produkcji w powiecie jest w rękach chrześcijańskich. Żydzi mają w swoich rękach koło 30% jej; po wsiach ten procent znacznie się zmniejsza, obniżając się do 8%, w miastach zaś dochodzi prawie do 50%.

Zestawienie szewców zarejestrowanych i szewców ludowych pg. gmin pow. przasnyskiego w 1928 r.

N a z w a g m i n y	Ilość szewców ¹⁾ zarejestrowanych	W tem ilość szewców ludowych
m. Przasnysz	98	—
.. Chorzele	30	—
gm. Baranowo	4	4
.. Chojnowo	11	10
.. Dzierzgowo	20	19
.. Duczymin	5	5
.. Janowo	6	5
.. Jednoróżec	5	4
.. Karwacz	13	12
.. Krzynowłoga Mała	22	20
.. Krzynowłoga Wielka	12	12
.. Zaręby	1	1
Razem	227	92

¹⁾ Akta Starostwa w Przasnyszu.

Poza wyżej wymienionymi szewcami każda wieś ma swoich samouków, którzy na reparacji obuwia cokolwiek się znają.

Wartość produkcji w tej dziedzinie, podług obliczeń J. Garzarczyka, delegata T-wa Popierania Przemysłu Ludowego w Warszawie do badań nad przemysłem ludowym, dochodzi do 550.000 złotych, przyczem nieściśłość tej sumy może się wahać w dosyć dużych granicach, około 20%.

W obecnych warunkach wytwórczość szewcka, posiadając nawet dużą wartość, ma znaczenie tylko lokalne, nie odgrywając większej roli w gospodarce krajowej.

F. Przemysł konfekcyjny.

Ludowy przemysł konfekcyjny w powiecie przasnyskim prawie już nie istnieje.

a) Krawiectwo.

Krawiectwo, posiadające na terenie powiatu 42-ch pracowników, przybrało obecnie zupełnie charakter rzemieślniczy. Wytwarza ono tylko na zamówienie i pracuje podług narzuconych mu wzorów. Krawców, szyjących stare, ludowe ubrania, już niema i dlatego nawet na Kurpiach już nie można spotkać mężczyzn w ubraniu ludowym, tylko kobiety, szyjące same sobie ubrania, chodzą w nich jeszcze. Większość tego rękodzielnictwa znalazła się obecnie w powiecie przasnyskim w rękach Żydów. Jest ich aż 29 na 42 pracowników krawieckich, to jest prawie $\frac{2}{3}$ części wszystkich krawców w powiecie przasnyskim.

Ostatnie badania wykazały w tej dziedzinie rękodzielnictwa około 8-miu pracowników ludowych, z produkcją wartości około 10.000 zł. i zarobkiem, nie przynoszącym 200 zł., przy całorocznej dorywczej pracy w chwilach wolnych od zajęć na roli.

b) Czupnictwo.

Z innych rękodzielnictw przemysłu konfekcyjnego w powiecie przasnyskim wyrób czapek znalazł się także prawie wyłącznie w rękach żydowskich. Przemysł ten, jak i poprzednie, zatracił zupełnie charakter ludowy i przybrał charakter rzemieślniczy, wytwarzając towary obce ludowi duchem.

c) Koronkarstwo.

Koronkarstwo przasnyskie ma towary wyrobu szydełkowego. Spotyka się ono przeważnie na Kurpiach. Koronki te są dwóch typów: albo stanowią wstawki do pościeli i białych fartuchów, które kurpianki noszą od święta, albo też waziutkie ko-

ronki w ząbki, dziergane po brzegach ząbków kolorową przędzą w różnych odcieniach (przeważnie czerwoną, fioletową, zieloną i żółtą). Te ostatnie koroneczki używają kurpianki do obszywania swoich koszul. Koronkarstwo to jest rozpowszechnione wśród ludu kurpiowskiego. Zajmują się niem kobiety i dziewczęta. Produkcja jego jednak jest tak mała, że trudno nawet uchwycić jej wielkość i ocenić ją. Naogół w koronkach tych, poza owem dzierganiem barwnem, niezawsze uwydatnia się samodzielna twórczość ludowa; w wielu wypadkach są one wzorowane na wyrobach fabrycznych.

Trafiają się jednak tutaj i wyroby o dużej wartości artystycznej, przejawiające nawet wpływy otaczającej przyrody. Przykładem tego może służyć czepeczek dla dziecka, którego upiększenia robione są szydełkiem w postaci szyszek leśnych.

Wyroby te nie nadają się do specjalnego kultywowania i masowej produkcji, większego więc znaczenia dla rozwoju przemysłu ludowego nie mają i mieć nie mogą, a również wyrób ich nie może się stać źródłem większego dochodu dla ludu kurpiowskiego.

G. Przemysł spożywczy.

Ludowy przemysł spożywczy wchodzi właściwie w dziedzinę przetwórstwa rolniczego. Jeden dział jego, mianowicie olejarstwo, bardzo ściśle jest związane z lniarstwem, silnie rozwiniętem wśród ludu. Przy kalkulacji więc dochodowości tego ostatniego musimy uwzględnić i wartość produkcji olejarni i wogóle omówić zadania tego przemysłu.

Olejarstwo.

Jak to już widzieliśmy w zestawieniu przedsiębiorstw, w powiecie przasnyskim znajdują się trzy olejarnie ludowe. Ogółem jest ich jednak dziewięć. Niewymienione olejarnie są w rękach żydowskich.

Sześć z tych olejarni znajduje się w miastach, a tylko trzy po wsiach, — dwie z nich w Baranowie, a jedna w Janowie. Rozrzucone więc są one nierównomiernie po terenie powiatu, a przytem mają nieodpowiednie techniczne urządzenia. Wobec powyższego olejarnie przasnyskie nie są w stanie wyzyskać i należyście przerobić siemienia lnianego, produkowanego na terenie powiatu w ilości około 1.200 q.

Należyście postawione i odpowiednio rozmieszczone na obszarze powiatu, a znajdujące się przy tem w rękach producentów, olejarnie mogłyby wytworzyć dla tych ostatnich znaczne dochody i korzyści. Wynikałyby one z dobrej sprzedaży siemienia

lnianego w postaci oleju i otrzymania zpowrotem makuchów na paszę dla bydła.

Odpowiednio więc poprowadzona wytwórczość lniarska mogłaby spowodować znaczne powiększenie dochodów z upraw lnu, co znów z drugiej strony dałoby implus siejącym len do udoskonalania tych upraw.

Rozpowszechnienie tego przemysłu wśród ludu mogłoby mieć bardzo dodatnie konsekwencje w powiecie przasnyskim.

ROZDZIAŁ VI.

Sztuka ludowa. Dwa ośrodki sztuki ludowej: Dzierzgowo i Kurpie. Budownictwo kurpiowskie. Tkactwo kurpiowskie. Tkactwo w Dzierzgowie. Wycinanki ludowe na Kurpiach i w Dzierzgowie. Koronki kurpiowskie i ich wzory. Strój kurpiowski i strój łowicki. Krzyże, kapliczki i krzyże żelazne na Kurpiach. Świątki i cmentarzyska świątków.

Sztuka ludowa w powiecie przasnyskim nie jest tak słabą, jakby się wydawało. Ma ona dwa ośrodki, w których przejawiają się dwie odrębne kultury ludu mazurskiego. Jeden, to Kurpie, kraj wśród lasów, pełen zieleni, złocistych piasków i łąk, szeroko rozścielających się nad brzegami rzek. Kiedy Kurp mieszkał jeszcze w puszczy, niewiele trudniąc się rolnictwem, natomiast prowadząc liczne przemysły, jak: smolarstwo, rudnictwo, bursztyniarstwo, bartnictwo, hutnictwo, wyroby drzewne i t. d., kiedy chodził jeszcze w lipowych „chodakach“ i sukmanach, tkanych przez jego kobiety, wówczas był kmieciem niezależnym i zamożnym. Dbał on o swój ubiór, dbał i o swoją chatę i wewnątrz jej urządzenie. Upiększał ją, jak umiał, wytwarzając charakterystyczne własne budownictwo: drzwi, okiennice i szczyty, układane z desek w różne desenie, nad oknami i drzwiami robiono ozdobne upiększenia, wyrzynając je w desce, wszystkie dachy zakończone były figurami, najczęściej rogami lub głowami końskimi. W chacie — ławy i stoły, o specjalnej konstrukcji i specjalnie wyrzynane i zdobione; na ścianach — obrazy, rozwieszone wycinanki z jednobarwnego papieru, z motywami roślinnymi, lub zwierzęcymi; u okien — także wycinane firanki.

Całość daje wyraz odrębnej, samorodnej kultury kurpiowskiej, która, będąc dostatecznie skryształizowana, zdobyła sobie prawo obywatelstwa w całym powiecie. Na zachodzie tego ostatniego przed niedawnymi czasy osiedli mazurzy, pochodzenia łowickiego. Nie zasymilowali się oni z miejscową ludnością. No-

szą oni swoje charakterystyczne ubranie i tkają dla siebie swoje znane pasiaki. Ubiór ich nie się nie zmienił w stosunku do łowickiego; utrzymują też same barwy i też same linje, mają także same zestawienia barw. Aby barwy te były identyczne z łowickimi, sprowadzają oni nawet wełnę do swoich tkanin z miejsca pochodzenia. Ubiory ich są takie same, jak w Łowiczu.

Ubiory kurpiowskie są mniej jaskrawe, mniej rzucają się w oczy, niż łowickie. Dominują w nich barwy ciemne, lub szare; o ile barwy są żywsze, to są zawsze zmatowane ciemniejszą osnową (zieloną lub czarną).

Różnorodność tkanin jest dosyć znaczna. Tka się tam i pasiaki w paski nie szersze od palca, i fartuchy wążutkie, czerwono-żółto-zielone paski, i kraciaki, robione splotem rządkowym lub płóciennym, przeważnie w kolorze czerwono-zielonym, i serwety wzorem kostkowym, także splotu rządkowego.

Na terenie powiatu, poza wyżej wymienionymi tkaninami kurpiowskimi i łowickimi, znajdują się jeszcze tak zwane szmaciaki.

Z tkanin ludowych, wyrabianych z lnu, najpospolitsze są barwne, pasiaste chodniki, w najróżnorodniejszych kolorach, nigdy jednak nie jaskrawe, a zawsze zmatowane osnową.

Na Kurpiach, t. j. w gminach: Zareby, Jednoróżec i Baranowo, spotyka się bardzo dużo wycinanek, wyobrażających stylizowane drzewka, monstracje, rośliny, ptactwo i zwierzęta.

Wycinanki te są z zamięłowaniem robione przez dziewczęta koło Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy i nalepiane rzędami na świeżo pobielone ściany izb. Na ścianach wycinanki pozostają dotąd, dopóki się nie podniszczą. Przez letnie i jesienne miesiące wycinanki w chatach kurpiowskich spotyka się tylko sporadycznie. Narzędziem do robienia wycinanek są przeważnie nożyce owczarskie. Przez użycie powyższego narzędzia, wycinanki kurpiowskie otrzymują pewne charakterystyczne cechy, wyrażające się i w budowie ich linji, i w wyborze motywów. Uzdolnione kurpianki, sprawnie operując swemi nożycami, potrafią wytwarzać bardzo misterne wycinanki, o wysokiej wartości artystycznej.

Obok wycinanek dziewczęta także wykonują ze słomy, nici i barwnych papierków pająki, które zawieszają w rogu izby, tam, gdzie wiszą obrazy świętych i stoi stół i ławy.

Wycinanie z białej bibułki firanek nad okna jest szerzej rozpowszechnione i spotkać się z niemi można nie tylko na Kurpiach, ale i na terenie całego powiatu. W gminie Dzierzgowo spotykamy także malowanki łowickie, które wykonują koloniści z Łowickiego. Koloniści ci w zwyczajach swoich, ubiorach, budownictwie, urządzeniach mieszkań i t. p., do dziś zachowali dużo pierwiastków łowickich.

We wsiach, przy drogach, na skrzyżowaniu tych ostatnich, spotyka się często krzyże drewniane, przeważnie wyrzynane lub rzeźbione, a Chrystus zawsze jest zawieszony na nich w pewnego rodzaju kapliczkach pod daszkiem, również odpowiednio rzeźbionych. Nieraz zgrupowane są po dwa krzyże, a wśród nich stoi kapliczka lub figura Matki Boskiej, albo też jakiegoś świętego, przeważnie Jana Niepomucena. Zamiast krzyży bywają stawiane też kapliczki, bądź murowane z cegły w formie 2 — 3-piętrowych wieżyczek z pomieszczonemi wewnątrz za szkłem obrazami lub rzeźbami świętych, bądź też są ciosane z granitu (często nawet z jednego kamienia) lub drewniane z rozmaitemi ozdobami, daszkami i t. p. Bywają też krzyże żelazne, nieraz bardzo pięknie kute przez miejscowych kowali ludowych. Ornamentyka kowalska tych krzyży jest często na symbolach oparta. Wogóle kowalstwo dawniejszych lat w gminach kurpiowskich może się poszczycić niejednym dziełem sztuki i współdziałaniem przy stworzeniu typu budownictwa kurpiowskiego przez swoje artystyczne okucia drzwi, okien, zamków.

W małych ilościach spotyka się na Kurpiach także wyroby koronkowe, robione szydełkiem. Koronki te są często naśladownictwem wzorów drukowanych lub pokazywanych w szkole. Niektóre jednak z nich mają większą wartość artystyczną i pewne przejawy własnej twórczości, które świadczą o kulturze wykonawczyń tych robót. Najbogaciej jednak rozwinęła się sztuka ludowa w powiecie przasnyskim na Kurpiach, szczególnie w tej dziedzinie wytwórczości, która za podstawę ma surowiec drzewny. Wyrazem jej jest swoiste budownictwo kurpiowskie, które w ornamentyce chat, zabarwieniu węglów, belek i dachów doszło do wytworzenia bardzo pięknych form.

Robota stolarska, wyrażająca się, naprzykład w ornamentyce drzwi lub w sprzętach, osiągnęła tu wysoki stopień rozwoju artystycznego. Rzeźba w drzewie, to jedno z najpospolitszych zajęć w wolnych chwilach dawnego Kurpia. Pełno więc było po wsiach „bogorobów“ i pełno powstawało świątków, misternie wykonanych w drzewie, nieraz o wysokiej wartości artystycznej, a do najpospolitszych wśród nich należały figury Chrystusa Frasobliwego, Matki Boskiej i św. Jana Niepomucena.

Na Kurpiach spotyka się ciekawy i rzadko obserwowany zwyczaj chowania świątków. Kiedy figury Chrystusa popsują się częściowo, czy w całości, to nie są one pozostawiane na miejscu, a przenoszone na cmentarze i tam na przeznaczonych dla nich miejscach składane.

Sztuka na Kurpiach jest czystym wytworem duchowym miejscowej ludności i ma jeszcze duże szanse rozwijania się w dalszym ciągu, o ile zmieniające się warunki życiowe nie zde-

zorganizują wytwórczości ludowej, wprowadzając nowe surowce na miejsce starych, z którymi lud nie będzie sobie umiał dać rady i użyć ich, jako tworzywa do oddania całej swojej kultury.

ZRÓDŁA i LITERATURA.

- 1) Akty statystyczne starostwa pow. przasnyskiego.
- 2) Akty statystyczne gmin pow. przasnyskiego.
- 3) Sprawozdanie z przeprowadzonych badań nad przemysłem ludowym w pow. przasnyskim Józefa Garczarczyka.
- 4) Jan Piekalkiewicz i Stanisław Rutkowski. Okręgi gospodarcze Polski. Kwartalnik Stat. 1927 r., zeszyt 3. Wydawn. Gł. U. St.
- 5) Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, Tom I. Wyd. Gł. U. St. 1925 r.
- 6) Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej. Mieszkanie. Ludność. Stosunki zawodowe. T. XV. Wyd. Gł. U. St. 1927 r.
- 7) Zasiwy i zbiory. T. II. Wyd. Gł. U. St. 1920 r.
- 8) Ruch ludności. Wyd. Gł. U. St. 1921 r.
- 9) Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej. Grunty wspólne. T. XII. Zeszyt 3. Wyd. Gł. U. St. 1927 r.
- 10) Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej. Gospodarstwo Wiejskie. T. XI. Zeszyt 2. Wyd. Gł. U. St. 1928 r.
- 11) Antoni Sujkowski. Geografja ekonomiczna ziem dawnej Polski. Wyd. Orgelbrand i S-wie. 1918 r. T. I.
- 12) Antoni Sujkowski. Geografja ziem dawnej Polski. Wyd. IIA. M. Arcta. 1926 r. T. I.
- 13) Surowiecki Wawrzyniec. O upadku przemysłu i miast w Polsce. Biblioteczka Dzieł. Społeczno-Ekonomicznych. Wyd. M. Arcta. 1918 r.
- 14) Karol Szajnocha. Mieszko Stary i Jego Wiek. Wyd. J. Ungryn. 1878 r.
- 15) Adam Szelański. Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce. Wyd. Tow. Wydawn. Lwów 1902 r.
- 16) Desmolins Edmund. Szlaki dziejowe a typy społeczne. Spolszczył L. Krzywicki.
- 17) Ludwik Krzywicki. Kurpie. Biblioteka Warszawska. 1892 r. T. III i IV.
- 18) Baliński Michał i Lipiński Tymoteusz. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Wyd. Orgelbrand i S-owie 1885 r. T. 4.
- 19) Geografja fizyczna ziem polskich i charakterystyka fizyczna ludności. (Encyklopedia Polska). T. I. Dział I i II. Wyd. Ak. Um. 1912 r.
- 20) Glogier Zygmunt. Geografja historyczna ziem dawnej Polski. Wyd. Kraków, Spółka Wyd.
- 21) Lenczewicz Stanisław. Kurs geografji Polski. Wyd. Gł. Księg. Woj. 1922 r.
- 22) Verdmon Jaques. Krótka Monografja wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskiem. Wyd. Felicjan Borysławski Warszawa, 1902 r.
- 23) Tatomir Lucjan. Geografja fizyczna Polski. Wyd. Karol Wied. Lwów 1863 r.
- 24) Tatomir Lucjan. Geografja ogólna i statystyka ziem dawnej Polski. Kraków 1868 r.
- 25) Orężyna Janina. Przemysł ludowy w Polsce.
- 26) Stokłosa Józef. Wiklina w Polsce.
- 27) Piotrowski Koronat. Przemysł ludowy. Wyd. Polaka-Katolika. 1910 r.

- 28) Spiess Tadeusz. Kilka uwag nad kwestją rękodzielniczą w kraju naszym. Wyd. Zygm. Jalenia w Tomaszowie 1912 r.
- 29) Prof. Adam Wilusz. Przemysł domowy. Kraków 1915 r.
- 30) Wilhelm Exner. Handindustrie Oesterreichs. Wiedeń 1890 r.
- 31) Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego.
- 32) Lelewel Joach. Polska i dzieje jej rzeczy.
- 33) Adam Chętnik. Stach Konwa, bohater kurpiowski. Wyd. „Gość Puszczański 1922 r.“.
- 34) Adam Chętnik. O bursztynie i przemyśle bursztyniarskim. Wyd. „Goniec Pograniczny“ 1923 r.
- 35) Puszcza Kurpiowska. Wyd. „Księgarnia Polska“. 1913 r.
- 36) Adam Chętnik. Chata Kurpiowska. Wyd. „Kasa im.“ Mianowskiego. 1913 r.
- 37) Adam Chętnik. O Kurpiach. Wyd. M. Arcta 1919 r.
- 38) — „ — Kurpie. Wyd. „Orbis“ 1924 r.
- 39) — „ — Roczniki czasopism „Wisła“ i Kurjera Ilustrowanego „Ziemi“:
- 40) Czyński Edward. Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozszedlenia ludności polskiej. 1887 r.
- 41) Dr. Fiszher Adam. Lud polski.
- 42) Kolberg Oskar. Mazowsze. Wyd. Kasa Mianowskiego. Kraków. 1885 r.
- 43) Rasiński Faustyn. Polska etnograficzna. Warszawa. Gebetner i Wolff. 1915 r.
- 44) Talko-Hryncewicz Jan. Człowiek na ziemiach naszych.
- 45) Pawłowski St. Bystróż J. — Peretiatkowicz A. Polska Współczesna. Wyd. Strażnica — Atlas. 1926 r.

Opracował *Stanisław Kopczyński*, kierownik Wydziału Monografij Przemysłu Ludowego przy Reprezentacji Tow. P. L. na podstawie materiałów, zebranych przez *J. Garczarczyka*, instruktora objazdowego Tow. P. T. L. w Warszawie.

RYCINY DO PRACY ST. KOPCZYŃSKIEGO

P. T.

**ROZWÓJ I STAN PRZEMYSŁU LUDOWEGO
W POWIECIE PRZASNYSKIM.**

Krajobraz na Kurpiach.

Pow. przasnyski, gmina Zaręby,

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warszawie.

Wydmy piaszczyste.

Powiat przasnyski, gmina Zaręby

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warszawie.

Przesuszanie wyroszonego lnu na polu.

Powiat przasnyski, wieś Baranowo.

Zbiór fotografii T. P. P. L. w Warszawie.

Suszenie słomy lnianej i miedlenie lnu.

Powiat przasnyski, gmina Jednorzecz.

Zbiór fotografii T. P. P. L. w Warszawie.

Tkanina lniana (kraciak).

Kurpie

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warszawie

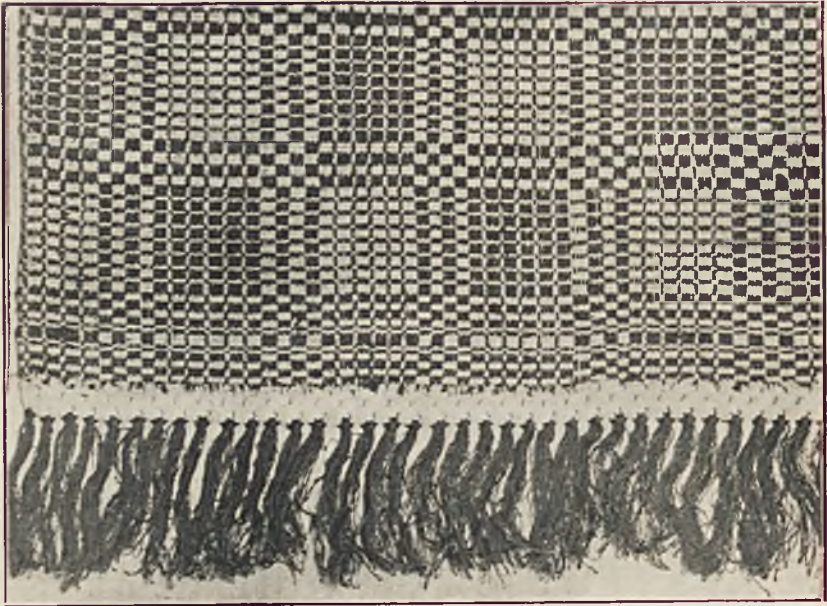

Tkanina lniana (pasiak).

Pow. przasnyski. w. Krukowo.

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warszawie

Tkanina lniana (deseniowa).

Pow. przasnyski, w. Bakuła.

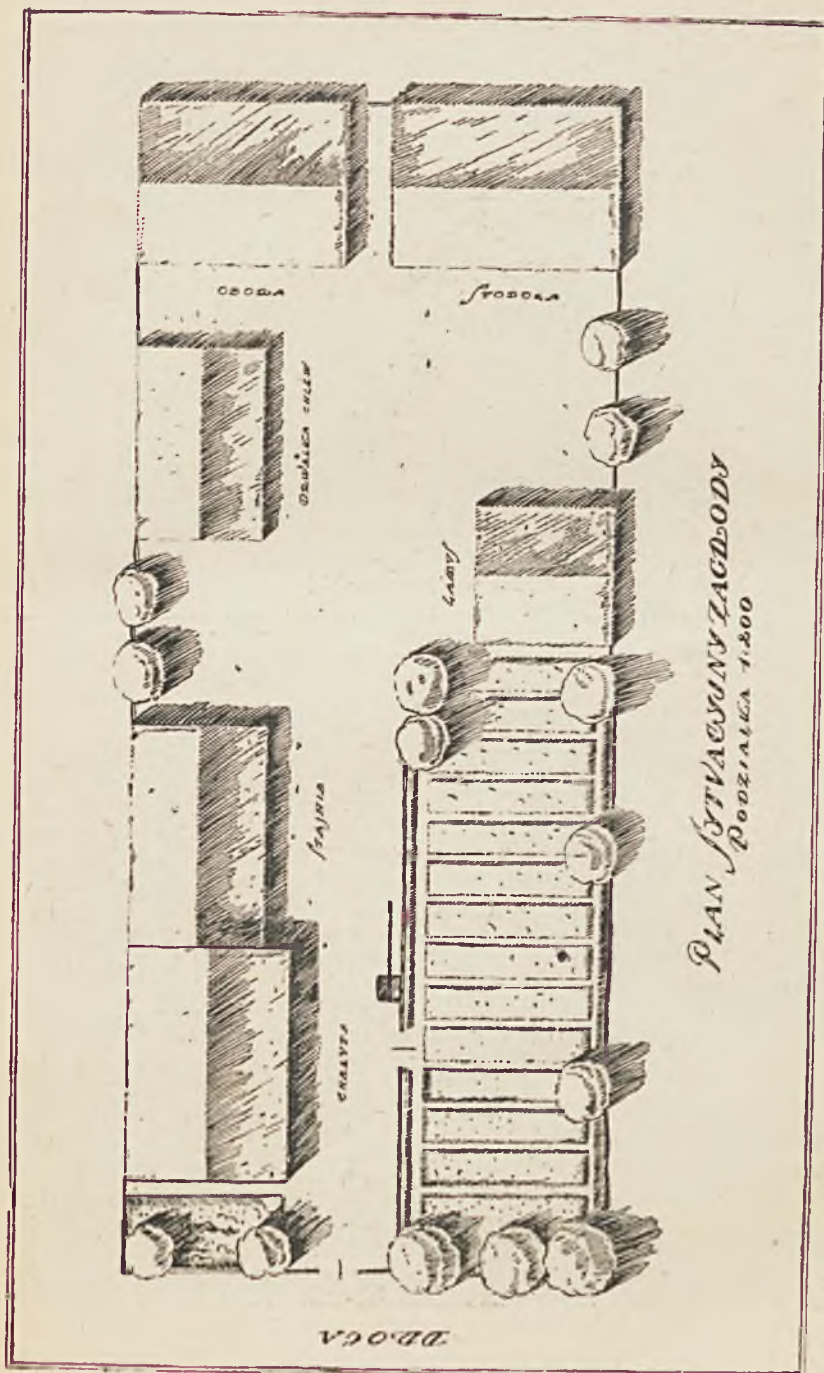
Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warszawie.

Tkanina wełniana.

Pow. przasnyski, gm. Zaręby.

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warszawie.

Widok wsi kurpiowskiej.

Pow. przasnyski, w. Krukowo

Zbiór fotografii Zakładu Architektury Polskiej
Politechniki Warszawskiej.

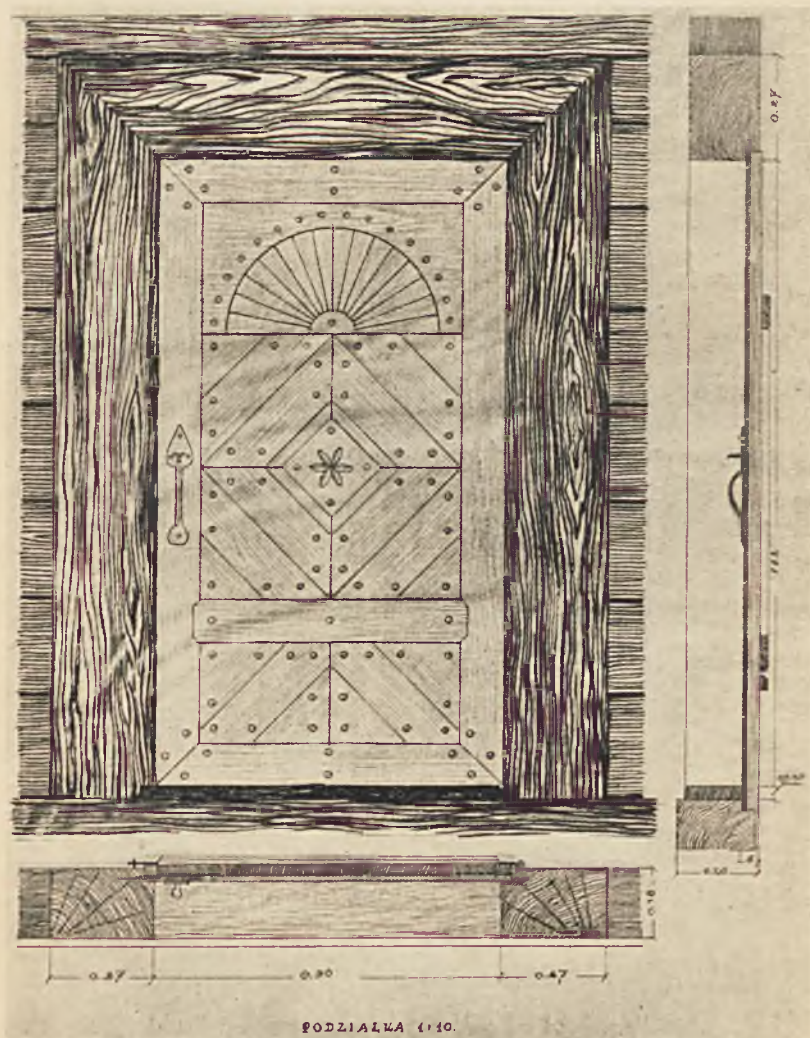

Cegielnia polowa.

Pow. przasnyski, w. Lipowy Las.

Zb. fot. T-wa P. P. L. w Warsz.

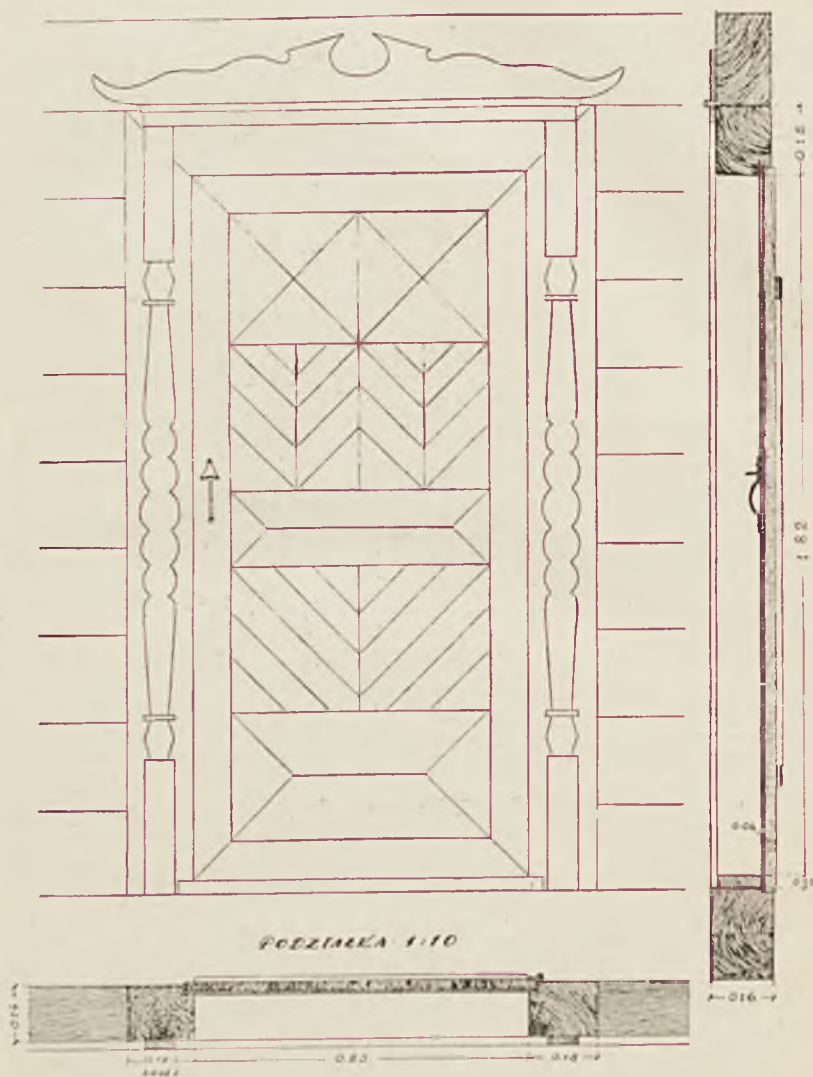

Drzwi wejściowe do chaty kurpiowskiej.

Pow. przasnyski, w. Krukowo.

Zbiory Zakładu Architektury Polskiej, Politechniki
Warszawskiej.

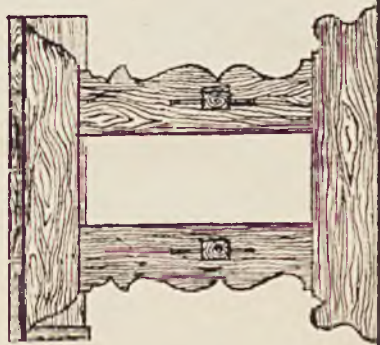

Drzwi wejściowe do chaty kurpiowskiej.

Pow. przasnyski, w. Krukowo.

Zbiory Zakładu Architektury Polskiej, Politechniki
Warszawskiej.

WIEŚ JASTRZĄBKA.
STARY STÓŁ
WINCENTEGO
TABAKI.

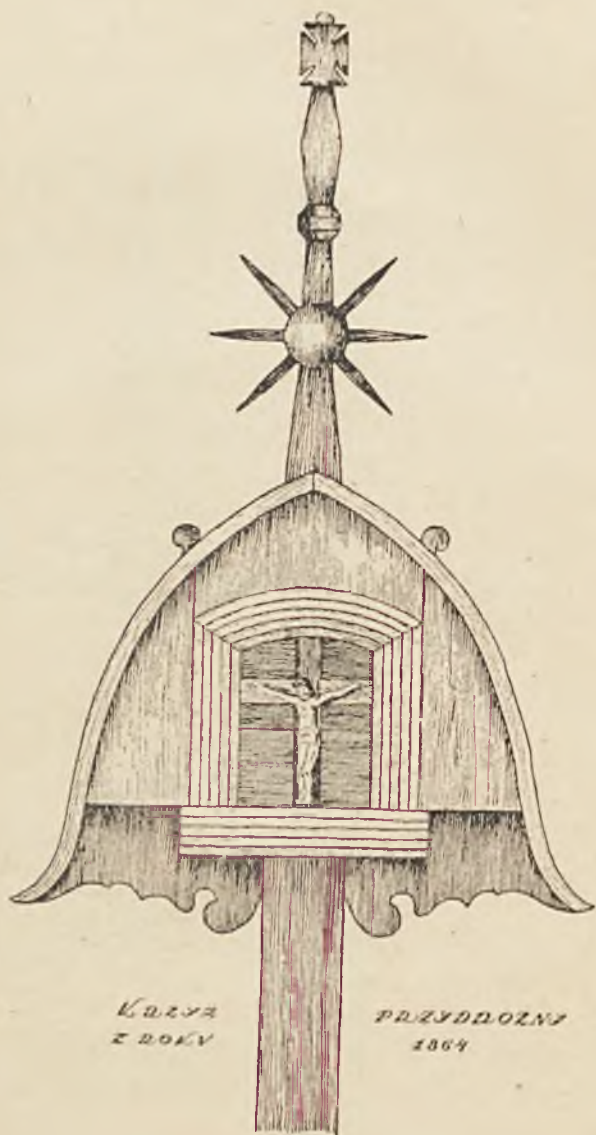

Stary stół Walentego Tabaki.

Pow. przasnyski, w. Jastrząbka.

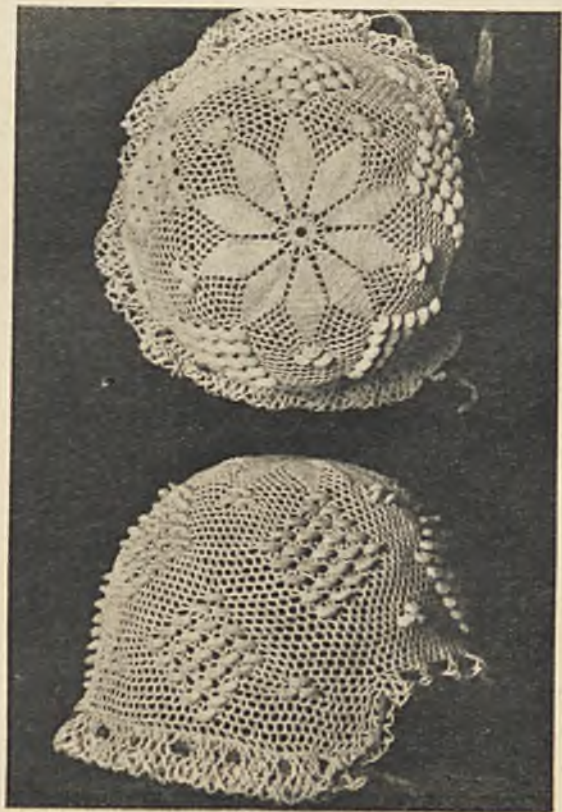
Zbiory Zakł. Archit. Polskiej, Polit. Warsz.

Krzyż przydrożny z roku 1864.

Pow. przasn., w. Krukowo. Zb. Zakł. Archit. Polak. Polit, Warsz.

Czepek dziecienny (robota szydełkowa).

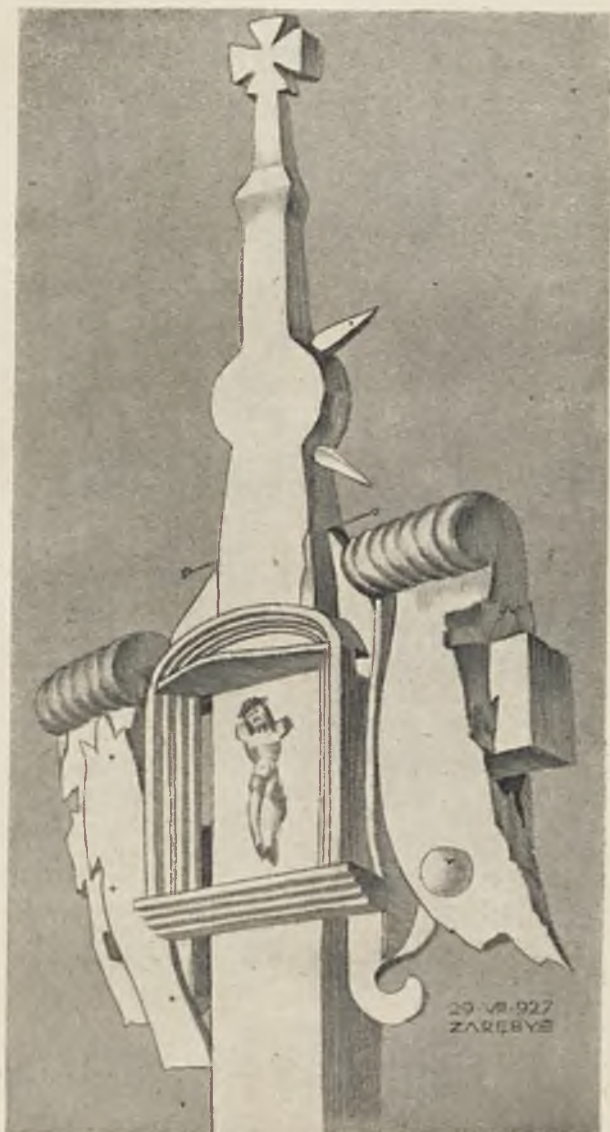
Źródło: Praca P. P. L. w Warszawie. Zbiór fotograf. T. wa P. P. L. w Warszawie.

Fartuch nakładany przez kurpianki przy stroju świątecznym (wstawki szydełkowe)
Pow. przasn., gm. Baranowo.

Zbiór fot. T-wa P. P. L. w Warsz.

Szczątki krzyża drewnianego, przydrożnego.

Pow. przasn., gm. Zaręby.

Zb. Zakł. Arch. Polak. Polit. Warez.

Krzyż żelazny.
Pow. przasn. gm.
Zaręby. Zb. fot.
T-wa P.P.L. w War.

Krzyże za wsią.
Pow. przasnyski, w. Krukowo.
Zb. fot. Zakł. Arch. Polskiej Polit. Warsz.

Św. Jan Nepomucen.
Kurpie.
Zb. Zakł. Arch. Polk. Polit. Warsz

Matka Boska.
Kurpie.
Zb. Zakł. Arch. Polsk. Polit. Warsz .

Wycinanka kolorowa
(czarna, czerwona).

Kurpie

Zb. fot. T-wa P. P. L. w Warsz.

Wycinanka kol. (czarna, czerw.)
Kurpie.

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warsz.

Wycinanka kolorowa (zielona).
Kurpie.

Zbiór fotografii T-wa P. P. L. w Warsz.

SPORT NA TERENIE MIASTA I POWIATU WŁOCLAWSKIEGO I JEGO POTRZEBY.

Na terenie miasta i pow. włocławskiego istnieją organizacje zajmujące się rozwojem fizycznym, wychowaniem fiz., przysposobieniem wojskowym, uprawiające lekką atletykę i sporty oraz organizacje czysto sportowe.

Do pierwszych należą: Związek Harcerstwa Polskiego, Tow. Gimnastyczne „Sokół“, Związek Strzelecki, Zw. Młodzieży Wiejskiej, Zw. Młodzieży Męskiej „Spójnia“ i żyd. Tow. Gimnastyczne „Makabi“.

Do organizacji czysto sportowych zaliczyć należy: Tow. Wioślarskie, Tow. Kolarzy, Kluby Sportowe Piłki Nożnej, istniejące bądź to samodzielnie, bądź też przy innych organizacjach. Ostatnio zorganizowane są te kluby w Podokręgu Włocławskim, wchodzącym w skład Warszawskiego Okr. Zw. P. N., będącego z kolei częścią składową Polskiego Zw. Piłki Nożnej.

Przejdziemy te powyżej wspomniane organizacje pokolei i przypatrzemy się ich powstaniu, rozwojowi, działalności jakoteż ich brakom i niedomaganiom:

I. Związek Harcerstwa Polskiego, Oddział we Włocławku.

We Włocławku ruch harcerski rozpoczyna się w roku 1910. Inicjatywę dają uczniowie kl. VI, ówczesnej Włocławskiej Szkoły Handlowej: Edward Wojciechowski i Zygmunt Orłowski. Na wiosnę w roku 1911 zakładają przy dzisiejszem Gimnazjum Ziemi Kujawskiej I-szą Włocławską Drużynę Harcerską im. Kazim. Puławskiego. Praca prowadzona jest konspiracyjnie, drużyna harcerska zarejestrowana jest oficjalnie jako Kółko Gimnastyczne i drużyna piłki nożnej pod nazwą „Cuiavia“. 36 pewnych ludzi, którzy przechodzą cały szereg badań i prób, zostaje dopuszczonych do konspiracji i ci stanowią związek harcerstwa włocławskiego, fundament, na którym opierać się będzie późniejsza praca. Na tajnem zebraniu podzielono tę nowoutwo-

rzoną drużynę na 4 zastępy, po 9 ludzi. Naczelnikiem zostaje wybrany główny inicjator Edward Wojciechowski, zastępowymi Zygmunt Malinowski, znany pod pseudonimem „Bok“ oraz Witold Zieliński. Do drużyny garnie się wszystka młodzież, ożywiona duchem patryjotycznym i mająca w sobie ochotę do życia i twórczej pracy.

Wszystko co było najlepszego, najszlachetniejszego, znajduje swój wyraz w pracy harcerskiej, która pociąga nie tylko ideą, lecz również tajemniczością oraz jakimś nimbem bohaterstwa jako organizacja konspiracyjna.

Pomimo wielkiej ostrożności, jakie zachowywano celem ukrycia pracy harcerskiej przed władzami rosyjskimi w roku 1912 żandarmerja rosyjska wpada na trop tej organizacji — konfiskuje notatki i zapiski drużynowego, następstwem czego jest uwięzienie całego szeregu harcerzy, jak: Turleja, Iwaszkiewicza, Malinowskiego i Szymańskiego.

W braku rzeczowych dowodów po 6-ciu tygodniach wypuszczono uwięzionych, roztaczając jednak nad nimi niewidoczną, a stałą opiekę żandarmów i policji.

W roku 1913 praca harcerska zatacza szersze kręgi. Powstaje pierwsza żeńska drużyna harcerska im. Zofji Chrzanowskiej przy gimnazjum Masłowskiej (obecnie gimn., państw. im. Marji Konopnickiej), a naczelnikiem tej drużyny zostaje również Edward Wojciechowski, zastępczynią Wyszalkowska. W tym roku otrzymuje drużyna pierwsze krzyże skautowskie i nawiązuje stały kontakt z wyższymi władzami w Warszawie. Pod kierunkiem delegata z Warszawy prowadzi drużyna w lasach nad jeziorem wikaryjskim ćwiczenia wojskowe i odbywa wycieczki krajoznawcze.

W roku 1916 powstaje druga drużyna żeńska przy pensji P. Aspis, obecnie gimn. im. Emilji Plater. Pierwszą drużynową zostaje Wanda Gaworska — Raczyńska. W tymże roku powstaje również drużyna przy szkołach elementarnych, organizowana również przez wyż. wym. drużynową p. Aspis. Obecnie drużynę przy szkołach powszechnych prowadzi p. Marja Aprilówna.

I-sza drużyna męska prowadzona jest w dalszym ciągu przez następców Wojciechowskiego: Zaleskiego Stanisława, Kuleczyńskiego Mikołaja, Morawskiego Adama, Gulczyńskiego, Wojtczaka, Karpińskiego, Jędrzejewskiego, Syskiego, Sypniewskiego, Skrobańskiego, Goszczyńskiego, Woźnickiego, Trzebskiego, Mrozińskiego, Sarnowskiego, Nowakowskiego, Siarkowskiego, Kiermasza, Bąkowskiego, Biegańskiego i Mostowa.

Drużynowemi I-szej drużyny żeńskiej są kolejno: Marja Chrzanowska, Brodzikowska, Lukowska, Marta Albrechtówna, Danierowska - Foppowa i Batysówna.

W drużynie II-iej drużynowemi są: Hanna Milewska, Irena Raszówna, Widawska, Wanda Mirowska, Hanna Galczakówna, Michalska i Possertówna.

W roku 1915 tworzy się samodzielna drużyna rzemieślnicza im. Tadeusza Kościuszki.

W roku 1919 tworzy się w Seminarjum Nauczycielskiem męska drużyna im. Bohaterów 1863 r. i żeńska im. Narcyzy Żmichowskiej.

Obok drużyn zwykłych tworzą się drużyny specjalne, jak wodna, pożarna, jako specjalny pluton przy Włocławskiej Straży Ochotniczej.

W początkach wojny europejskiej, po ustąpieniu moskali póki okupanci nie zagospodarowali się nadobrze, harcerstwo z żywiołową siłą objęło młodzież, każdy chłopiec uważał za swój obowiązek stawać w szeregach harcerskich, by tam zaprawiać się do przyszłej roli, wybawiciela i obrońcy Ojczyzny.

Spółceństwo całe z radością śledziło te poczynania młodzieży, a koncerty i inne imprezy dochodowe harcerskie odbywały się przy tłumnym udziale społeczeństwa.

W roku 1916 w maju zjechał ks. Monersberger, ówczesny naczelný wódz harcerstwa i utworzył komendy: męską i żeńską, w skład których wliczone zostają powiaty: włocławski, niezawski, kutnowski, kolski, gostyński.

Pierwszymi komendantami mianowani zostali: prof. Roman Kobendza i Dyr. Marja Księżopolska.

Obowiązki Komendantów pełnią następnie dyr. Błędowski, ks. kan. Kruszyński, obecny rektor Uniwersytetu Lubelskiego, ksiądz Bogdański, profesor Drobny.

W chwili obecnej komendę Chorągwi włocławskiej objął profesor Zdzisław Słoniewicz, Komendant Chorągwi płockiej.

Komendę żeńską kolejno prowadzą: Dyr. Wiśniewska, Batoryówna, Mierowska, Galczakówna-Michalska.

Później w następstwie rozwoju Organizacji harcerstwa Polskiego w roku 1922 Zarząd Oddziału z Komendami chorągwi męskiej i żeńskiej. Pod koniec roku 1916 wzmożona praca harcerska poczęła budzić niepokój w okupantach i pod naciskiem władz niemieckich harcerstwo wraca do pracy konspiracyjnej. W listopadzie roku 1918 harcerze dzielnie pomagają przy rozbrajaniu okupantów i w utrzymaniu porządku w miastach.

Walka o niepodległość Polski — to złota karta harcerstwa. Stanisław Sarjusz Zaleski, były drużynowy I drużyny, ginie pod Lidą dn. 16.IV.1919 r., Kazimierz Goszczyński, drużynowy II drużyny rzemieślniczej, zginął bez wieści w roku 1920, przy obronie przyczółka mostowego we Włocławku. Jerzy Bieganski, drużynowy I druż. wraz z 204 harcerzami wyruszył

do Warszawy, poległ 16.IV.1919 r., Stefan Kozłowski zginął dn. 6.V.1919 r., Leszek Karpiński zginął bez wieści w walce z bolszewikami w roku 1920, Stanisław Żukowski zmarł z ran w szpitalu polowym dn. 2.V.1920, Gass Tadeusz zginął nad Berezyną 1919 r., Jan Król padł na Górnym Śląsku 19 maja 1921 r. Padło i wielu jeszcze innych.

Harcerki oddały się do dyspozycji Pogotowia Wojennego (obecnego Czerwonego Krzyża), gdzie pełniły dyżury i służyły jako kurjerki.

W roku 1922 rozwój harcerstwa osiągnął cyfrę młodzieży 918 osób, zorganizowanej w 14 hufcach 39 drużynach. W skład pierwszego Zarządu Oddziału Z. H. P. w roku 1922 weszli: dyr. Zygmunt Kucharski, inż. Szołowski, ks. Bogdański. Od 1 maja 1926 r. z powodu przeniesienia ks. Bogdańskiego do Warszawy na stanowisko Naczelnego Kapelana Z. H. P. przewodniczącą została dyr. Marja Księżopolska.

W skład Zarządu Oddziału Włocławskiego weszli na rok 1926: Przew. dyr. Marja Księżopolska, vice-przew., dyr. Zieliński i inż. Szołowski, sekretarz ks. Mikusiński, skarbnik dyr. Stein, Komendantka Chorągwi żeńskiej Galczakówna-Michalska, Komendant Chorągwi męskiej prof. Drobny, zast. Komendanta Woźnicki, kapelan ks. Mikusiński, członkowie zarządu: dyr. Błędowski, pułkownik Misiąg, J. Kłodawski, Dzierzbicki, Świdorski, A. Nawrocki, prof. Szlązak.

Prace Zarządu Oddziału prowadzone są poza prezydjum i sekretarjatem w działach: duszpasterskim, skarbowo-finansowym, Chorągwi żeńskiej i Męskiej, Kół Przyjaciół Harcerstwa, Obozów i kolonij przysposobienia wojskowego, wychowania fizycznego.

W obecnym Zarządzie Oddziału Włocławskiego Z. H. P. pracuje: Przewodniczący Dyr. Marja Księżopolska, vice-przew. dyr. Fr. Zieliński i Józef Kłodawski, kapelan Z. O. ks. Karol Guzenda, sekretarz Marja Aprillówna, skarbnik Henryk Zabrowski, członkowie: dyr. Błędowski, dyr. Stein, dyr. Wencel, pułk. Misiąg, pułk. Świdorski, harcerz Woźnicki, prof. Szlązak, komendantka Chr. żeńskiej Galczakówna-Michalska.

W harcerstwie stan liczebny, zredukowany z powodów ściślejszego doboru członków, przedstawia się jak następuje:

Męskich środowisk 11, Kół Przyjaciół 5, drużyn 24, harcerzy 673.

Środowisk żeńskich 4, Drużyn 6, harcerek 151. Ogółem młodzieży 824. Biblioteki istnieją przy każdej drużynie. Izb harcerskich 12. Co roku Zarząd Oddziału wspólnie z Komend. Chor. żeńskiej i Męskiej urządzają obozy, przyjmując uczniów i z poza harcerzy. W roku 1925 urządzono obozy harcerskie i przysposobienia wojskowego w Lubaniu na 25 ludzi, w Strzel-

cach pow. Kutnowskiego na 25 osób, w Dzieczu kol. harcerską na 20 ludzi, obóz wędrowny w Tatrach na 12 ludzi. W 1926 r. powstał obóz w Grodnie na 50 harc. i Kurs żeński dla drużynowych w Kruszynku pow. Włocławski na 30 harc. W 1927 r. zorganizowano obóz nad jeziorem wikaryjskim na 35 ludzi, na którym byli uczestnicy z Hanoweru i Berlina, zaś dla harcerek kurs dla zastępowych w Fabjankach na 20 harc.

W roku 1928 obóz w Duninowie wspólnie z Chorągwią Płocką liczy przez miesiące lipiec i sierpień po 100 ludzi miesięcznie. żeński Kurs zastępowych w Kościelnej Wsi liczył 12 harc.

Harcerstwo jako czynnik odrodzenia fizycznego i moralnego zostało należycie ocenione w Anglii, gdzie całe społeczeństwo należy do Kół Przyjaciół Harcerzy, popierając materialnie tę organizację. U nas niema jeszcze dostatecznego zrozumienia w starszym społeczeństwie, toteż gdyby nie wydatna pomoc kół Ziemiańskich, D-wa Korpusu Pomorskiego, D-wa Garnizonu Włocławskiego, Magistratu m. Włocławka, poszczególnych instytucyj i jednostek, Komenda nie byłaby w możności organizowania obozów, będących podstawą w rozwoju harcerstwa. Na łonie natury, zdala od zgrzytów miejskich zdobywają harcerze prawdziwe zdrowie ducha i ciała, tężyznę moralną, radość życia, a zarazem uczą się zdobywać wszystko własną pracą.

Oprócz ćwiczeń Pow. Zw. Harcerski uprawia lekką atletykę, strzelanie i piłkę nożną. Związek posiada część własnych namiotów, a poza tem korzysta z namiotów szkolnych. Zw. H. P. posiada wynajęty lokal składający się z 5-ciu pokoi. Dla rozwoju związku potrzebne jest subsydjum, które umożliwiłoby mu stałe wizytowanie drużyn na terenie chorągwi, utrzymanie stałego instruktora, zakup przyborów i sprzętów sportowych i stworzenie własnych boisk.

Tow. Gimnastyczne „Sokół“.

Na terenie pow. włocławskiego istnieje 8 gniazd sokolich, a mianowicie: we Włocławku, Biniewie, Brześciu Kuj., Choceńniu, Czerniewicach, Kowalu, Lubrańcu i Machnaczu, a nadto w m. Włocławku ma siedzibę podokręg kujawski, który swą działalnością obejmuje powiaty włocławski i niezawski.

Cel Sokoła ujmuje statut w sposób następujący:

Idea Sokoła dąży do tego, by w naród wlać siły i zdrowie, ale też hart i energję, siłę woli i wytrwałość, pewność siebie i odwagę, prawotę i ufność w siły własne i chęć ciągłego doskonalenia się — głosi łączność i zgodę, karność i posłuch, sumienne spełnianie obowiązków, podporządkowanie woli własnej w pracy wspólnej z innymi dla jednego celu, powołuje do służby w swych szeregach wszystkich na zasadzie równości i braterstwa, pragnąc zjednoczenia wszystkich bez względu na sta-

nowisko społeczne. Sokół nie jest organizacją sportową w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz daje podstawę do racjonalnego uprawiania sportu. Głównym jego zadaniem jest krzewienie rozwoju fizycznego i uświadomienia obywatelskiego, a więc gimnastyka, lekka atletyka, wykłady, pogadanki, wycieczki, zajęcia wojskowe z zakresu przysposobienia wojskowego tak wśród mężczyzn jak kobiet, bez względu na wiek. Obecnie uprawia Sokół jeszcze kolarstwo, piłkę nożną.

Najstarszem jest gniazdo wrocławskie, założone w roku 1906 i w tymże roku zamknięte przez władze rosyjskie. Kiedy w tymże roku Warszawa ocknęła się z bezwładu i przeszła z roboty jawnej na konspiracyjną, obudziła się wkrótce i prowincja. Gniazdo wrocławskie, należące do Zw. Sokolstwa Polskiego, prowadzone przez prezesa A. Górskiego i naczelnika druha A. Moczarskiego liczyło w roku 1906 — 300 członków.

Po zamknięciu Sokoła zeszczupiała liczba ćwiczących dziesięciokrotnie, lecz pozostali trzymali się razem, ćwicząc ukradkowo to w pustych koszarach, to w gmachu Seminarjum lub w lokalu Tow. Rzemieślniczego, pod kierunkiem druha Karczewskiego lub Łędzińskiego. Nadszedł jednak później czas wyczerpania się energii, zabrakło jednostki, któraby ją nanowo umiała rozbudzić i ćwiczenia przerwały się. Taki stan trwał do jesieni 1912 r.

Kiedy stanowisko nauczyciela w szkole handlowej objął druch Juljusz Kosiński (b. naczelnik 3-go gniazda w Warszawie), ożywił się ruch gimnastyczny, rozpoczęły się znów ćwiczenia w szkole handlowej, 7-io klasowej szkole żeńskiej M. Masłowskiej, w 7-io klasowej szkole żeńskiej Aspisówny, Seminarjum Duchownem, w Tow. Wioślarskiem, tak, że z końcem tego roku liczba osób ćwiczących dosięgła cyfry 700.

Z wiosną 1913 r. kółko weteranów dawnego Sokoła zgłosiło się do druha Kosińskiego, prosząc o wznowienie ćwiczeń sokolskich. Ćwiczenia odbywały się jawnie z wiadomością miejscowej władzy policyjnej, w sali Stow. Rob. Chrześc. podczas zimy, a w lecie na placu szkoły handlowej. Wybuch wojny 1914 r. przerwał na pewien czas ćwiczenia, lecz po ustąpieniu rosjan z Włocławka, ćwiczenia trwały dalej aż do czasu założenia w Gmachu Szkoły Handlowej szpitala dla samych jeńców rosyjskich.

Nie chcąc dopuścić do rozproszenia się drużyny gimnastycznej druch Kosiński zorganizował z niej ochotniczy oddział sanitarny, który objął służbę w szpitalu wojskowym, utrzymywanym przez polskie społeczeństwo i zarządzanym przez polskich lekarzy. Gdy praca w szpitalu z powodu ubywania rannych stawała się zbyt ciężką, Kosiński postarał się o zezwolenie na przeprowadzenie kursów sanitarnych, na których odbywały się wykłady z anatomji, fizjologii, higieny, aseptyki, techniki opa-

trunku i t. p. Robiono to w przekonaniu, że teoretyczne pogłębienie praktycznych wiadomości, nabytych w szpitalu podczas toczącej się jeszcze wojny dla drużyny gimnastycznej może okazać się bardzo pożytecznem. Gdy utworzono szpital dla rannych legjonistów w Kamieńsku znaczna część wykwalifikowanych sanitariuszów wyjechała pełnić ofiarną i zaszczytną służbę, przy tych, którzy ponieśli życie i zdrowie dla wywalczenia wolności.

W tym czasie powziął Kosiński zamiar założenia Tow. Gimnastycznego i ułożył statut, który wraz z podaniem złożono do władz okupacyjnych.

Jako założyciele podpisali podanie: Dr. Aleksander Sawicki, Rafał Furmański, Jan Kossobudzki, Konstanty Szymański, Edward Gaworski i Tadeusz Gutowski.

Zatwierdzenie statutu uzyskano dnia 15.VII.1916 r. a w dn. 30.VII. odbyło się w sali Tow. Wioślarskiego pod „Trzema Koronami“ zebranie organizacyjne.

Otwierając je druh Kosiński zaznaczył, że „Polskie Tow. Gimnastyczne pragnie zszeregować pod swym sztandarem całą młodzież Włocławka, by wierna tradycjom rycerskiego rodu przygotowała się godnie służyć odradzającemu się Państwu Polskiemu silnem ramieniem, hartem ducha, niezłomną odwagą i żelazną a dobrowolną karnością. Polskie Tow. Gimn. będzie kierować się zasadami szczerze demokratycznymi i znajdzie się w niem miejsce dla wszystkich polaków milujących ojczyznę. Nie będzie w Pol. Tow. Gimn. pola dla waśni i agitacyj partyjnych“.

W skład pierwszego zarządu weszli: Kosiński, Kowalewski, Sawicki, Janusz Furmański i Nell.

Zarząd wziął się energicznie do pracy, zajął największy lokal na mieście w gmachu „Polonja“, postarał się o najniezbędniejsze przyrządy gimnastyczne, kupił przyrządy muzyczne, zorganizował orkiestrę, oraz stworzył bibliotekę i czytelnię. Utworzono salę klubową na zebrania towarzyskie, salę muzyczną, kancelarję, scenę, szatnię i opracowano regulamin wewnętrzny. Zawiązała się również sekcja dramatyczna, sekcja miłośników sportu pieszego, sekcja muzyczna obejmująca orkiestrę dętą, smyczkową i mandolinistów oraz liczny chór mieszany. Liczba członków wzrosła do 350. Ćwiczeniami kieruje Kosiński z pomocą Komisji technicznej złożonej z najlepiej wyćwiczonych członków. W życiu społecznem Tow. nie uchylało się od żadnej pracy zbiorowej, czy to przyjmując udział, czy to udzielając swej sali na wiece i większe zebrania.

Tow. brało udział w pochodzie narodowym na upamiętnienie ogłoszenia niepodległości aktem w dniu 5 listopada, obchodziło uroczyste powstanie listopadowe, konstytucję 3 maja i powstanie styczniowe.

W roku 1918 istniało tylko Gniazdo Włocławskie liczące tylko 130 członków. Taki stan trwał do roku 1922 włącznie, potem nastąpił rozwój.

Wykaz liczebności Gniazd na dzień 1 stycznia 1928 r. przedstawiał się następująco:

L. p.	G n i a z d o	druhów	druhen	umund.	liczba sekcij	Uprawa przyspos. wojskowe
1.	Boniewo . . .	18	—	11	1	12
2.	Brześć Kuj. . .	107	6	35	4	38
3.	Choczeń	30	—	—	3	17
4.	Czerniewice . .	30	4	19	1	14
5.	Kowal	44	—	1	3	16
6.	Lubraniec . . .	22	—	16	—	nieczynny
7.	Machnacz . . .	32	—	19	2	15
8.	Włocławek . . .	108	17	25	5	32
	R a z e m	391	27	126	19	144

Stan członków na dzień 1.I.1929 r. wynosi 400 osób, w tem 200 czynnych.

Przewodnictwo Okr. Warszawskiego rozkazem Nr. 23 z dn. 12.VI.1927 r. postanowiło na terenie pow. włocławskiego i nieszawskiego powołać do życia Podokręg Kujawski, którego skład ustaliło w sposób następujący:

Prezes — Przemysław Kowalewski,
Zast. — Włodzimierz Grodzicki z Morzyc,
Naczelnik — Cez. Baciarelli z Jądrowic,
Skarbnik — Artur Kwieciński z Włocławka.
Sekret. Rychter z Chocenia.

W dniu 12.VI.1927 r. odbył się pierwszy Kuj. Zlot Sokoli we Włocławku ku uczczeniu 60-lecia istnienia Zw. Gimn. „Sokół“ na ziemiach polskich, w którym wzięło udział około 400 uczestników z pow. włocławskiego i nieszawskiego.

W dniu 28.V.1927 r. Sokół włocławski brał udział w sztafecie Warszawa — Lwów, zorganizowanej przez pow. wymieniony związek z okazji 60-lecia Sokoła Macierzy we Lwowie, Trasa biegła przez Warszawę, Toruń, Poznań, Katowice — Kraków, Lwów, obsadzając odcinek 81 kilometrów.

Podokręg brał również udział w święcie przysposobienia wojskowego i w zawodach obwodowych, wystawiając na 6 drużyn startujących 3 drużyny sokole i zdobywając wszystkie nagrody.

Wdniu 10.VI.1928 r. z okazji rocznicy istnienia Podokręgu zorganizowany został Kuj. bieg rozstawny, którego celem była propaganda wychowania fizycznego i wykazanie zdolności organizacyjnej gniazd. Trasa biegu wynosiła 160 kilometrów, biegnąc przez Włocławek, Kowal, Czerniewice, Choceń, Boniewo, Lubraniec, Brześć Kuj., Osiećciny, Machnaczy, Piotrków, Radziejów, Dobrze, Aleksandrow, Ciechocinek, Raciążek, Nieszawę i Włocławek. Bieg był dwustronny — sztafeta zwycięska wykazała czas 10 godzin 10 min. Ponadto podokręg organizował zawody lekkoatletyczne, kolarskie, strzeleckie, marszowe, a poszczególne gniazda organizowały zawody lokalne.

Wartość inwentarza w każdym gnieździe oceniana jest na 500 — 2000 zł. Poszczególne gniazda posiadają niewystarczającą ilość przyborów sportowych. Sale i lokale są w większości dzierżawione.

Podokręg jest w trakcie budowy własnej sokolni podokręgowej we Włocławku, w lokalu po dawnej elektrowni miejskiej. Boisk ćwiczebnych Podokręg nie posiada.

III. Związek Strzelecki obwodu włocławskiego.

Związek Strzelecki w Włocławku zorganizowany został w roku 1925 przez grono obywateli, pp. Stefana Zbrożynę, Dobiesława Meduskiego i Wacława Gąszczyńskiego.

Pierwszym prezesem był Stefan Zbrożyna, teraźniejszy prezydent m. Płocka. — Obecnie prezesem Zw. jest Jan Kowalik, miejscowy inspektor pracy. Pod koniec tego roku władze nadzorcze Związku zatwierdziły oddział włocławski na prawach Obwodu, któremu podlegają powiaty włocławski i nieszawski.

Reorganizacja ta przyczyniła się wkrótce do wzrostu przez utworzenie 12 oddziałów, a mianowicie w pow. włocławskim: w Brześciu Kuj., Czerniewicach, w Lubrańcu, Lubieniu i Wieńcy, a w pow. nieszawskim: w Nieszawie, Raciążku, Ciechocinku, Aleksandrowie Kuj., Radziejowie, Osiećcinach.

Od roku 1927 datuje się pierwsze osłabienie wzrostu omawianej organizacji, na co składają się przede wszystkim brak funduszy na budowę boisk, na sprzęty sportowe, rozjazdy — nagrody, własne lokale i t. d.

Związek Strzelecki w roku 1924 liczył 30 czł. obecna liczba członków wynosi paręset osób.

Poszczególne oddziały Związku na terenie powiatu liczą od 30 — 60 czł. Związek Strzelecki uprawia lekką atletykę, pił-

kę nożną, wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe. Poszczególne oddziały kładą większy nacisk na akcję wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, niektóre tworzą też u siebie amatorskie sekcje sceniczne.

Związek z roku na rok zwiększa ilość zawodów, których w roku 1926 zorganizował 5, w roku 1927 — 8, a w roku 1928—20. Na zawody te składają się zawody lekkoatletyczne, skoki, biegi, rzuty dyskiem, oszczepem, kulą, zawody piłki nożnej, strzelanie z broni mało-kalibrowej, wojskowej, marsze drużynowe i t. d. Ponadto oddziały organizują również u siebie różne zawody, jak międzydrużynowe, zawody marszowe, zawody w strzelaniu z broni małokalibrowej, wojskowej i t. p.

Związek Włocławski posiada przybory sportowe i strzelnicę wartości około 1000 zł., nie posiada on jednak własnego lokalu.

Związek Strzelecki, który zakreślił sobie szerokie pole działania, łącząc akcję wychowania fizycznego, przysposobienia wojskowego z akcją czysto sportową — powinienby w odpowiednich warunkach zwozić się pomyślnie.

Brak sprzętu sportowego, sal do ćwiczeń, lokali przeznaczonych na zbiórki i pogadanki, których większość oddziałów nie posiada i brak środków pieniężnych są najważniejszymi przeszkodami rozwoju Związku i poszczególnych oddziałów.

IV. Okr. Związek Młodzieży Wiejskiej.

W skład tego Związku wchodzi Koła Młodzieży Wiejskiej, jako placówki oświatowo-kulturalne, obejmujące również wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe. Specjalnie sportem ani koła ani Okr. Zw. nie zajmuje się. Młodzież pragnąca uprawiać sport tworzyła samorzutnie sekcje, uprawiając działy sportu, które mogą odbyć się bez przyrządów sportowych: np. biegi, skoki, gry ruchome i t. p. Liczba członków w poszczególnych sekcjach wynosiła 10 — 20 czł. Sekcje te organizują się od roku 1920. Sport na terenie Kół cieszy się zainteresowaniem młodzieży.

W dniu 6.V.1928 r. Koła Młodzieży Wiejskiej zorganizowały się stwarzając Okr. Zw. Młodz. Wiejskiej, którego prezesem został Pawłowski Szczepan, naucz. z Warszawy, wiceprezesem Korczyński Leon, nauczyciel z Włocławka.

W dniu 4.XI.1928 r. Zarząd Okr. urządził na boisku Tow. Kolarzy we Włocławku zawody sportowe, w których wzięło udział 24 zawodników, a które obejmowały bieg na przełaj męski — 1000 m. — kobiety 500 m., rzuty kulą, skoki w dal, gry ruchome i bieg kolarski. Poszczególne koła urządziły również zawody. Na terenie pow. włocławskiego istnieją następujące koła:

N A Z W A K O Ł A	Ilość członków	Rok założenia
<i>Koło Młodzieży Wiejskiej</i>		
w Sokołowie	43	1921
w Sniłowicach	23	1921
w Smogorzewie.	22	1918
w Pikutkowie	27	1919
w Guzlinie	14	1927
w Skokach	30	1927
w Rzadkiej Woli	25	1928
w Wolicy	20	1924
w Więncu.	24	1926
w Dobięgniewie	21	1929
w Kłotnie	28	1929

Koła ani Okręg nie posiadają przyborów sportowych, boisk ani swych instruktorów, których jednak odczuwają silną potrzebę.

V. Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej Miejskiej „Spójnia“.

Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej Miejskiej „Spójnia“ zorganizowane zostało dnia 24 kwietnia 1927 r.

Założycielem Stowarzyszenia był ks. Władysław Marcinkowski, nadając początkowo nazwę organizacji „Związek Młodzieży Pracującej „Spójnia“. Celem Stowarzyszenia było prowadzenie pracy kulturalno-oświatowej na zasadach katolickich i narodowych wśród młodzieży pracującej. W roku 1920 Stowarzyszenie przystąpiło do ogólnej polskiej centrali Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w Poznaniu „Zjednoczenie“ i otrzymało nazwę „Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej „Spójnia“.

Od roku 1920 do 1928 patronem stowarzyszenia był ks. Antoni Radomski. Obecnie patronem stowarzyszenia jest ks. Stefan Pietruszka, vicepatronem p. rejent Moldenhawer.

Zarząd stanowią: prezes i skarbnik Tadeusz Milczarski, viceprezes Władysław Świtalski i Arkadiusz Trzeciński, sekretarz Bardin Henryk, bibliotekarz Pracki Telesfor, gospodarz Władysław Rajmer.

Sekcja Sportowa i Przynsposobienia wojskowego ćwiczy w sezonie letnim dwa razy w tygodniu, w zimowym 1 raz. Uprawia ona rzuty dyskiem, kulą, oszczepem. Sekcja brała czynny udział w zawodach organizowanych przez P. W. i przez Zw. Stowarzyszeń Młodz.

Praca w Stowarzyszeniu prowadzona jest w kilku sekcjach, a mianowicie: kulturalno-oświatowej, śpiewackiej, dramatycznej, sportowej i literackiej. Stowarzyszenie nie posiada boiska ani przyrządów sportowych, sali ćwiczeń, ani instruktora.

VI. Żydowskie Tow. Gimnastyczne Makabi.

Tow. Gimnastyczno-Sportowe Makabi zostało założone w roku 1918 z inicjatywy osób: Kino Hermana, Izbickiego Chaima, Zausznicy Jakóba, Lichtensztejna Abe, Dawida Erslera, Dawida Estrajchera, Isera Baumgarta, Abrama Radziejowskiego, Berglaua Juljana, Berglaua Benjamina, Szymona Kohna, Mos. Sztulzafta, Szlamy Malowańczyka, Fiszla Rawickiego, Szpiry Henryka, Rotmana Szyi, Szymanowicza Olka, Szkólnika Jakóba.

Tow. uruchomiło sekcję gimnastyczną, kolarską, muzyczną i chóralną. Pracami sekcji gimnastycznej kierował prof. Max Dunkhorst, kierownikami sekcji innych byli: kolarskiej Lejb Unger, muzycznej i chóralnej Lubowski. W roku 1920 uruchomiono sekcję piłki nożnej z inicjatywy prof. Dunkhorsta i pod jego kierownictwem.

W ostatnich trzech latach powstały nowe sekcje sportowe, a mianowicie: lekkoatletyczna, bokserska, pływacka, ping-pongowa. Obecnie istnieją następujące sekcje 1. gimnastyczna: a) grupa seniorów 15 osób, b) senjorek 40 osób, c) grupa młodzieży męskiej 60 osób, d) grupa damska 50 osób. 2. lekkoatletyczna: męska 20 osób i damska 20 osób. 3. piłki nożnej 40 osób. 4. kolarska: 35 osób. 5. pływacka 16 osób.

Liczba członków w roku 1918 wynosiła 92 osoby, w roku 1928 — 375 osób.

Sekcje: Piłki nożnej i Kolarska zrzeszone są w związkach—Ogólno-sportowych (Polski Zw. Piłki Nożnej i Zw. Polskich Towarzystw Kolarskich).

Tow. posiada inwentarz: 1) gimnastyczny wartości 2500 zł., 2) piłki nożne wartości zł. 439, 3) muzyczny wartości 7689 złotych.

Naczelne kierownictwo wszystkich sekcji sportowych od 1926 r. spoczywa w rękach działacza sportowego profesora Dawida Grobmana.

Kierownikami Sekcji są: gimnastycznej Suchar Gutowski, piłki nożnej prof. Dawid Gajer, kolarskiej Rywen Katz, pływ-

wackiej — boksterskiej prof. D. Grobman, ping-pongowej Herman Borsztejn, muzycznej Julian Damast.

Na czele Tow. stoi od lat 5 inżynier Alfred Sztolcman, obecny ławnik m. Włocławka.

Dalszy skład Zarządu stanowią: Michał Lubowski — viceprezes, prof. Grobman Dawid, prof. Gajer Dawid, Julian Damast, Sucher Gutowski, Ide Blumental, Rywen Katz.

Towarzystwo nie posiada własnego lokalu. — Brak własnego boiska dla uprawiania sportu stoi na przeszkodzie szybszemu rozwojowi Towarzystwa we wszystkich jego działach.

VII. Towarzystwo Wioślarskie.

Najstarszem tow. sportowem na terenie miasta i powiatu włocławskiego jest Tow. Wioślarskie we Włocławku, założone w roku 1886. Za przykładem Warszawy i Płocka, dzięki nieustrudzonej pracy działacza społecznego Bolesława Domaszewicza w roku 1885 zwołane zostaje zebranie organizacyjne, które postanawia założyć Towarzystwo i wykorzystując „wysoko protegowany „Petersburski Jacht-Klub“ za jego protekcją uzyskują zezwolenie na organizację. Trzydziestu dwóch obywateli podpisuje podanie o nadanie statutu, który we wrześniu 1886 r. zostaje zatwierdzony. W listopadzie tegoż roku odbyły się pierwsze wybory do Zarządu, który stanowili: Ehrenkrauz, Danilewicz, Pudrzyński, Nowacki, Kochanowicz, Domaszewicz, Sztrom i Młodziara. Urządzono przystań, zakupiono pierwsze łodzie i wynajęto lokal klubowy. Towarzystwo pod szyldem czysto sportowym staje się ostoją całego życia społecznego, ogniskiem wskazań i dążeń narodowych — rozwijając przytem życie sportowe. Zadanie to spełnia ono w czasie niewoli i okupacji.

W roku 1887 urządzono pierwsze regaty, a w roku 1889 załoga włocławska staje do biegów w Warszawie, bijąc załogę warszawską. Po chwilowym zastoju rozpoczyna się ożywiony ruch turystyczny, który nie słabnie mimo tragicznego wypadku w roku 1906, w którym wskutek katastrofy zatoneło 5-u wioślarzy. W czasie obchodu przez Tow. 25 letniego jubileuszu przybywają na zjazd załogi z Warszawy, Płocka, Kalisza, Łomży, Konina, Poznania i Krakowa.

Po wybuchu wojny Tow. przyłożyło ciężkie chwile. Wielu członków musiało opuścić Włocławek, pozostali zdolali je utrzymać. W dobie polistopadowej zasila Towarzystwo swemi członkami szeregi tworzącej się armji polskiej, ci zaś którzy z bronią w rękę nie mogli stanąć w szeregach pracowali w organizacjach wspierających armję, jak np. Polskim Czerw. Krzyżu, Komitecie Obywatelskim i t. p.

Po wojnie Towarzystwo aczkolwiek zniszczone i pozbawione części taboru zaczyna dość szybko podnosić się i rozwijać.

W roku 1919 powstaje przy Tow. sekcja Wioślarek, która po kilku latach istnienia zostaje wcielona do Towarzystwa. Obecnie przy Tow. istnieje oddział gimnastyczny i chór. Towarzystwo bierze udział w organizacji Międzyklubowej, która jest obecnie Związkiem Towarzystw i Klubów Wioślarskich. Towarzystwo urządza 4 razy w roku regaty wioślarskie u siebie, a załogi Tow. biorą udział we wszystkich prawie zawodach krajowych w Warszawie, Poznaniu, Bydgoszczy i Krakowa, urządza-nych przez poszczególne kluby wioślarskie i Zw. Towarzystw Wioślarskich. Dowodem tężyzny fizycznej członków jest kilkadziesiąt żetonów złotych i srebrnych.

W ostatnich latach dzięki niestrudzonej pracy Prezesa Tow. Jerzego Bojańczyka, znanego sportowca w dziedzinie wioślarstwa na terenie międzynarodowym, zasłużonego i cenionego działacza społecznego na terenie m. Włocławka, Tow. rozwija żywą działalność. Prezes J. Bojańczyk powziął plan budowy przystani lądowej i lokalu Tow. i pokrył koszta w wysokości przeszło 200.000 zł. Dzisiaj jest Tow. właścicielem budynku o charakterze reprezentacyjnym, posiadającym wszystkie nowoczesne urządzenia sportowe, salę do zabaw towarzyskich, bibliotekę, czytelnię i t. p. Magistrat m. Włocławka przyczynił się do rozwoju Towarzystwa, ofiarowując w odpowiedniej dzielnicy miasta plac pod budowę lokalu i przystani.

Towarzystwo liczy przeszło 260 czł., posiada doskonały tabor sportowy, który jednak na wzrastającą ciągle liczbę członków jest za mały, tak że zachodzi potrzeba kupna nowych łodzi. Wartość łodzi wynosi 20.000 zł., inwentarza 40.000 zł. domu 200.000 zł. Towarzystwo jest nietylko dobrze zorganizowaną i prowadzoną placówką sportową, lecz w dalszym ciągu ogniskiem życia towarzyskiego.

VIII. Towarzystwo Kolarzy.

W roku 1920 kilkunastu rowerzystów tworzy przy Tow. Gimn. „Sokół“ autonomiczną sekcję kolarzy. Sekcja wegetuje z braku funduszków, najgorszą zaś jej bolączką jest brak toru. Z kłopotu wybawia sekcję pułk 14 pp., który po powrocie z frontu dąży wszelkimi siłami do zorganizowania życia sportowego w mieście, wydzierżawia plac, czyści go, niweluje, ogradza płotem i buduje boisko piłki nożnej. Po ukończeniu robót oddaje go Tow. Kolarzy, sam zaś przystępuje do budowy własnego boiska w rejonie koszar. Sekcja kolarska, posiadając już punkt oparcia po zatwierdzeniu statutu przez Województwo Warszawskie, przekształca się w samodzielne Towarzystwo Kolarzy i przystępuje w roku 1923 do budowy toru ziemnego, szatni, ustawia ławki zastępujące trybuny. Od tej chwili datuje się rozwój Tow. Kolarzy. Z 14 członków w roku 1920 liczba wzro-

sła do 100 — Zawodnicy biorą udział prawie we wszystkich zawodach prowincjonalnych i międzymiastowych.

W każdym sezonie sportowym Tow. urząda 5—6 imprez sportowych. Obwód toru wynosi 440 m. i 5 m. szerokości. Przeważną część zasług około założenia i rozwoju Tow. położyli A. Rutkowski długoletni prezes, pp. F. Różański kapitan turystyczny i F. Morawski b. skarbnik. Majątek Tow. składa się z budynku przeznaczonego na lokal Tow., mieszkania woźnego, ogrodzenia, ławek zastępujących trybuny i przedstawia wartość 6.700 zł.

Do potrzeb Tow. należy zaliczyć konieczność przebudowy toru na betonowy.

IX. Historyczny rozwój sportu piłki nożnej w Włocławku.

Gra w piłkę nożną należy do najdawniejszych gier sportowych. Uprawiali ją z zamiłowaniem Grecy i Rzymianie. Zamiłowanie to przyjęły i niektóre ludy późniejsze, z nich na plan pierwszy wysunęli się Brytańczycy, którzy pewnie od żołnierzy Cezara poznali grę w piłkę nożną. Uprawiali oni tak namyślnie tę grę w niektórych czasach, że np. w roku 1314 król Edward II musiał wydać edykt grożący więzieniem za grę w piłkę w miejscach publicznych, gdyż przechodnie byli narażeni na wielkie trudności, a nawet i na niebezpieczeństwo.

Z Anglii właśnie ród wiedzie piłka nożna. W roku 1863 na zjeździe w Londynie zostały ustalone przepisy gry, które obecnie obowiązują i u nas.

Na ziemiach polskich sport piłki nożnej zapoczątkowany został dopiero w roku 1905 we Lwowie, a w rok później w Krakowie. Pierwszą drużyną piłki nożnej był we Lwowie Klub „Pogoń“. W późniejszych latach rozwinął się ten sport w Wielkopolsce, a w końcu w b. Kongresówce. U nas we Włocławku sport ten zaczął się rozwijać dopiero po odzyskaniu niepodległości, t. j. w roku 1919. Grono osób jak: Skarbek Henryk Baur-ski, Dr. Kolski i inni utworzyli klub sportowy pod nazwą „Cuia-via“. Klub ten rozegrał we Włocławku pierwsze zawody z Francuzami z armji Generała Hallera, w koszarach na Kokoszcze. Zawody te wzbudziły wielkie zainteresowanie u młodzieży, która zabrała się z zapałem do tego sportu.

W roku 1920, w chwilach krytycznych dla Państwa, wszyscy członkowie tegoż klubu pospieszyli jako ochotnicy na front, tak że sport piłki nożnej został chwilowo wstrzymany.

Dopiero w roku 1921, 14 p. p. rekrutując się przeważnie z Małopolski zorganizował drużynę i rozegrał pierwsze zawody na błoniach za Wisłą z internowanymi Ukraińcami z Aleksandrowa. Dzielny sportowiec i czynny gracz drużyny kapitan

Brzeziński wynalazł plac (obecnie boisko kolarzy) na którym 14 p. p. urządził prowizoryczne boisko bez oparkanienia.

W tym czasie niektórzy członkowie dawnej „Cuiavi“ utworzyli znów klub sportowy p. n. „Orzeł“ licząc, że społeczeństwo poprze ich zamierzenia. Niestety, społeczeństwo nasze, wychowane w niewoli, nie doceniając należycie rozwoju tężyzny fizycznej nie dopomogło w niczem tej młodzieży zorganizowanej w Klubie, tak że Klub ten nie mógł się należycie rozwijać, nie rozporządzając środkami na kupno ekwipunku sportowego. Jednak pomimo braku sprzętu sportowego klub urządził kilkakrotnie imprezy sportowe.

W tym roku Tow. Kolarzy przystąpiło do budowy toru kolarskiego na boisku 14 p. p. (w Alejach Szopena) i tem samym Tow. Kolarzy stało się współwłaścicielem boiska. Boisko zostało oparkanione, co zapewniło większe dochody z imprez sportowych. Zarząd Sekcji Piłki nożnej przy Tow. Wioślarzy na wniosek p. St. Pająka wraz ze wszystkimi członkami przystępują do Tow. Kolarzy, mając na względzie to, że Towarzystwo będzie miało swoje boisko.

Prócz sekcji piłki nożnej zorganizowano i sekcję lekkoatletyczną. W roku 1925 sekcja przekształca się na autonomiczną Sekcję Piłki Nożnej ze swoim Zarządem, a mając zapewnione boisko do treningów wybija się na czołowe miejsce w Włocławku i okolicy i przystępuje wraz z sekcją Makabi do Polskiego Związku Piłki Nożnej. Po rozegraniu zawodów A. S. P. N. przy T. K. W. zostaje przeniesiona do klasy „B“ Toruńskiego Okr. Zw. Piłki Nożnej.

Zarząd A. S. P. N. przy T. K. W. widząc, że jako sekcja nie może racjonalnie rozwijać tężyzny sportowej wśród swoich członków i mając jako sekcja ramy rozwoju zamknięte, na wniosek p. St. Pająka opracowuje swój statut, który zostaje zatwierdzony przez władze państwowe i tworzy wraz ze wszystkimi członkami w liczbie 50 klub sportowy pod nazwą „Cuiavia“.

Klub „Cuiavia“ w Włocławku ma najlepszy materiał w ludziach ćwiczących, jak i w kierownictwie, tak, że klub ten zczasem stanie się bardzo poważnym środowiskiem sportowym na terenie m. Włocławka.

W 1921 r. w gimnazjum państwowem prof. Skrobański zorganizował sekcję piłki nożnej, która jednak niedługo istniała.

W 1922 r. powstaje sekcja piłki nożnej przy Tow. Makabi. Sekcja ta, mając na wstępie zapewnioną stronę materialną, od pierwszych chwil swego powstania poczęła się racjonalnie rozwijać.

Dwie drużyny na terenie m. Włocławka, Sekcja Tow. Wioślarskiego i sekcja Makabi, rozgrywały zawody bądź to wspólnie, bądź też sprowadzały drużyny sportowe z innych miast, jak z Torunia, Łodzi, Warszawy i z innych większych środowisk.

Rok 1924 znów wzbogacił Włocławek o drużynę piłki nożnej p. n. „Gwiazda“. Jest robotnicza żydowska drużyna, idąca na pasku partji politycznej. Drużyna ta w roku założenia, jako też i w następnym roku nie wykazała żadnych wyczynów sportowych.

W 1926 r. powstaje drużyna piłki nożnej przy organizacji politycznej „Bund“.

Drużyna ta na pierwszych zawodach zostaje sromotnie pokonana przez A. S. P. N. przy T. K. W. (14 : 0) i zdawało się, że już przestała istnieć. Z końcem 1927 r. drużyna bundowska podniosła się znów do życia.

W 1928 r. miejscowe Stowarzyszenie „Strzelec“ organizuje u siebie sekcję piłki nożnej. Z braku należytego kierownictwa sekcja nie miała szans do dalszego rozwoju.

W tym roku Warszawski Okr. Zw. Piłki Nożnej organizuje Podokręg Włocławski, do którego przyłączono powiaty lipnowski, niezawski i kutnowski z siedzibą w Włocławku. Po zorganizowaniu Podokręgu rozwój sportu piłki nożnej wchodzi na właściwe tory.

Zestawienie rozrywek.

L. p.	Kluby	Rok 1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
1.	Cuiavia	2	—	4	10	9	14	16	18	20	18
2.	Makabi	—	—	—	2	4	8	10	13	16	19
3.	Gwiazda	—	—	—	—	—	—	2	6	8	12
4.	Jutrznia	—	—	—	—	—	—	—	2	6	8
5.	Strzelec	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Razem		2	—	4	12	13	22	28	39	50	65

Towarzystwa sportowe, a w szczególności kluby sportowe piłki nożnej, uprawiające i inne dziedziny sportowe, służą idei wychowania fizycznego w różnych jego przejawach. Przeszkodą ich rozwoju jest brak własnych boisk. Nie wspominając o klubach sportowych piłki nożnej, których głównym celem jest polityka, a sport celem drugorzędnym, ujawnia się potrzeba poparcia klubów sportowych piłki nożnej na terenie m. Włocławka. Z tych jeden najczynniejszy i najlepiej zorganizowany powinienby wziąć sobie za cel skoncentrowanie innych dziedzin sportowych, jak lekkiej atletyki, tenisu i t. d. i stworzyć odpowiednie warunki ich rozwoju, dostarczając boisk do ćwiczeń, zabaw, gier dla młodzieży i starszej generacji sportowców, któreby swym przykładem pociągały innych.

Boisko sportowe, budowane przez magistrat m. Włocławka, nie zaspokoi w całości wszystkich tych potrzeb, brak tam będzie bowiem boisk i terenów do ćwiczeń.

Jednem z zadań samorządów powinno być usiłowanie budzenia zamiłowania do akcji wychowania fizycznego w tym, czy innym przejawie, odciąganie młodzieży od niepotrzebnego marnowania sił, zdrowia i czasu, zużywanych w innych celach, a popieranie akcji towarzystw i klubów sportowych, pragnących tę młodzież przyciągnąć, zjednoczyć, zapewnić jej kierownictwo i nadzór przy uprawianiu różnego rodzaju sportów.

Stwarzając odpowiednie warunki dla istnienia i rozwoju towarzystw sportowych, znikomy procent sportowców w Polsce podniesie się wzorem innych krajów zachodnio-europejskich, co nie pozostanie bez dodatniego rezultatu na kwestję siły obronnej państwa.

(—) *Dr. Pustelnik Franciszek.*

Włocławek, dnia 19 kwietnia 1929 r.

OBLICZE POLITYCZNE POWIATU W ŚWIETLE STATYSTYKI WYBORCZEJ DO SEJMU I SENATU ORAZ SAMORZĄDÓW.

Układ sił politycznych w związku z naturalnymi właściwościami terenu i ludności, stosunkami gospodarczymi i społecznymi.

Część I.

Przystępując do charakterystyki oblicza politycznego powiatu, stosownie do nagłówka, dzielę referat swój na 2 części:

W części I-iej podam ściśle obiektywne ujęcie tematu na podstawie liczb wyborczych.

W części II-iej, polegając na znajomości terenu, stosunków gospodarczych, działaczy społecznych i ogólnej struktury powiatu, będę się starał najobiektywniej dać właściwą charakterystykę układu sił politycznych.

W załączonych do niniejszego referatu tablicach wskazałem ilość ludności każdej gminy, bądź miejskiej, bądź wiejskiej, na podstawie spisu ludności z 1921 r. W niektórych wypadkach liczby te są nieaktualne, naprzykład: miasto Włocławek, mając stale ruchliwe zarządy miasta, zarządy, idące w kierunku inwestycyjnym, przyciąga co rok pewną ilość ludzi z zewnątrz. Jednocześnie miasto w 1927 r. przyłączyło $\frac{2}{3}$ obszaru z gminy Łęg, podnosząc tem samem ludność miasta, która w dniu dzisiejszym przekracza liczbę 50.000. Mniej więcej to samo można powiedzieć o Brześciu Kujawskim, ludność którego dochodzi do 6.000.

W załączonych tablicach wyników wyborów do Sejmu i Senatu liczby górne dają wyniki z 1922 r., dolne z 1928 r.

Poza tem w numeracji list wyborczych listy jednego i tegoż stronnictwa, a różne w latach 1922 i 1928 — są połączone.

W wykazach wyniku głosowania do rad gminnych brałem za podstawę ilość uprawnionych do głosowania do Sejmu z 1928 r., ponieważ wybory były na jesieni 1927 r. Wobec unie-

ważnienia w 1928 r. listy Nr. 3, Wyzwolenia, pomieściłem w nawiasach unieważnione głosy, jako głosy, w większości oddane na 3-kę.

Dla lepszej orientacji czytelników przypominam, że na terenie powiatu kursowały listy:

w 1922 r. do Sejmu:

Nr. 1 — Piast (Witos).

Nr. 2 — P. P. Socjalistyczna (Daszyński).

Nr. 3 — Wyzwolenie (Thugutt).

Nr. 4 — Bund (Erlich).

Nr. 7 — Narodowa Partja Robotnicza (Chądzyński i Wachowiak).

Nr. 8 — Narodowa Demokracja (Korfanty, Grabski St.).

Nr. 11 — żydowski Robotniczy Komitet Wyborczy (Rafał Kos).

Nr. 12 — Polskie Centrum (Skulski, Ponikowski).

Nr. 15 — Ks. Okoń (Chł. Str. Radykalne).

Nr. 16 — Blok Mniejszości Narodowych (Grünbaum).

Nr. 20 — żyd. Dem. Blok Ludowy (Pryłucki).

Nr. 23 — Lista Bezpartyjna ze Skepego (Blachowski).

Nr. 25 — Poalej Sjon i Cejzej Sjon (Łokierł Berl).

W 1928 r. do Sejmu:

Nr. 1 — Bezp. Blok Współp. z Rządem (Czechowicz).

Nr. 2 — P. P. Socjalistyczna (Piotrowski).

Nr. 3 — (Unieważniona).

Nr. 4 — Bund (Erlich).

Nr. 5 — żyd. Robotn. Komitet Wyb. Poalej Sjon (Lew Icek Juda).

Nr. 10 — Stronnictwo Chłopskie (Chmielewski).

Nr. 13 — Jedność Robotniczo Chłopska (Sochacki).

Nr. 18 — Lista Bloku Mniejszości Narod. (Karau i Grünbaum).

Nr. 25 — Polski Blok Katolicki Piast i Chrz. Dem. (Zieliński Fr.).

Nr. 33 — Ogólno żydowski Narod. Blok (Wiślicki).

W 1922 r. do Senatu:

Nr. 1 — Piast (Kurczak, Wojciechowski St.).

Nr. 2 — P. P. S. (Prauss).

Nr. 3 — Wyzwolenie (Motz).

Nr. 5 — Komuniści (Królikowski).

Nr. 7 — N. P. R. (Jankowski).

Nr. 8 — Narodowa Demokracja (biskup Teodorowicz).

Nr. 10 — Unja Narodowo-Państwowa (Bursze superint.).

Nr. 12 — Polskie Centrum (Ponikowski, Skulski).

Nr. 14 — Centrum Mieszczańskie (Barylski).

Nr. 15 — Chł. Stron. Rad. (Zawierucha).

Nr. 16 — Blok Mniejszości Narodowych.

- Nr. 20 — żydowski Dem. Blok Ludowy (Hirszhorn).
 W 1928 r. do Senatu:
 Nr. 1 — Bezp. Blok Współp. z Rządem (Zaleski August).
 Nr. 2 — P. P. S. (Kłuszyńska Dorota).
 Nr. 3 — Wyzwolenie (Nocznicki Tomasz) .
 Nr. 10 — Stronnictwo Chłopskie (Charaziński).
 Nr. 12 — Chłopskie Stron. Radykalne (ks. Okoń).
 Nr. 18 — Lista Bloku Mniejsz. Narod. (Budzyner).
 Nr. 24 — Lista Katolicko-Narodowa (Godlewski Stan.).
 Nr. 25 — Polski Blok Katol. (Piaśt i Ch.-D., Gdyk).
 Nr. 33 — Ogólno-żyd. Nar. Blok Wyb. (Kirszbaum).
 Nr. 39 — Związek Siły Chłopskiej (Motyl).

Jak to widać z załączonych tablic, w poszczególnych gminach frekwencja głosujących do Sejmu w 1928 r. wzrosła ogólnie o 3% ; w 1922 r. głosowało 80% ludności, zaś w 1928 r. — 83% uprawnionych do głosowania. Przy głosowaniu do Senatu widzimy zjawisko odwrotne. W 1922 r. głosowało 82%, zaś w 1928 r. tylko 70%.

Jeżeli chodzi o ilość głosujących w powiecie, to do Sejmu ilość uprawnionych w 1922 r. była 61.751, głosowało zaś 49.435. W 1928 r. na ilość uprawnionych 71.705, głosowało 59.444. Do Senatu w 1922 r. na ogólną ilość uprawnionych 41.156, głosowało 33.263, a w 1928 r. na ogólną ilość uprawnionych 48.148, głosowało 33.734.

Głosów na listę Nr. 23 w 1922 r. w powiecie nie było (lista lokalna wsi Skępe w powiecie lipnowskim).

W tablicach podzieliłem ugrupowania polityczne na dwie części, na radykalne i zachowawcze, zaliczając do 1-ej grupy 2, 3, 4, 15, 11, 13, 10, a do 2-ej 1 (Piaśt), 7, 8, 25, 12, B. B. W. R., 16 i 18, 20 i 23, 25 i 5, chcąc bardziej uwypuklić przegrupowania społeczne.

Przejdę obecnie do rozpatrzenia poszczególnych gmin miejskich i wiejskich.

1. Miasto Włocławek.

Oslabienie zainteresowania się wyborami = 2%. Oddano głosów na stronnictwa :

	radykalne	zachowawcze
w roku 1922	2.910	13.945
„ 1928	6.879	14.136

Powyższe zestawienie liczb wskazuje, że stopień radykalizacji w 1922 r., wyrażający się 17%, w 1928 r. podniósł się do liczby 32%.

Należy uprzytomnić sobie, że w 1922 r. lista komunistyczna nie była dopuszczoną do głosowania i o ileby w 1928 r. również

jej nie było, lista Nr. 2 zyskałaby z pewnością o kilkaset głosów więcej, czyli, że na dzień 4 marca 1928 r. socjaliści stracili około 351 głosów, co stanowi straty 12%.

Bund, czyli żydowscy socjaliści, stracili w 1928 r. (w stosunku do 1922 r.) 57 głosów, co stanowi około 10% strat. Głosy te więcej, jak pewne, zabrali komuniści.

W stronnictwach zachowawczych, straciło b. poważnie na wpływach Stronnictwo Narodowe, mając bowiem w 1922 r. — 10.428 głosów, w 1928 r. zablokowane z Piastem (w mieście brak), oraz z silną stosunkowo Chrześcijańską Demokracją (Związki Zawodowe) uzyskało łącznie 5.135 głosów. Przyjmując z ostrożną, że wpływy Stron. Narodowego były w mieście jednakowe z Chrz. Dem., wynikłoby, że Stron. Narod. uzyskało 2.500 głosów, czyli, że straciło na wpływach 75%, głównie kosztem nowopowstałej listy B. B. W. R. Blok mniejszości narodowych stracił 200 głosów, które odeszły głównie na rzecz Poalej Sjon, ogólnie mniejszości straciły 7%.

Przyjmując pod uwagę największe ugrupowania w 1928 r. (marzec) podczas wyborów do Sejmu, widzimy w stosunku do ilości głosujących na terenie miasta procentowe wpływy.

1. Bezpart. Blok Współpracy z Rządem	6.059	gł.	czyli	27%
2. Zjednoczeni: Str. Nar. Ch. D. i Piast	5.135	„	„	23 „
3. Komuniści	4.603	„	„	21 „
4. Mniejszości narodowe	2.743	„	„	12 „
5. Socjaliści	1.767	„	„	8 „
6. Bund	509	„	„	2 „

Ponieważ ludności żydowskiej, według statystyki m. Włocławka z 1928 r., wypada 24%, licząc zaś, że w 12% (p. 4) 1% to Niemcy, czyli, że głosów żydowskich było 11% + 2% Bund oraz plus 1% Poalej Sjon, czyli razem 14%, dochodzimy do wniosku, że pozostałe 10% głosów żydowskich mieści się w głosach komunistycznych, co wskazywałoby, że element komunistyczny jest pół na pół polsko-żydowski.

Analizując teraz wybory do Senatu, widzimy, że socjaliści zyskali 17%, komuniści zyskali 600% w stosunku do wyborów w 1922 r. Bund nie miał wcale listy do Senatu.

Ze stronnictw zachowawczych występuje na arenę polityczną po raz 1-szy Chrz. Demokracja, która zyskuje 1.743 głosów, to znaczy tyleż co i Stron. Narodowe, (1.784 głosów), a które traci w porównaniu z 1922 r. 6.278 głosów (77%), czyli więcej, aniżeli Chrz. Dem. i B. B. W. R. (3.905) zyskali razem. Mniejszości tracą 700 głosów, czyli 26%, na rzecz listy Pryluckiego. Zyskują zaś Chrz. Demokracja, 1.743 głosy i Bezp. Blok Współpracy z Rządem, 3.905 głosów.

Jeżeli porównamy obecnie wyniki wyborów do Senatu, to wpływy w mieście wyrażą się:

1. Bezpart. Blok Współpracy z Rządem	3905	głosów	29%
2. Mniejszości Narodowe	2033	"	15 "
3. Komuniści	1809	"	13 "
4. Stronnictwo Narodowe	1784	"	13 "
5. Chrześcijańska Demokracja	1743	"	13 "
6. Socjaliści	1281	"	9 "

Okazuje się tedy, że przy głosowaniu do Senatu, to znaczni ludzie więcej dojrzałych zyskały na głosach partje zachowawcze:

B. B. W. R.	o 2%
Zjednoczone	} o 3 "
Str. N. i Ch. D.	
Mniejsz. Nar.	o 3 "
Socjaliści	o 1 "
natomiast Komuniści stracili	o 8 "

Teraz porównam głosowanie do Rady miejskiej, które nam nie przedstawi całokształtu spraw dla braku listy komunistycznej, aczkolwiek % głosujących był 67%, czyli pośredni między % głosującym do Sejmu 72, i 64 do Senatu. Głosowanie odbyło się 16.X.1927 r., a więc na rok przed wyborami do Sejmu.

Stronict. Nar. ¹	uzysk. 6318 gł.	otrzym. 15 man.	34% wpływ.
Chrześc. Dem.	"	"	"
Socjaliści	3701	"	" 8 " 20 " "
Part. Pracy obec			
nie BBWR	1183	"	" 2 " 6 " "
Nar. Żydzi.	2272	"	" 4 " 12 " "
Bund	1042	"	" 2 " 2 " "
Poalej Sion Pra-			
wiea	569	"	" 1 " 1 " "
Poalej Sion Le-			
wica	736	"	" 1 " 1 " "
Niemcy	560	"	" 1 " 1 " "

Przy obliczeniu głosów, około 2500 głosów zostało unieważnionych.

Jak tedy widzimy Stronnictwo Narodowe łącznie z Chrz. Dem. otrzymało głosów w 22-gim, 27-ym i 28-ym r. — 10.428,

6.318 i 5.135, czyli wpływy stronnictwa na terenie miasta maleją.

Socjaliści z 2.118 głosów przechodzą na 3.701 (przy braku komunistów) i spadają do 1.767 przy komunistach.

Żydzi przy wyborach do Rady Miejskiej zyskują łącznie z Bundem 4.619 gł. co stanowi 24% ogólnej ludności.

W obecnej chwili Stronnictwo Narodowe na terenie Rady Miejskiej posiada tylko 10 mandatów, albowiem Chrześcijańska Demokracja w liczbie 4-ch radnych wyodrębniła się, oraz 1 radny idzie luzem.

Socjaliści stracili również 4 mandaty na rzecz z P. P. S. Frakcji Rewolucyjnej.

Porównyując teraz wyniki wyborów do Sejmu w 28-ym roku, do Senatu w 28-ym i do Rady Miejskiej w 27 roku i dzieląc stronnictwa na 2 grupy, widzimy, że stosunek grup zachowawczych, do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	69%	31%
Senat	75%	25%
Rada Miejska	66%	34%

Z faktów tych śmiało można wyprowadzić wnioski, że miasto Włocławek, jest miastem o charakterze zachowawczym

2. Miasto Chodecz — ludności 1685.

Oslabienie frekwencji politycznej o 2% do Sejmu i o 7% do Senatu w stosunku do roku 1922.

Oddano głosów na stronnictwa:

	radykalne	zachowawcze
w roku 1922	294	481
„ 1928	325	500

Dominujące wpływy posiada P. P. S. (263 gł. = 30%) dalej zjednoczone Str. Nar. Piast i Ch. D. 218 gł. = 25%, Mniejszości narodowe (żydзи i niemcy) 166 gł. = 19% i B. B. W. R. 116 gł. = 13%. W miasteczku zanotowano 5 głosów komunistycznych.

Wybory do Senatu wykazują wpływy: P. P. S. — 31%, Piast 30%, Mniejszości 19%, B. B. W. R. 13%.

Ustosunkowanie się w Radzie Miejskiej: P. P. S. 25%, Stron. Nar. 25%, B. B. W. R. 25%, żydзи 25%.

Jak tedy widać Stronnictwo Narodowe straciło zupełnie wpływy na rzecz Piasta i B. B. W. R.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	58%	42%
Senat	67%	33%
Rada Miejska	75%	25%

Chodecz będąc zachowawczym zbliża się do granicy równych sił obozu zachowawczego i radykalnego.

3. Miasto Kowal — ludności 4.063.

Wzmocnienie frekwencji politycznej o 3% do Sejmu i osłabienie o 13% do Senatu w stosunku do 1922 r. Oddano głosów na stronnictwa:

	radykalne	zachowawcze
w roku 1922	89	1.699
„ 1928	727	1.390

Dominujące wpływy posiada Str. Narodowe 548 gł. — 25%, B. B. W. R. 480 gł. — 22%, Mniejszości 362 gł. — 16%, P. P. S. 341 gł. = 15%, Komuniści 184 gł. = 8%, Bund 136 gł. = 6%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: Str. Nar. 361 gł. = 25%, Mniejszości 350 gł. = 25%, P. P. S. 197 gł. = 14%, B. B. W. R. 162 gł. = 11% i Komuniści 103 gł. = 7%.

Ustosunkowanie się w Radzie Miejskiej: Chrz. Demokr. 40%, Żydzi — 33%, Str. Nar. — 22% P. P. S. — 5°/_o. Stronnictwo Narodowe straciło 50% swoich wpływów, P. P. S. wzmoгло się kilkakrotnie (8), ogromnie się rozszerzyli Komuniści.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	64%	36%
Senat	64%	36%
Rada Miejska	95%	5%

Czyli Kowal jest miastem o charakterze zachowawczym.

4. Miasto Lubień — ludności 2.120.

Wzmocnienie frekwencji politycznej przy wyborach do Sejmu o 4%, jak również do Senatu o 2%. Oddano głosów na stronnictwa:

	radykalne	zachowawcze
w roku 1922	327	605
„ 1928	477	408

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 421 gł. = 40%, B. B. W. R. 185 gł. = 17%, Mniejszości 147 gł. = 14%, Stronnictwo Narodowe 76 gł. = 7%, Wyzwolenie 37 gł. = 3%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: P. P. S. 244 gł. = 36%, B. B. W. R. 150 gł. = 22%, Mniejszości 34% (117 + 115 gł.), Stronnictwo Narodowe 1%, Chadecja i Piast 6%.

Ustosunkowanie się w Radzie Miejskiej: Mniejszości żydzi 33%, P. P. S. 25%, Ch. D. i Str. Nar. 25%, B. B. W. R. 17⁰/₀.

Stronnictwo Narodowe straciło 90% wpływów, P. P. S. wzrosło się o 100%, Komuniści stracili wpływy prawie że zupełnie.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	46%	54%
Senat	64%	36%
Rada Miejska	75%	25%

Miasto Lubień będąc jeszcze o charakterze zachowawczym zbliża się jednakowoż ku radykalizmowi, a w wynikach wyborów do Sejmu nawet staje się radykalnem.

5. Miasto Lubraniec — 2.196 ludności.

Wzmocnienie frekwencji politycznej o 2% do Sejmu i obniżenie frekwencji do Senatu o 9%. Oddano głosów na stronictwa:

	radykalne	zachowawcze
w roku 1922	370	707
„ 1928	586	612

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 314 gł. = 26%, B. B. W. R. 237 gł. = 20%, Mniejszości 227 gł. = 19%, Komuniści 153 gł. = 12%, Piast, Ch. D. i Str. Nar. 143 = 11%, Bund 94 gł. = 8%, Wyzwolenie 2⁰/₀.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: Mniejszości 230 gł. = 33%, P. P. S. 150 gł. = 21⁰/₀, B. B. W. R. 143 gł. = 21%, Ch. D. 63 gł. = 10%, Str. Nar. 48 gł. = 4%, Komuniści 43 gł. = 4⁰/₀, Wyzwolenie 1%.

Ustosunkowanie się w Radzie Miejskiej: Wyzwolenie 40%, Mniejszości 32⁰/₀, P. P. S. B. B. W. R. i Bund po 9%. (Radni

podający się za Wyzwoleniem głosowali do Sejmu na 2-kę — są to okoliczni włościanie).

Stronnictwo Narodowe straciło 80% wpływów, P. P. S. wzmoгло się o 200%. Triumf święcą komuniści, którzy do Sejmu uzyskali 153 gł., a do senatu 43 głosy.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	51%	49%
Senat	70%	30%
Rada Miejska	42%	58%

Miasto Lubraniec jak widzimy ma oblicze radykalne.

6. Miasto Przedecz — 3.040 ludności.

Zmniejszenie frekwencji politycznej do Sejmu o 1%, do Senatu o 10%. Oddano głosów na stronnictwa:

	radykalne	zachowawcze
w roku 1922	334	984
„ 1928	856	429

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 699 gł. = 49%, Mniejszości 158 gł. = 10%, Piast, Ch. i N.D. 142 gł. = 10%, B. B. W. R. 129 gł. = 9%, Bund 137 gł. = 9%, Wyzwolenie 1% (19 gł.), Komuniści 1 głos.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: P. P. S. 375 gł. = 42%, Mniejszości 242 — 30%, Stronnictwo Narodowe 81 gł. = 10%, B. B. W. R. 64 gł. = 8%, Wyzwolenie 39 gł. = 5%, Komunistów nie było.

Ustosunkowanie się w Radzie Miejskiej: Chrz. Dem. 34%, Mniejszości — żydzi 16%, Bund 16%, Wyzwolenie 16%, B. B. W. R. 9% i Niemcy 9%.

Stronnictwo Narodowe straciło 80% wpływów, P. P. S. zyskało 400%, Komuniści wpływów żadnych nie mieli.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	40%	60%
Senat	53%	47%
Rada Miejska	68%	32%

Miasto Przedecz jak widzimy ma oblicze radykalne.

7. Miasto Brześć-Kujawski — 4.634 ludności (6000).

Wzmocnienie frekwencji politycznej do Sejmu o 5% i osłabienie do Senatu o 2%. Oddano głosów na stronnictwa:

	radikalne	zachowawcze
w roku 1922	411	1.157
„ 1928	1.060	1.500

Dominujące wpływy posiada: B. B. W. R. 783 gł. = 30%, Komuniści 731 gł. = 29%, Chadecja i Str. Nar. 526 gł. = 20%, Mniejszości 195 gł. = 8%, P. P. S. 188 gł. = 8% i Bund 123 gł. = 5%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: B. B. W. R. 578 gł. = 37%, Komuniści 272 gł. = 18%, Chrz. Demokr. 350 gł. = 23%, Mniejszości 155 gł. = 10⁰/₀, Socjaliści 126 gł. = 8%.

Ustosunkowanie się w Radzie Miejskiej: B. B. W. R. 58%, Ch. D. 17%, Mniejszości 17⁰/₀, Bund 8%.

Stronnictwo Narodowe straciło 50% wpływów, Socjaliści stracili wpływy o 60%, natomiast wzmogli się szalenie Komuniści.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radikalne
Sejm	60%	40%
Senat	75%	25%
Rada Miejska	92%	8%

Brześć Kujawski ma charakter zachowawczy.

Przechodzę teraz do wyniku wyborów na wsi w gminach wiejskich.

8. Gmina Boruchowo — 4.670 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 16%, do Senatu o 5%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radikalne
w roku 1922	1.182	449
„ 1928	331	1.720

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 830 gł. = 40%, Stronnictwo Chłopskie 683 gł. = 33%, Stronnictwo Narodowe 200 gł. = 10%, Wyzwolenie 199 gł. = 10%, Mniejszości 82 gł. = 5%, B. B. W. R. 49 gł. = 2⁰/₀.

Wybory do Senatu wykazały wpływy P. P. S. 545 gł. = 48%, Stron. Chł. 269 gł. = 23%, Str. Nar. 127 gł. = 11%, Wyzwolenie 79 gł. = 7%, B. B. W. R. 46 gł. = 4%, Mniejszości 44 gł. = 4%.

Stronictwo Narodowe straciło 75% wpływów, Socjaliści powiększyli swoje wpływy o 250%, Wyzwolenie powiększyło wpływy o 30%.

Ustosunkowanie się w Radzie Gminnej jest następujące: Piast 41%, Chrześc. Rolnicy 32%, Stronictwo Narodowe 18% i Wyzwolenie 9%.

Przy wyborach do Rady Gminnej, brało udział tylko 13% uprawnionych, do Sejmu głosowało 2051, Senatu 1133, zaś do gminy 303.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	16%	84%
Senat	23%	77%
Rada Gminna	91%	9%

Gminę Baruchowo zaliczyć tedy można do wybitnie radykalnych.

9. Gmina Chodecz — 5.451 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 2% i zmniejszyło się do Senatu o 2%. Oddano głosów na stronictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	863	1.153
„ 1928	739	1.558

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 1.437 gł. = 62%, Piast 411 gł. = 17%, Mniejszości 212 gł. = 9%, B. B. W. R. 116 gł. = 4%, Stronictwo Chłopskie 66 gł. = 2%, Wyzwolenie 49 gł. = 1,5%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: P. P. S. 704 gł. = 57%, Piast 174 gł. = 16%, Mniejszości 124 gł. = 10%, B. B. W. R. 113 gł. = 10%, Wyzwolenie 44 gł. = 4%, Stronictwo Nar. 48 gł. = 4%, Stronictwo Chłopskie 19 gł. = 1%.

Stronictwo Narodowe straciło wpływy zupełnie = 90%, P. P. S. wzmogło się o 90%, Piast zyskał do Sejmu kilkakrotnie (z 30 na 170 gł.), natomiast do Senatu stracił wszystko. Również i Wyzwolenie straciło 75% wpływów, do Senatu zaś zupeł-

nie nie miało wpływów. To samo dotyczy i Stronnictwa Chłopskiego.

Ustosunkowanie się do Rady Gminnej jest następujące: Piast 72%, Str. Nar. 18 i B. B. W. R. 10. Frekwencja minimalna, na uprawnionych 2539 głosowało tylko 132, t. j. 5%.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	32%	68%
Senat	38%	62%
Rada Gminna	100%	—

Gmina Chodecz ma charakter radykalny.

10. Gmina Dobiegniewo — 3.332 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu spadło o 7%, do Senatu o 7%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	888	298
„ 1928	1.009	520

Dominujące wpływy posiadają: Mniejszości 597 gł. = 41%, B. B. W. R. 336 gł. = 23%, P. P. S. 271 gł. = 18%, Wyzwolenie 214 gł. = 15%, Str. Nar. 76 gł. = 5%, Str. Chł. 28 = 2%, Komuniści 7 gł. = 0,5%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: Mniejszości 342 gł. = 40%, B. B. W. R. 218 gł. = 26%, P. P. S. 152 gł. = 18%, Wyzwolenie 48 gł. = 5%, Str. Nar. 31 gł. = 3%, Stron. Chł. 24 = 3%.

Stronnictwo Narodowe straciło 97% swych wpływów, P. P. S. wzmogło się kilkakrotnie, Wyzwolenie straciło około 40%.

Ustosunkowanie się w Radzie gminnej jest następujące: Niemcy 66%, Piast 24%, Str. Nar. 8%, Wyzwolenie 80/0, Frekwencja głosujących 675 gł. czyli 38%, Komunistów brak.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	70%	30%
Senat	71%	29%
Rada Gminna	92%	8%

11. Gmina Falborz — 4.796 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzmożło się o 5%, do Senatu spadło o 7%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	1.030	790
„ 1928	512	1.061

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 575 gł. = 31%, Wyzwolenie 471 gł. = 25%, Piast, Ch. D. i Str. Nar. 272 gł. = 14%, B. B. W. R. 241 gł. = 13%, Str. Chłopskie 15 gł. = 0,9%, Komuniści 49 gł. = 3%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: P. P. S. 345 gł. = 35%, Wyzwolenie 216 gł. = 22%, B. B. W. R. 161 gł. = 16%, Ch. D. 96 gł. = 10⁰/₀, Str. Nar. 87 gł. = 9%, Komuniści 4.

Stronnictwo Narodowe straciło 90% wpływów, P. P. S. wzmożło się o 150⁰/₀, Wyzwolenie straciło 20%, Komuniści zyskali niewiele.

Wybory do Rady Gminnej dały Wyzwoleniu 76% i Str. Nar. 24%, przy 30% głos. (620 gł.).

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	27%	73%
Senat	35%	65%
Rada Gminna	24%	76%

Jak tedy widać gmina Falborz ma charakter ściśle radykalny.

12. Gmina Kowal — 2.242 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 9%, do Senatu spadło o 11%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	636	164
„ 1928	603	381

Dominujące wpływy posiada: B. B. W. R. 388 gł. = 39%, P. P. S. 234 gł. = 23%, Str. Nar. 180 gł. = 18%, Wyzwolenie 119 gł. = 12%.

Wybory do Senatu dały wpływy: B. B. W. R. 202 gł. = 41%, P. P. S. 113 gł. = 23%, Str. Nar. 88 gł. = 2%, Wyzwolenie 14 gł. = 1⁰/₀.

Stronnictwo Narodowe straciło 80% wpływów, P. P. S. wzmocniło swe wpływy o 300%, Mniejszości Nar. straciły b. mało i posiadają małe wpływy 35 gł.

Wybory do Rady Gminnej przy frekwencji 24% (234 gł.), dały wyniki Ch. D. = 76% i Wyzwolenie 24%.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	61%	39%
Senat	68%	32%
Rada Gminna	76%	24%

Jak tedy widzimy gmina Kłóbka ma charakter zachowawczy.

13. Gmina Kłóbka — 4.262 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 10%, do Senatu bez zmian. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	812	710
„ 1928	264	1.474

Dominujące wpływy posiadają: P. P. S. 827 gł. = 47%, Str. Chłopskie 554 gł. = 33%, Piast i Ch. D. 111 gł. = 6%, B. B. W. R. 100 gł. = 5%, Mniejszości 53 gł. = 2%, Wyzwolenie 67 gł. = 2%, Komuniści 26 gł. = 1%.

Wybory do Senatu wykazały wpływy: P. P. S. 438 gł. = 48%, Wyzwolenie 80 gł. = 8%, Str. Chł. 114 gł. = 10%, B. B. W. R. 75 gł. = 8⁰/₀, Piast 54 gł. = 6%, Str. Nar. 27 gł. = 3%.

Stronnictwo Narodowe straciło wpływy zupełnie w 100%, P. P. S. wzmogło swe wpływy o 300%, Wyzwolenie straciło 75% wpływów, natomiast wzrosło Stronnictwo Chłopskie b. poważnie.

Wybory do Rady Gminnej przy frekwencji 8% (143 gł.) dały wyniki 76% Piast i Ch. D. i 16% Wyzwoleniu.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	13%	87%
Senat	21%	79%
Rada Gminna	84%	16%

gmina Kłóbka ma charakter radykalny.

14. Gmina Lubień — 4.408 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 11%, do Senatu spadło o 7%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	894	623
„ 1928	315	1.674

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 978 gł. = 50%, Str. Chłopskie 612 gł. = 30%, Piast i Str. Nar. 138 gł. = 7%, Mniejszości 115 gł. = 6%, B. B. W. R. 62 gł. = 3%, Komuniści 48 gł. = 2%, Wyzwolenie 36 gł. = 2%.

Do Senatu wybory wykazały wpływy: P. P. S. 534 gł. = 53%, Str. Chłopskie 240 gł. = 24%, B. B. W. R. 50 gł. = 6%, Piast 37 gł. = 5⁰/₀, Mniejszości 29 gł. = 4%, Wyzwolenie 22 gł. = 3%, Komuniści 18 gł. = 2⁰/₀.

Piast i Stronnictwo Narodowe straciły swój wpływ w 90%, P. P. S. zyskało o 400 — 500%, Komuniści słabi, Wyzwolenie straciło swój wpływ zupełnie.

Wybory do Rady Gminnej przy słabej frekwencji 14% (292 gł.) dały wyniki: Piast 45%, Komuniści wiejscy N. P. Ch. 34%, Wyzwolenie 16% i Ch. D. 8%.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	16%	84%
Senat	6%	94%
Rada Gminna	52%	48%

Gmina Lubień nosi charakter gminy ściśle radykalnej.

15. Gmina Łęg — 4007 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 9%, do Senatu spadło o 14%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	1.377	180
„ 1928	696	127

Dominujące wpływy posiadają: B. B. W. R. 284 gł. = 34%, Mniejszości 215 gł. = 26%, Chadecja 197 gł. = 24%, P. P. S. 57 gł. = 7%, Komuniści 52 gł. = 5%, Wyzwolenie 18 gł. = 2%.

Do Senatu wykazały wpływy: B. B. W. R. 138 gł. = 36%, Mniejszości 91 gł. = 23%, Chadecja 90 gł. = 23%, P. P. S. 27 gł. = 6%, Str. Nar. 25 gł. = 5%, Komuniści 5 gł.

Stronnictwo Narodowe straciło swe wpływy w 90%, P. P. S. straciło 70%.

Wybory do Rady Gminnej wykazały 70% Str. Nar. i 30% Mniejszości.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	85%	15%
Senat	93%	7%
Rada Gminna	100%	—

czyli, że gmina Łęg ma charakter ściśle zachowawczy.

P. S. Należy zwrócić uwagę, że liczby z gminy zmniejszyły się w roku 1928, wobec rozparcelowania większej części gminy i przyłączenia jej do miasta Włocławka.

16. Gmina Piaski — 8.929 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 5%, do Senatu zaś spadło o 10%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	2.155	1.006
„ 1928	1.278	2.710

Dominujące wpływy uzyskały przy wyborach partje: P. P. S. 1.502 gł. = 37%, Wyzwolenie 1.206 gł. = 30%, Str. Nar. i Piast 754 gł. = 18%, B. B. W. R. 342 gł. = 9%, Mniejszości 183 gł. = 4%, Komuniści i Str. Chłopskie po 1 gł.

Do Senatu wykazały partje wpływy: P. P. S. 741 gł. = 35%, Wyzwolenie 492 gł. = 23%, Str. Nar. 323 gł. = 15%, Piast i Ch. D. 184 gł. = 9%, B. B. W. R. 281 gł. = 13%, Mniejszości 89 gł. = 4%.

Stronnictwo Narodowe straciło 60% wpływów, P. P. S. zyskało 300%.

Ustosunkowanie się sił politycznych na terenie Rady Gminnej jest: 76% — Wyzwolenie, 24% Stronnictwo Narodowe.

Stosunek grup zachowawczych do radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	30%	70%
Senat	42%	58%
Rada Gminna	24%	76%

czyli, że gmina Piaski ma charakter ściśle radykalny.

Gmina Przedecz — 5.118 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu spadło o 1%, do Senatu o 28%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	744	1.178
„ 1928	575	1.535

Dominujące wpływy posiada: Wyzwolenie 897 gł. = 42%, P. P. S. 623 gł. = 29%, Mniejszości 450 gł. = 22%, B. B. W. R. 77 gł. = 3%, Komuniści 9 gł. — Str. Chłopskie 6 gł.

Do senatu partje uzyskały: Wyzwolenie 440 gł. = 40%, P. P. S. 303 gł. = 29%, Mniejszości 252 gł. = 23%, B. B. W. R. 48 gł. = 4%, Ch. D. 23 gł. = 2%, Str. Nar. 15 gł. = 1%, Komuniści 4 głosy.

W gminie Przedecz Stronnictwo Narodowe straciło wpływ zupełnie, Wyzwolenie utrzymało swój stan posiadania, P. P. S. zyskało o 200% głosów.

Wybory do Rady Gminnej przy 16% głosujących (382 gł.), dały Wyzwoleniu 76%. Piast 18% i Niemcy 1%.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	27%	73%
Senat	31%	69%
Rada Gminna	24%	76%

czyli, że gmina Przedecz ma charakter radykalny.

18. Gmina Pyszkowo — 6.322 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 15%, do Senatu spadło o 4%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	868	1.467
„ 1928	640	2.144

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 1.804 gł. = 64%, Wyzwolenie 332 gł. = 12%, Str. Nar. i Ch. D. 240 gł. = 8%, Mniejszości 228 gł. = 8%, B. B. W. R. 172 gł. = 6%, Komuniści 5 głosów.

Do Senatu głosów otrzymały: P. P. S. 870 gł. = 60%, Wyzwolenie 187 gł. = 13%, Mniejszości 134 gł. = 9%, B. B. W. R. 112 gł. = 7%, Str. Nar. 93 gł. = 6%, Chrz. Dem. 45 gł. = 3%.

Stronnictwo Narodowe straciło 80% wpływów, P. P. S. zyskało 100%, Wyzwolenie straciło 25%.

Ustosunkowanie się sił politycznych na terenie Rady Gminnej jest: Str. Nar. 44%, Piast 16%, Niemcy 24%, Wyzwolenie 16%.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	24%	76%
Senat	27%	73%
Rada Gminna	84%	16%

czyli, że gmina Pyszkowo ma charakter ściśle radykalny.

19. Gmina Śmiłowice — 10.114 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzrosło o 2%, do Senatu spadło o 5%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	1.996	1.712
„ 1928	817	3.807

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 2.148 gł. = 46%, Wyzwolenie 1.269 gł. = 27%, Str. Nar. 464 gł. = 10%, B. B. W. R. 305 gł. = 6%, Komuniści 357 gł. = 7%, Mniejszości 48 gł. Str. Chłopskie 33 głosy.

Do Senatu uzyskały wpływy P. P. S. 1.231 gł. = 50%, Wyzwolenie 604 gł. = 25%, Str. Nar. 260 gł. = 11%, B. B. W. R. 159 gł. = 6%, Ch. D. 68 gł. = 2%, Komuniści 58 gł. = 2%.

Stronnictwo Narodowe straciło 90% wpływów, P. P. S. zyskało 200%, Wyzwolenie 100%.

Ustosunkowanie się partyj w Radzie Gminnej: 68%, Wyzwolenia i 32% P. P. S.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	16%	84%
Senat	22%	78%
Rada Gminna	—	100%

czyli, że gmina Śmiłowice jest nawskroś radykalna.

20. Gmina Wieniec — 3.967 ludności.

Zainteresowanie się wyborami do Sejmu wzmogło się o 6%, do Senatu spadło o 12%. Oddano głosów na stronnictwa:

	zachowawcze	radykalne
w roku 1922	853	577
„ 1928	455	1.146

Dominujące wpływy posiada: P. P. S. 699 gł. = 43%, Wyzwolenie 250 gł. = 15%, Komuniści 197 gł. = 11%, B. B. W. R.

222 gł. = 14%, Str. Nar. 188 gł. = 11%, Mniejszości 45 gł. = 2%.

Do Senatu partje uzyskały: P. P. S. 482 gł. = 57%, B. B. W. R. 121 gł. = 14%, Wyzwolenie 82 gł. = 9%, Ch. D. 44 gł. = 4%, Str. Nar. 71 gł. = 8%, Mniejszości 26 gł. = 3%.

Stronnictwo Narodowe straciło 90% wpływów, P. P. S. zyskało 100%, Wyzwolenie nic nie straciło.

Ustosunkowanie się na terenie Rady Gminnej poszczególnych grup: B. B. W. R. 42%, Ch. D. 24%, Wyzwolenie 16%, Piast i Str. Narodowe po 9%.

Stosunek grup zachowawczych i radykalnych wyraża się w odsetkach:

	zachowawcze	radykalne
Sejm	29%	71%
Senat	32%	68%
Rada Gminna	84%	16%

czyli, że gmina Wieniec ma charakter radykalny.

Układ sił politycznych w związku z naturalnymi właściwościami terenu i ludności, stosunkami gospodarczymi i społecznymi.

Część II.

Jeżeli chodzi o układ sił politycznych w związku z naturalnymi właściwościami terenu, to należałoby powiat podzielić na 3 części:

1) ziemie b. dobre, to południowa część gminy Wieniec, gm. Falborz, gm. Piaski, gm. Śmiłowice i gm. Pyszkowo;

2) ziemie względnie dobre, to gminy Klóbka, Kowal, Chodecz, Przedecz i Lubień;

3) ziemie najgorsze piaski, to gm. Łęg, Dobiegniewo i Baruchowo.

Powiat podzieliłem biorąc pod uwagę większą część ziemi lepszej lub gorszej, muszę jednak zaznaczyć, że jednolitej gleby dobrej w powiecie niema, obok bowiem czarnoziemiu w tej samej gminie spotyka się ziemie nawskroś piaszczyste.

Otóż wracając do naturalnej właściwości terenu należałoby mniemać, że na terenach ziem dobrych ludność jest więcej zachowawczą, na biednych ziemiach radykalną.

Wyniki wyborów wykazały zjawisko zupełnie odwrotne, najbogatsze ziemie wykazują odsetki najwięcej radykalnych głosów, gminy biedne — zachowawczych.

Zjawiska tej nienormalności należy szukać w związku stosunków gospodarczo-społecznych.

Pod względem gospodarczym stopniowa radykalizacja powiatu jest najzupełniej usprawiedliwioną. Jeżeli chodzi o wieś, to prawie 50% ziemi jest w rękach większej własności ziemskiej. Gospodarstwa ziemiańskie prowadzą nadzwyczaj intensywną gospodarkę, która po za swoimi stałymi pracownikami—fornalami, potrzebuje około 8.000 robotnika najemnego, sezonowego, który przeciętnie zatrudniony jest po 4 miesiące w roku. 8 miesięcy robotnik taki jest bez stałej pracy i stwarza w małych miasteczkach i osadach element, stale fermentujący.

Nie lepiej sprawa się przedstawia w mieście. Brak kredytu z jednej strony niepozwalający na prace przemysłu na skład, z drugiej strony specyficzność przemysłu, cukrownie, fabryki cykorji, ceramiczny przemysł, wytwarza w miastach stałą ilość ludzi bezrobotnych. Fabryki pracują sezonowo 4 — 5 miesięcy, na trzy zmiany (cukrownie, fabryki cykorji), później zwalniają personel, — względnie na trzy zmiany przed sezonami (fabryki fajansu) po 7 miesięcy (cegielnie i ceramiczne zakłady) i znów mamy tu tysiące ludzi pracy — element najpodatniejszy na wszelkie radykalne hasła i idee.

Z bezrobociem częściowo walczą samorządy, dając zatrudnienie przy robotach miejskich lub powiatowych. Samorządy jednak sprawy tej uregulować nie mogą, a odwrotnie, ściągają one do miast bezrolnych ze wsi, powiększając ilość bezrobotnych w większym skupisku ludzi, jakim jest Włocławek.

Jeżeli wezmę teraz pod uwagę racjonalizację pracy, która na terenie powiatu idzie w dość szybkim tempie, to redukcja robotników w fabrykach i redukcja stałych pracowników rolnych, co rok stwarza powiększenie się bezrobotnych w powiecie.

I dlatego też ludzie ci najwięcej poddają się wpływowi radykalnym.

Pod względem społecznym powiat włocławski należy do powiatów wyjątkowych. Na terenie powiatu b. małą ilość spotyka się gospodarstw karłowatych, niewystarczających na utrzymanie rodziny. Odwrotnie 50%, to większa własność, 35%, to zamożni gospodarze, reszta, to drobni gospodarze, ale nie 2 — 5-morgowi, jak się to spotyka gdzieindziej.

Wobec większej ilości gospodarstw dużych (folwarków), na terenie powiatu widzimy wielką ilość fornali, zorganizowanych w Związku Robotników Rolnych, będących pod wpływem P. P. S. Organizacja ta społeczna odgrywa dużą rolę w kształtowaniu się stosunków politycznych.

Wielcy posiadacze rolni z małą domieszką drobnego rolnika, zorganizowani są w Okręgowym Towarzystwie Rolniczem, które aczkolwiek nazewnątrz jest ciałem czysto apolitycznym, lecz jednakowoż dominującymi wpływami politycznymi w Towarzystwie są wpływy Stronnictwa Narodowego. Poza tem

wielka własność, zorganizowana w Związku Ziemiaków w kształtowaniu się wpływów politycznych bezpośrednio udziału nie bierze, a li tylko w finansowaniu tych lub innych stowarzyszeń.

Mali, czyli drobni posiadacze rolni, zorganizowani w Okręgowym Związku Kółek Rolniczych, są pod stałymi wpływami Wyzwolenia. Nazewnątrz Związek jest apolitycznym.

Nauczycielstwo szkół powszechnych również oddziaływa na kształtowanie się sił politycznych na terenie powiatu, idąc przeważnie w kierunku P. P. S. lub Wyzwolenia, z małymi wyjątkami za Stronnictwem Narodowym.

Księża katolicycy nie przedstawiają naogół jednego stronnictwa politycznego, część bowiem jest zwolennikami Chrześcijańskiej Demokracji, część Stronnictwa Narodowego, część zwolennikami Piasta.

Poza tem organizacje kobiece: Koła Ziemiaków, Koła Gospodyń Wiejskich, oraz Narodowa Organizacja Kobiet są pod wpływem Stronnictwa Narodowego.

Jeżeli chodzi o instytucje o charakterze samorządowym, jak Rady gminne, to wobec szczupłości siły finansowej gmin walka o wpływy polityczne na wsi nie przedstawia się interesująco. Najwięcej radykalnie usposobieni gospodarze idą łącznie ze sferami zachowawczymi, mając na 1-szym rzędzie na oku ograniczenie podatków i rozchodów

W miejskich radach gminnych już ta sprawa przedstawia się inaczej, wobec większych budżetów, większej możliwości wpływania politycznie na mieszkańców. — Wybory przedstawiają się tu więcej interesująco. Coprawda tytuł radnego miasta jakoś pochlebia mieszkańcom, tak, że widzimy w małych miasteczkach takie absurdy, jak 11 list wyborczych (na 1.300 uprawnionych do głosu), oraz takie dziwolągi polityczne, że z listy P. P. S-owskiej przechodzą zwolennicy Stronnictwa Narodowego, a z listy Stronnictwa Narodowego zwolennicy B. B. W. R-u.

Poza tem instytucje społeczne, jak Kasy Chorych i kooperatywy, są stale pod wpływami bądź P. P. S., bądź komunistów, bądź Chrz. Demokracji i również odgrywają poważną rolę w kształtowaniu się sił politycznych na terenie powiatu.

Zanim przejdę do ścisłego układu sił politycznych powiatu, zmuszony jestem podkreślić duży wpływ na wynik wyborów, umiejętne techniczne zorganizowanie tych wyborów.

Czas, miejsce odbycia wiecu, mówca, hasła, umiejętne zredagowanie ulotek i odezów, środki lokomocji wiecowników, oraz wygląd zewnętrzny agitatora, czyli wszystko to, co wpływa na psychologię mas, nie każde stronnictwo na odpowiednim poziomie stawiało.

Prym trzymali pod tym względem socjaliści i zyskali najwięcej głosów.

Jeżeli chodzi o zebrania i wiece, to najwięcej takowych odbyli komuniści (17), przeważnie w formie szkolenia agitatorów, dalej socjaliści (14), B. B. W. R. (12), Str. Nar., Piast i Chrz. Dem. (12), Wyzwolenie (7), żydzi (5), Bund (3).

Jeżeli chodzi o stronnictwa zachowawcze, to takowe w ogólnej masie nie straciły (jeżeli chodzi o głosy). W Włocławku w 1922 r. miały łącznie 13.945, a w 1928 r. 14.136, natomiast stronnictwa radykalne powiększyły swe wpływy z 2.910 na 6.879, zawdzięczając liście komunistycznej, która otrzymała 4.603 głosy (polskich 50%, t. j. 2.300), w tej liczbie mogą przypuszczać, że znajduje się 400 głosów, straconych przez P. P. S.

Jeżeli wezmę liczbę ludności Włocławka w dniu głosowania 50.000, z czego 37.500 ludności polskiej, a 12.500 ludności żydowskiej, to procent komunistów u ludności polskiej wyrazi się liczbą 6%, a u ludności żydowskiej 18%.

Liczyby te są zrozumiałe wobec gorszych warunków bytowania proletariatu żydowskiego, wreszcie większej skłonności do haseł radykalnych młodzieży żydowskiej.

W małych miasteczkach, gdzie socjaliści mają oddanych sobie ludzi — przywódców partji — tam komuniści usadowić się nie mogli. Zyskali oni 1, 4 i 5 głosów w Przedeczcu, Lubieniu i Chodczu, natomiast w Włocławku 4.603 głosów, Brześciu 731, Kowalu 184, Lubrańcu 153 (brak — wybitniejszych — przywódców P. P. S-owskich).

Jeżeli chodzi teraz o wpływy partji politycznych na wsi, to przyjmując pod uwagę dobroć gleby powiatu włocławskiego (za wyjątkiem gmin Łęg, Dobiegniewo i północnej części gminy Baruchowo, wschodniej części gminy Lubień, według A. Byszewskiego „Typy gleb powiatu włocławskiego“), oraz stosunkowo niewielkiej ilości gospodarstw małowystarczalnych (do 5 ha 2.999, od 5 do 20 ha 5.052, od 20 — 50 ha — 586, według K. Żuławskiego „Powierzchnia poszczególnych użytków rolnych), powiat można śmiało uważać za powiat gospodarczo-dobry, zamożny, a więc zachowawczy.

Tymczasem wyniki wyborów mówią wręcz odmiennie. Socjaliści na 15.968 głosów otrzymali w miastach 3.998, a na wsi 11.970 gł., na bogatej wsi kujawskiej.

Przyczyny złożyły się na to dwie: 1) nieważniono listę Wyzwolenia, więc zwolennicy 3-ki częściowo głosowali na 2-kę, 2) wobec 186 majątków ziemskich (zajmujących powyżej 50 ha ogólnej ilości 48% ziemi) socjaliści mają w swoim ręku przeciętnie 2.000 rodzin fornalskich, licząc tedy 2.000 rodzin po 2 głosy, mamy 4.000 głosów + posylki dorosłe = (1.000 gł.) = co druga rodzina, to już 5.000 głosów pewnych i rzeczywiście, jeżeli weźmiemy ilość głosów, otrzymanych do 1-go Sejmu 8.432 i odejmiemy 3.154 głosy z miast, to otrzymamy 5.388 głosów fornalskich.

Przyrost tedy 6.500 głosów wiejskich, to wynik wzmożonej agitacji wiecowej, kosztem osłabienia takowej w miastach, opanowanych przez komunistów (Włocławek, Brześć Kuj., Lubraniec i Kowal).

Najbogatsze gminy dały socjalistom swe głosy: Wieniec 43%, Śmiłowice 46%, Pyszkowo 64%; najbiedniejsze gm. Łęg 7% i gmina Dobiegniewo 18%.

Wyzwolenie utrzymało swój stan posiadania z 1922 r.

Stronnictwo Chłopskie zyskało większą ilość w Baruchowie, Kłóbce i Lubieniu, w gminach, graniczących z powiatem gostyńskim, główną ostoją Stronnictwa Chłopskiego.

Komuniści otrzymali w gminie Falborz 245 głosów, ze wsi przyległych do m. Brześcia Kujaw. (wpływ miasta), w gminie Śmiłowice, w osadzie Choceń 300 głosów (cukrownia) i w gminie Wieniec 163 głosy (wpływ Brześcia Kuj.).

Mniejszości tak samo, jak Wyzwolenie, utrzymały w zupełności swój stan posiadania.

Stronnictwo Narodowe zarówno, jak i Piast, przewidując niemożliwość przeprowadzenia posła, samodzielnych list nie wystawiły, a wystąpiły do wyborów, zblokowane w partję Chrześcijańskiej Demokracji, z którą łącznie otrzymały do Sejmu 10.695 gł.

Do Senatu Stronnictwo Narodowe wystąpiło samodzielnie (lista na całe województwo) i z powiatu otrzymało 3.556 gł. Ponieważ Piast w 1922 r. otrzymał do Sejmu 1.652 głosy, z których w 1928 r. nie otrzymałby więcej, jak 50%, należy przypuszczać, że z ogólnej sumy 10.695 gł. Chrześcijańska Demokracja otrzymała 6.313 głosów, co stanowi poważny sukces.

Również sukcesem może się poszczycić Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, który otrzymał 10.654 gł., z których z samego Włocławka było 6.059. Sukces ten wynikł bądź co bądź z nurtujących w społeczeństwie włocławskiem idei utworzenia listy centrowej, co się już uwypukliło w 1922 r., w którym to roku społeczeństwo powiatu dało 2.405 głosów na listę Nr. 12 tak zwaną „Polskie Centrum“ na czele z Ponikowskim i Skulskim.

Sukces B. B. W. R. jest jeszcze o tyle wielkim, że wszystkie stronnictwa bez wyjątku, o ile w niektórych wypadkach bądź blokowały się (Stron. Nar. Chrz. D. i Piast), bądź wzajemnie pomagały sobie (Wyzwolenie i P. P. S.) to w stosunku do Bloku zastosowały solidarną, zwartą opozycję.

Wreszcie należy zaznaczyć, że za wyjątkiem Stronnictwa Narodowego i Chrześcijańskiej Demokracji, oraz komunistów, wszystkie partje szły pod ogólnem hasłem popierania rządów Marszałka Piłsudskie.

Inż. Czesław Gajzler.

L. P.	Nazwa gminy miejskiej lub wiejskiej	Ludność z 1921 r.	L i c z b a		%	2 P. P. S.	3 Wyzwolenie	4 Bund
			upra- wnio- nych	głosu- jących				
1	m. Włocławek	40281	23356	17042	74	2118	25	563
			29603	21764	72	1767	—	509
2	m. Chodecz	1685	856	775	90	257	26	11
			964	856	88	263	(8)	49
3	m. Kowal	4063	1998	1788	84	74	12	3
			2380	2173	87	341	(65)	136
4	m. Lubień	2120	1050	936	89	236	35	56
			1116	1040	93	421	37	—
5	m. Lubraniec	2196	1165	1068	91	140	44	186
			1292	1198	93	314	(25)	94
6	m. Przedecz	3040	1514	1316	87	115	207	2
			1680	1442	86	699	(19)	137
7	m. Brześć-Kuj.	4634	1870	1610	86	235	55	121
			2884	2595	91	188	(18)	123
G m i n y								
8	Baruchowo	4670	2041	1632	76	294	155	
			2220	2051	92	830	(199)	
9	Chodecz	5451	2318	2026	88	854	299	
			2539	2297	90	1437	(49)	
10	Dobiegniewo	3322	1473	1290	90	10	288	
			1713	1429	83	271	(214)	

15	11	13	10	1	7	8	25	12	1	16 i 18	20 i 33	25 i 5
Okon	Zyd. Rob. Kom. Wyb.	Komuna	Str. Chlopskie	Piast	N. P. R.	N. D.	Piast Ch. D., N. D.	Skulski	B. B., W. R.	Blok Mniejsz. Narod.	Prylucky	Poalej Sion
	204	4603		1	139	10428	5135	295	6059	2970 2743	64	48 199
		5		4	9	168	218	65	116	235 166		
		184	1		3	1120	548	56	480	468 362	1	51
		4	15	2	1	110	76	209	185	224 147	27	32
		153		1		477	143	12	237	207 227		5
		1				482	142	64	129	401 158	29	8
		731				917	526	61	783	179 195		
		8	683	662		397	200	50	49	73 82		
		6	66	83		321	411	254	116	205 212		
		7	28	5		445	76	12	336	426 597		

L. p.	Nazwa gminy miejskiej lub wiejskiej	Ludność z 1921 r.	L i c z b a		%	2 P. P. S.	3 Wyzwolenie	4 Bund
			upra- wnio- nych	głosu- jących				
11	Falborz	4796	2182	1850	85	231	559	
			2013	1831	90	575	(471)	
12	Kowal	2242	1002	800	80	78	86	
			1104	985	89	234	(119)	
13	Kłóbka	4262	1881	1515	80	351	359	
			1913	1738	90	827	(67)	
14	Lubień	4408	1831	1526	83	175	448	
			2195	1979	94	978	(36)	
15	Łęg	4007	1942	1556	75	167	13	
			975	823	84	57	(18)	
16	Piaski	8929	3841	3167	82	472	530	
			4617	4011	87	1502	(1206)	
17	Przedecz	5118	2232	1918	90	262	914	
			2377	2112	89	623	(897)	
18	Pyszkowo	6322	2818	2145	76	980	484	
			3074	2784	91	1804	(332)	
19	Śmiłowice	10114	4650	3823	82	962	750	
			5276	4624	84	2148	(1269)	
20	Wieniec	3967	1721	1452	84	421	156	
			1760	1612	90	699	(250)	
Ogółem:			61751	49435	80		5289	
			71705	59444	83	15968	5427	

15	11	13	10	1	7	8	25	12	1	16 i 18	20 i 33	25 i 5
Okoń	Żyd. Rob. Kom. Wyb.	Komuna	Str. Chłopskie	Piast	N. P. R.	N. D.	Piast Ch. D., N. D.	Skulski	B. B., W. R.	Blok Matejsz, Narod.	Prytucki	Poalej Sion
			15		2	938	272	80	241	10		
		14	14			519	180	82	388	35		
		26	554	371		349	111	37	100	55		
		48	612	359	1	165	138	261	62	108		
		52		2	1	1091	197	45	284	238		
4		1	1			1634	754	372	342	149		
2		9	6	48		211	77	30	48	455		
3		5	3	4	1	457	240	131	172	275		
		357	33		5	1822	464	136	305	33		
		197	1	10	2	646	188	153	222	42		
		6679	2022				10095		10654	6283		199

L. P.	Nazwa gminy miejskiej lub wiejskiej	Ludność z 1921 r.	L i c z b a		%	2 P. P. S.	3 Wyzwolenie	5 i 39 Komuna
			upraw- nionych	głosu- jących				
1	m. Włocławek	40281	15.844	12.293	77	1107	17	252
			20.412	13.111	64	1281	11	1809
2	m. Chodecz	1685	633	538	85	145	14	
			659	523	78	165	4	1
3	m. Kowal	4063	1436	1421	98	25	2	2
			1649	1412	85	197	17	103
4	m. Lubień	2120	717	612	85	161	19	6
			776	678	87	244		
5	m. Lubraniec	2196	794	707	89	70	17	2
			851	687	80	150	9	43
6	m. Przedecz	3040	1056	907	85	57	147	
			1174	881	75	375	39	
7	m. Brześć Kuj.	4634	1320	1130	85	93	21	21
			1911	1579	83	126	4	272
	G m i n y							
8	Baruchowo	4670	1414	1109	72	147	93	
			1436	1133	77	545	79	
9	Chodecz	5451	1542	1193	77	455	129	2
			1610	1225	75	704	44	
10	Dobiegniowo	3322	1047	875	83	6	117	
			1086	827	76	152	48	

10	12	1 i 25	1	8 i 24	16 i 18	10	12	14	20	33
Stron. Chłopskie	Okoń	Piaś i Ch. D.	B. B. W. R.	N. D.	Mniejszości	Unja Państwowa	Skulski	Centr. Mieszcz.	Żydow. Demokr.	Prylucki
		— 1743	3905	8062 1784	2731 2033	23	5			506
		2 156	72	188 2	173 108	8	6			13
		3	162	977 361	360 350	12	3			28
		65 43	150	129 9	224 117		6		1	115
		63	143	368 48	248 230		2			
		10	64	370 812	311 242		21			70
		350	578	776 32	217 155		2			45
269		315 23	46	410 127	42 44		10			
2 19		30 174	113	411 48	132 124		29			
24		11	218	363 31	381 342		3			

Lp.	Nazwa gminy miejskiej lub wiejskiej	Ludność z 1921 r.	L i c z b a		%	2 P. P. S.	3 Wyzwolenie	5 i 39 Komuna
			upraw- nionych	głosu- jących				
11	Falborz	4796	1461	1218	83	107	272	10
			1261	968	76	345	216	49
12	Kowal	2242	670	533	79	30	26	
			708	486	68	113	44	
13	Kłóbka	4264	1257	885	70	135	171	
			1284	901	70	488	80	
14	Lubień	4408	1292	1000	77	104	212	3
			1457	1026	70	534	22	18
15	Łęg	4007	1337	1058	78	85	1	10
			600	385	64	27	5	7
16	Piaski	8929	2449	2035	80	183	178	
			2989	2116	70	741	492	
17	Przedecz	5118	1564	1272	80	142	578	2
			1589	1087	62	303	440	4
18	Pyszkowo	6322	1720	1353	79	460	262	
			1915	1446	75	670	187	
19	Smiłowice	10114	2951	2275	76	410	285	
			3393	2418	71	1231	604	58
20	Wieniec	3967	1151	941	82	200	76	1
			1204	846	70	482	82	17
Ogółem:			48178	33734	82	4131	2636	311
			48148	33734	70	8840	2488	

10	12	1 i 25	1	8 i 24	16 i 18	10	12	14	20	23
Stron. Chłopskie	Okon	Piast i Ch. D.	B. B. W. R.	N. D.	Mniejszości	Unja Państwowa	Skulski	Centr. Mieszcz.	Zydow. Demokr.	Prylucki
6		96	161	797 87	8 7		16			
1		2 17	202	448 88	21 14	2	12			
144		190 54	75	353 27	40 14	2	2			
240		385 37	50	188 6	85 29		21			
		90	138	620 25	146 91		5			
		184	281	1580 323	92 89	5	6			
		30 23	48	188 15	324 252		7			1
		45	112	438 93	142 134	10	24			
		68	159	1580 260	7 10	12	4			
		1 44	121	580 71	22 26		14			
883		3260	6979	18198 3556	5704 4466	62	210 2308			778

L. p.	Nazwa gminy miejskiej lub wiejskiej	Ludność z 1921 r.	Liczba		%	2 P. P. S. C. K. W.	4 P. P. S. Fr. Rew.	5 Bund	8 i 24 Poalej Sjon Jewica	Stron. Nar.
			upra- wnio- nych	gło- sują- cych						
1	m. Włocławek 16. X. 27 r.	40281	28345	18637 (2466)	67	3701 8		1042 2	736 1	6318 15
	Przegrupowa- nie w roku 1929					4	4	2	1	10
2	m. Chodecz					3				3
3	m. Kowal					1				2
4	m. Lubień					3				3
5	m. Lubraniec					1		1		
6	m. Przedecz 15. X. 29							2		
7	23. VII. 28 m. Brześć-Kuj. 7. I. 29							1 1	1 2	1 1
	G m i n y					2 P. P. S.	3 Wyzwo- lenie	10 Str. Chł.	1 B. B. W. R.	Piaśt
8	Baruchowo 28. VI. 27			303	13		1			5
9	Chodecz 12. IX. 26			132	5					9

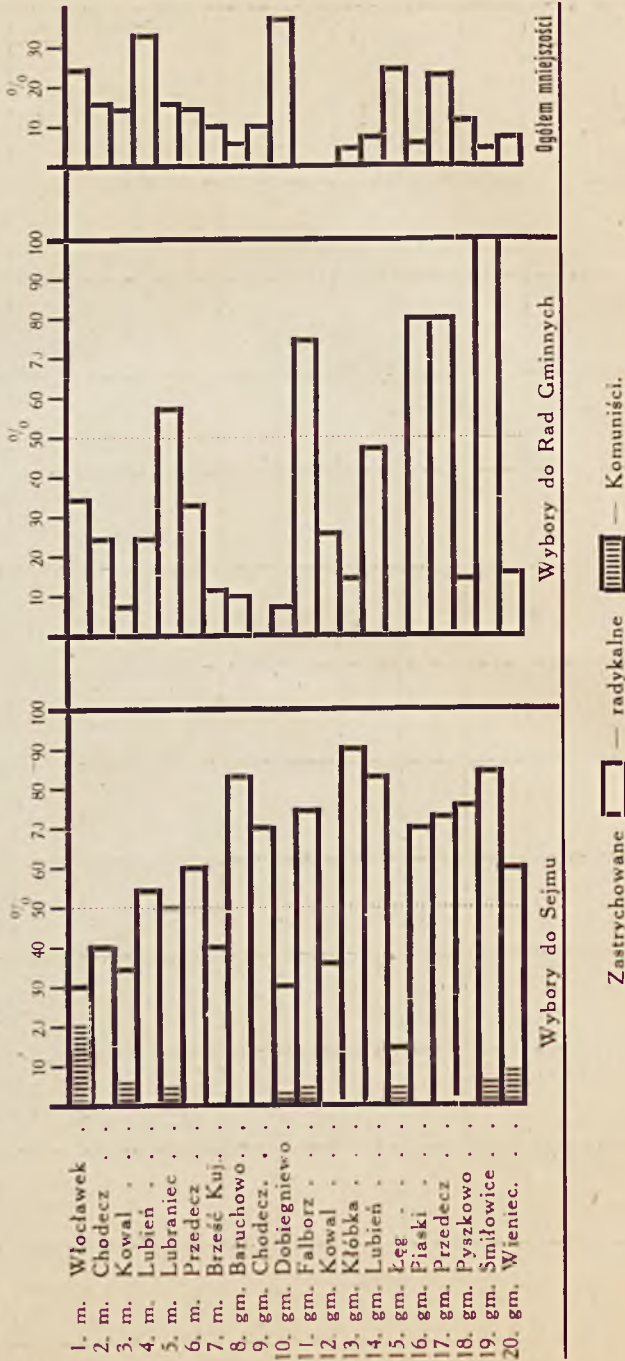
25	Ch. Dem.	1	16118	Niemcy	Nar. Żydzi	Poalej Sjon. prawica	Dziki	Wyzwolenie 3	Bezpartyjni	Wykształcenie			Prezydent lub burmistrz
										wyższe	średnie	niższe	
		1183 2	1	1272 4	559 1					6	13	15	B.B.W.R.
4	2	1	4	1	1				4 N. D. 2 BBWR.	7 N. D. 1 Frak. 1 Niemcy 2 Nar. Z. 1 Bund 1 Piast			
	3		3								1	11	Niemiec
5			4								1	11	B.B.W.R.
	2		4									12	Str. Nar.
	1		3	1			5					12	Bezp.
4	1	1	2				2					12	Ch. D.
4 2	5 7										2	10	B.B.W.R.
N. D.	Ch. D.	Ch. R.	Bezp.	Niemcy	N. P. Ch.								Wójt
2		4								2	1	9	Ch. R.
2			1							2		10	Piast

L. p.	Nazwa gminy miejskiej lub wiejskiej	Ludność z 1921 r.	Liczba		%	2	3	10	1	Piaąt
			upra- wnio- nych	gło- sują- cych						
10	Dobiegiewo 30. VI. 27			675	38		1			3
11	Falborz 24. 6. 23			620	30		9			
12	Kowal 27. 6. 27			234	20		3			
13	Kłóbka 20. 6. 27			143	8		2			9
14	Lubień 21. 6. 27			292	14		2			5
15	Łęg 18. 12. 26			120	14					
16	Piaski 18. 6. 27			512	11		9			
17	Przedecz 22. 6. 26			382	16		9			2
18	Pyszkowo 25. 6. 26			456	15		2			2
19	Smiłowice 25. 6. 26.			705	14	4	8			
20	Wieniec 23. 6. 27			141	9		2		5	1
	Sejmik					2	10		5	3

N. D.	Ch. D.	Ch. R.	Bezp.	Niemcy	N. P. Ch.	Wykształcenie			Wójt	
						wyższe	średnie	niższe		
1				7			2	10	B.B.W.R.	
3							1	11	Narod.	
	9						—	12	B.B.W.R.	
	1						1	11	Bezp. Dem.	
	1				4		1	11	Piast	
8				4			—	12	Piast	
3							1	11	B.B.W.R.	
				1			—	12	Piast	
5				3			3	1	8	N. D.
							—	2	10	Ch. R.
1	3						1	1	10	N. D. Piast
10	3		1	3	zvd. 1					

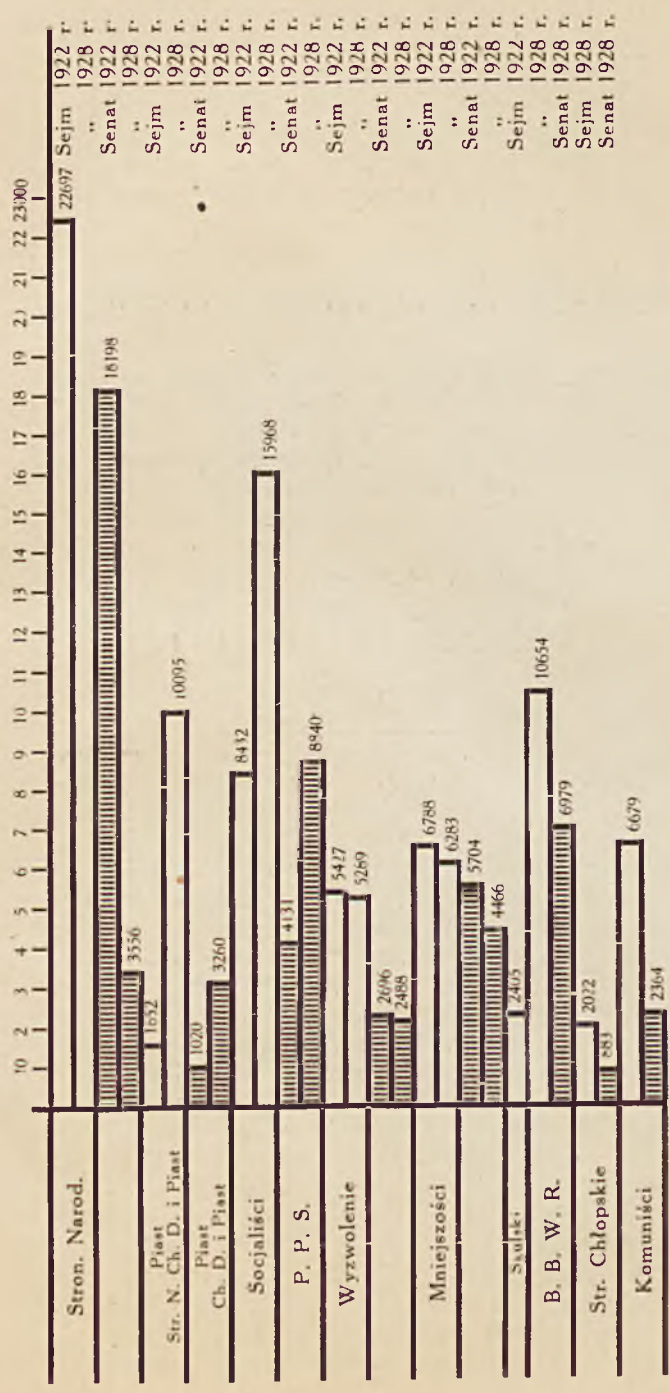

Zestawienie wpływów politycznych w poszczególnych gminach w stosunku do Sejmu, Senatu i Rad Gminnych.

Jak widać z powyższych tablic w 8-miu gminach tylko głosy radykalne nie dochodzą do 50%. W wyborach do Rady Gminnej w 5-ciu gminach w 5 gminach Rady są zradykalizowane. Mniejszości w gminie Dobiegniewo stanowią 41%.

Wzrost i osłabienie wpływów poszczególnych stronnictw politycznych.

Kończąc 1-szą część tematu i biorąc przeciętne liczby radykalizacji poszczególnych gmin ustalić można, że powiat wrocławski jest w 57,5% radykalizowanym.

KREDYT W POWIECIE RYPIŃSKIM.

Podstawą rozwoju życia gospodarczego jest dostarczanie mu racjonalnego i taniego kredytu, gdyż tylko przy otrzymywaniu pożyczek na nieuciążliwych warunkach możliwy jest postęp w kierunku ulepszenia warsztatów przemysłowych, handlowych i rolniczych. W powiecie rypińskim, jako nawskroś prawie rolniczym, obserwuje się rozwój, ostatnio postępujący nawet bardzo szybko, przemysłu rolniczego, jak np. mleczarstwa. Niestety, jednak stosunki kredytowe przedstawiają się u nas nie za świetnie; o ile przed wojną powiat był pod względem kredytu prawie samowystarczalny, t. zn., że potrzeby kredytowe powiatu pokrywało się z nadmiarem z wkładów i oszczędności zamożniejszej ludności powiatu, co wprawdzie przypisać należy zastoju i brakowi inicjatywy w kierunku rozszerzenia i ulepszania wszystkich warsztatów pracy — rolnictwa, przemysłu i handlu, — o tyle dzisiaj powiat stanowczo korzystać musi z funduszków pomocniczych, pochodzących z zewnątrz powiatu.

Tłumaczy się to tem, że miejscowe instytucje finansowe za mało posiadają własnych środków na zaspokojenie potrzeb kredytowych powiatu, miejscowe fundusze pozyskać trudno wobec dużej rozpiętości stopy procentowej bankowej i prywatnej rynkowej (stopa ta w prywatnych stosunkach dochodzi do 3 — 4 — 5% miesięcznie), tanich kredytów państwowych instytucje otrzymują mało, a poszczególne jednostki jeszcze mniej; uzyskanie długoterminowej pożyczki hipotecznej przedstawia wielkie trudności dla jednostek zamożnych, a dla własności drobniejszej jest poprostu niemożliwe. W ostatnich latach 1924—1928 rozbudował się znakomicie w powiecie rypińskim przemysł rolny, jeżeli wymienimy Spółdzielczą Mleczarnię Parową „Rotr“ w Rypinie, z filją w Dulsku, cały szereg małych mleczarni w powiecie, zrzeszonych w mleczarni „Rotr“, Spółdzielczy Rolniczy Młyn w Rypinie; zwłaszcza mleczarnia „Rotr“ jest prawdziwym dobrodziejstwem dla rolnictwa naszego powiatu, przyczynia się znacznie do rozwoju życia gospodarczego powiatu, a i w polskim eksporcie bierze niepośledni udział, eksportując znaczne

ilości masła do Anglii i do Niemiec. Chcąc jednak przemysł ten w dalszym ciągu rozszerzać, rozwijać i ulepszać, należałoby dostarczać placówkom tym taniego i długoterminowego kredytu, czego nie mogą uczynić miejscowe instytucje finansowe ze względu na brak odpowiednich funduszy, Centralne banki państwowo udzielają kredytów bardzo skąpo. Należy przypuszczać jednak, że odpowiednie czynniki zainteresują się życiem gospodarczym naszego powiatu i przyczynią się do wyposażenia powiatu w większe, długoterminowe i tanie kredyty, aby nie skazać z wielkim wysiłkiem miejscowego społeczeństwa stworzonych placówek na nędzną wegetację lub zgoła zagładę.

Powiat rypiński posiada kilka zakładów finansowych, mianowicie: Bank Spółdzielczy w Rypinie, spółdzielnia z nieograniczoną odpowiedzialnością, Kasa Spółdzielcza „Rolnik“ w Rypinie, spółdzielnia z nieograniczoną odpowiedzialnością, Komunalna Kasa Oszczędności w Rypinie, Bank Udziałowy (żydowski) w Rypinie, Kasa Stefczyka w Rózu, Bank Ludowy (żydowski) w Dobrzyniu n/Drw., oraz kilka gminnych kas oszczędności.

Najpoważniejszą i zasługującą na dłuższe omówienie instytucją jest Bank Spółdzielczy w Rypinie. Spółdzielnia ta powstała w 1898 r., jako Rypińskie Towarzystwo Kredytowe (Rypińskie i Płońskie Towarzystwa były pierwszemi w kraju kooperatywami kredytowemi, powstałemi na zasadzie prawa z dnia 1 czerwca 1895 r.). Działalność swą rozwinęło Towarzystwo prawie wyłącznie wśród rolników powiatu rypińskiego, którzy dotąd skazani byli na zaspakajanie swych potrzeb kredytowych ze źródeł lichwiarskich. Towarzystwo zorganizowało leżące wśród zamożniejszej ludności powiatu bezczynnie kapitały i obracało je na kredyty dla rolnictwa, przyczyniając się do podniesienia kultury rolnej i w ten sposób do podniesienia ogólnego dobrobytu powiatu, jeżeli wziąć pod uwagę, że rolnik jest najpoważniejszym klientem handlu i przemysłu. To też rozwój Towarzystwa postępował bardzo szybko naprzód, tak, że w 1913 r. posiada już Towarzystwo 848.000 rubli wkładów i 828.000 rubli na pożyczkach; w tymże roku rozpoczyna Towarzystwo budowę własnego gmachu, który z powodu wojny wykończono dopiero w 1916 r.; koszt budowy wyniósł około 250.000 rubli, a gmach ten był pierwszym w Rypinie nowoczesnym budynkiem z centralnem ogrzewaniem, elektrycznością i kanalizacją. Wojna światowa sparaliżowała prace Towarzystwa, następnie szalona dewaluacja pieniądza prace te całkiem uniemożliwiła. Jedynie dzięki zdrowym podstawom i umiejętności gospodarce zdołało Towarzystwo ciężkie te chwile przetrwać i uchroniło się od zagłady. W 1922 r. zostaje przekształcone Rypińskie Towarzystwo Kredytowe na spółdzielnię, stosownie do ustawy z 1920 r. i przyjmuje nazwę: Bank Spółdzielczy

w Rypinie, spółdzielnia z nieograniczoną odpowiedzialnością. Wysokość udziału określono na 1.000 mk., w 1923 r. podwyższono do sumy 50.000 mk., w 1925 r. określono na 25 zł., w 1929 r. podwyższono do sumy 50 zł. W 1922 r. Bank Spółdzielczy opiekował się istniejącą w Rypinie od 1908 r. i chylącą się ku upadkowi spółdzielczą hurtownią spożywczą „Zgoda“. Nastąpiła fuzja obu spółdzielni; hurtownia „Zgoda“, już jako oddział handlowy Banku Spółdzielczego w Rypinie, rozwinęła energiczną działalność, zasilając kredytem towarowym cały szereg drobnych spółdzielni spożywczych wiejskich w powiecie, przyczyniała się do powstania nowych spółdzielni i w ten sposób walczyła skutecznie z wyzyskiem różnych drobnych nieuczciwych kupców.

Jednocześnie z nastaniem nieco lepszych konjunktur dla spółdzielczości rozpoczął Bank Spółdzielczy pracę nad zorganizowaniem ruchu spółdzielczego w powiecie rypińskim. Pierwsza próba wypadła wprawdzie niefortunnie, gdyż zorganizowana w 1923 r. w Rypinie spółdzielnia z ograniczoną odpowiedzialnością dla handlu ziemiołódami „Rolnik“ musiała się zlikwidować z powodu niezdrowych jeszcze stosunków i dewaluacji. Bank nie zraża się jednak tą próbą i w 1926 r. powstaje w Rypinie przy współudziale i wydatnem poparciu Banku Spółdzielczego w Rypinie — Spółdzielnia Mleczarnia Parowa „Rotr“, jako zrzeszenie spółdzielczych mleczarń powiatu rypińskiego. Obecnie jest to jedna z największych spółdzielni tego rodzaju w kraju, a roczny obrót jej wynosi około 3.000.000 zł., z czego znaczna część, bo przeszło 2.200.000 zł., przypada na eksport zagraniczny.

Drugą dużą placówką spółdzielczą, wybudowaną przy udziale i poparciu Banku Spółdzielczego w Rypinie jest Spółdzielnia Rolniczy Młyn w Rypinie. Pracę rozpoczął młyn w czerwcu 1928 r., więc jest to jeszcze placówka młoda, rokująca jednak świetną przyszłość i, jak mleczarnia, odda rolnictwu znakomite usługi.

Bank Spółdzielczy posiada obecnie kapitałów własnych 316.000 zł., pożyczek wydanych około 1.500.000 zł., udziałowców liczy przeszło 2.300, w tem przeszło 2.000 rolników, wkładów posiada około 1.000.000 zł. Cyfry te wskazują częściowo, jak instytucja rozwinęła się i jak wielkie usługi oddaje powiatowi, przeważnie rolnictwu, jeżeli dodać jeszcze, że Bank Spółdzielczy sprowadził i wydał na kredyt rolnikom w 1927 r. nawozów sztucznych 9.775 q, za sumę 209.000 zł., a w 1928 r. — 13.847 q nawozów, za sumę 303.000 zł. i 1.085 q ziarna siewnego, za sumę 63.000 zł.

Kasa Spółdzielcza „Rolnik“ w Rypinie jest instytucją małą, posiadającą niewielkie kapitały, pochodzące przeważnie z kredytów w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych, i wpływu na ży-

cie gospodarcze powiatu wobec tego nie wywiera. Jest to spółdzielnia, założona w maju 1925 r., na 1 stycznia 1929 r. liczyła 288 członków, kapitałów własnych posiada 10.916,69 zł., wkładów 3.243,63 zł., pożyczek wydanych 61.296 zł.

Komunalna Kasa Oszczędności rozpoczęła swe czynności dopiero w 1929 r., jest przeto jeszcze w stadjum organizacji, kapitałów obrotowych posiada mało i narazie pomocy znacznej kredytowej nieść nie może. Kasa Stefczyka w Rózu i gminne Kasy Oszczędności są to instytucje małe, operujące kapitałami bardzo niewielkimi, i na ogólne stosunki kredytowe powiatu nieposiadające prawie żadnego wpływu.

Dwie spółdzielnie żydowskie, Bank Udziałowy w Rypinie i Bank Ludowy w Dobrzyniu n/Drw. zajmują się przeważnie inkasowaniem weksli i udzielają drobnych kredytów kupiectwu żydowskiemu; kredyty te jednak są tak nieznaczne, że dla handlu miejscowego nie przedstawiają dużego znaczenia.

Zenobjusz Chojnowski.

POŁOŻENIE, ROZLEGŁOŚĆ, GRANICE, KSZTAŁT POWIERZCHNI, BUDOWA GEOLOGICZNA — POWIATU WARSZAWSKIEGO.

Położenie.

Teren powiatu warszawskiego znajduje się po obu stronach rzeki Wisły i w północnej części po obu stronach dolnego biegu rzeki Narwi.

Rzeka Wisła przedziela powiat warszawski z północy na południe na dwie nierówne części — większą na prawym brzegu i mniejszą na lewym brzegu Wisły.

Pod względem położenia geograficznego teren powiatu znajduje się między 52° — $52^{\circ}30'$ północnej szerokości i między $38^{\circ}15'$ — $39^{\circ}5'$ (na wschód od Ferro) długości geograficznej. Omawiany teren wznosi się nad poziomem morza na 85—110 m.

Rozległość powiatu wynosi 1.666 km. kw. powierzchni o kształcie figury podłużnej, przyczem długość powiatu z północy na południe wynosi około 75 km. i szerokość ze wschodu na zachód wynosi około 45 km.

Granice powiatu stanowią: na północy powiaty: płoński i pułtuski, oddzielony rzeką Narew, na wschodzie powiaty: radzyński i mińsko-mazowiecki, na zachodzie powiaty: sochaczewski i błoński, na południu powiaty: grójecki i garwoliński.

Kształt powierzchni powiatu przedstawia równinę nizinno-falista, wzniesioną na północy i południu, oraz w środkowej części na lewym brzegu Wisły (taras warszawski). Poza tem duże obszary stanowią niziny podmokłe, zwłaszcza w środkowo-północnej części powiatu po obu stronach Wisły, oraz nadrzeczne obszary łąk bagiennych nad Wisłą i Narwią, wymagające odwodnienia i ochrony przed powodzią.

Naogół przeważa obszar nizin podmokłych, stanowiących teren łąk i lasów, a mniejszą część stanowią grunta orne, wymagające przeważnie meljoracji. Nadto duży obszar stanowią

wydmy piaszczyste, które występują w rejonie puszczy kampi-nowskiej i na prawym brzegu Wisły tworzą trzy pasy, jeden bliżej Wisły (Jabłonna — Praga), drugi (Chotomów — Płudy) i trzeci pas dalej od Wisły (Białobrzegi—Karczew), z przyleg-łemi do nich polami piaszczystymi i kotlinami bagienno-torfo-wemi.

Budowa geologiczna.

Teren powiatu warszawskiego stanowi część niziny Mazo-wieckiej, w pradolinie rzeki Wisły położonej stąd i budowa ge-ologiczna terenu ma charakter osadów napływowych w różnych epokach geologicznych.

Utwory kredowe (formacji drugorzędowej).

Najgłębsze wiercenia w okolicy Warszawy (na Targówku) wykryły na głębokości 240 metrów miało-szare margle kredowe, słabo piaszczyste z ziarnkami glaukonitu. Skamieniałości te sta-nowią osady morskie wieku górno-kredowego.

Utwory oligoceńskie (formacji trzeciorzędowej).

Ponad utworami górno-kredowymi znajdują się utwory oli-goceńskie (formacji trzeciorzędowej), stanowiące piaski kwar-cowe różnej grubości, z domieszką ilów szarych i zielonkawych, oraz z domieszką glaukonitu. Miejscami utwory te zawierają konkretne piaszczyste o lepiszczu fosforowym. Miąższość tych piasków zielonkawych (glaukonitowych) wynosi od 30 — 65 m.

Utwory lignitowe (miocen).

Ponad oligocenem leżące utwory, stanowiące t. zw. pokła-dy lignitowe zaliczone do piętra miocenińskiego trzeciorzędu. Stanowią one piaski z miką i domieszką ilów, barwa ich od do-mieszki pyłu lignitowego jest ciemna, szara lub czarna. W dol-nej części miejscami znajdują się pokłady węgla brunatnego, a nawet ziarnka bursztynu. Miąższość tych pokładów wynosi od 28 — 63 m.

Powyższe dwa pokłady piasków oligoceńskich i miocenińskich stanowią poziom wodonośny studni artezyjskich.

Utwory pliocenińskie (iły pstre).

Utwory lignitowe ku górze przechodzą stopniowo w iły pstre (zw. również ilami poznańskimi), które zaliczone są do najwyższego piętra trzeciorzędu — pliocenu. Główną masą tych

utworów stanowią ily tłuste, plastyczne, bezwapienne, barwy zielonkawej lub szarej, niekiedy prawie czarnej, z domieszką pirytu. Miąższość iłó pstrych wynosi od 108 — 145 m. Na lewym, górnym brzegu Wisły występują odsłonięcia tych iłó i tworzą one dolną część wysokiego brzegu Wisły.

Dyluwjum (plejstocen) formacji czwartorzędowej. Utwory preglucjalne.

Ponad iłami pstromi trzeciorzędu znajdują się utwory, zaliczone do epoki dyluwjalnej, a położone na głębokości od 25—60 m. Należą tu piaski żwirowate i grube żwiry kwarcowe, warstwujące się naprzemian z gliną szarą lub brunatną, zawierającą otoczaki kwarcu i łupki menilitowe, a więc pochodzenia karpackiego. Utwory te, zwane preglucjalnymi, znajdują się pod moreną denną trzeciego lodowca L — 3.

Utwory lodowcowe (piaski fluwjoglacjalne).

Najstarsze utwory lodowcowe, piaski gruboziarniste i żwir barwy rdzawej lub brunatnej, o grubości warstwy do 9 m., leżą na piaskach wyżej opisanych i stanowią osady, zwane piaskami fluwjoglacjalnymi zbliżającego się lodowca.

Morena denną trzeciego lodowca.

Bezpośrednio nad powyższymi osadami lub wprost na łąch poznańskich leży morena denną L—3. (Pierwszy i drugi lodowiec nie dosięgnął terenu powiatu warszawskiego).

Jest to szara glina piaszczysta, nieuwarstwowiona, a więc zwałowa. Zawiera ona głaziki mniejsze, rzadziej większe głazy, najprzeróżniejszych skał krystalicznych, tudzież wapiennych, zwłaszcza wapieni paleszoicznych i sylurskich. Miąższość moreny dolnej wynosi od 1 — 12 m. Zawartość powyższych wapieni, szara barwa i znaczna wodoszczelność, cechuje te utwory i wyróżnia od moreny górnej L—4.

Utwory międzylodowcowe (interglucjal).

Osady, leżące nad moreną dolną, są to piaski barwy siwej, drobnoziarniste, często gliniaste, z wtrąceniem iłó z domieszką szczątków roślinnych i zwierzęcych, o miąższości od 5 do 15 m. Są to utwory międzylodowcowe (interglucjalne). W utworach tych występują nad moreną dolną warstwy głazów i żwiru, t. zw. „bruki“, które nie wszędzie się znajdują.

Iły wstęgowe.

Na utworach międzylodowcowych i pod górną moreną L—4 leżą utwory zastoiskowe, powstałe z osadzonych namulów z zatrzymanych wód, nasuwającego się lodowca L—4. Utwory te są to ily tłuste, różnobarwne, przewarstwowane mułem. Warstewki tych iłów stanowią jakby wstęgi, stąd nazwa ich wstęgowe.

Morena denna, górna czwartego lodowca. L — 4.

Bezpośrednio po iłach wstęgowych leży morena denna, górna L — 4, podesłana gdzieś niegdzie warstwą piasków żwirowatych, osadzonych przez wody następującego lodowca.

Górna morena denna różni się od moreny dolnej barwą przeważnie żółtą, lub brunatną, jest bardziej piaszczysta i przepuszczalna i zawiera głazy i gniazda piasków i żwirów. Miąższość moreny górnej wynosi od 5 — 30 m.

Moreny czołowe i utwory zastoiskowe. Okres deniglacjalny.

W okresie cofania się lodowca ponad moreną denną L — 4 usypane zostały pokłady piasków żwirowatych z głazami; do takich utworów należą wzgórza moren czołowych wyżyny północnej części powiatu.

W środkowej i południowej części powiatu ponad osadzonymi piaskami lub na morenie dennej osadzone zostały utwory zastoiskowe, z których uformował się taras warszawski i praski. Są to ily plastyczne, uwarstwione z piaskami drobnoziarnistymi (mulkami), a pokryte piaskami wierzchniemi, wskutek dalszej erozji rzek. Pod temi piaskami i iłami są w wielu miejscach zasypane torfy.

Wydmny.

Powstanie ich należy do okresu końcowego, plejstocenijskiego, pod wpływem silnych wiatrów zachodnich. Kształt wydm, zależnie od odległości rzek, jest różny. Wydmny na prawym brzegu Wisły stanowią 3 pasy. Bliższy pas Wisły (Jabłonna — Praga), o kształcie prostych wałów, drugi pas (Chotomów — Płudy) i trzeci (Bałobrzegi — Karczew), stanowią wydmy paraboliczne i są one starszego pochodzenia.

Podobnie i wydmy w rejonie puszczy kampinowskiej, bliżej Wisły, mają kształt zwykłych wałów, dalej położone, mają formę paraboliczną i należą do starszych utworów.

Wydmny te dziś są przeważnie porośnięte lasami i tylko tam, gdzie lasy zostały przetrzebione, powstały wydmy lotnych piasków.

Utwory aluwjalne (holoceńskie).

Do tych utworów należą: namuły piasków i mad, wskutek erozji rzek, oraz nawianych pyłów i piasków, a które stanowią zewnętrzną powierzchnię terenu powiatu.

Torfy.

Torfy powstały w zbiornikach (kotlinach), wskutek podparcia wód powierzchniowych przez łańcuchy wyd. Należą tu torfowiska Białełoto pod Wołominem, Aleksandrowem i torfy na wschód od Marek, oraz w puszczy kampinowskiej. Są to torfy najstarsze.

Torfy, leżące pod Drewnicą, Karczewem, Tąborem, w dolinach rzek Utraty i jej dopływów (koło Raszyňa, Pęcic, Pruszkowa) są utworami młodszymi.

Piaski wierzchnie.

Piaski te pokrywają zarówno tereny moreny górnej, jak i tereny ilów wstęgowych. Główną masę tych piasków stanowią produkty zwietrzenia i przemycia (zbielicowania) utworów, leżących w ich spągu.

Piaski te, o miąższości niewielkiej, rzadko przewyższającej 2 m., zawierają w wielu miejscach gładziki i większe gładzy.

Utwory geologiczne na terenie powiatu warszawskiego są wykorzystane, jako surowce kopalniane na wyrób materiałów budowlanych. Gliny i ily eksploatowane są na wyrób cegły, dachówki, sączków, kafli i zawdzięczając tym pokładom, mógł się rozwinąć przemysł ceramiczny.

Piaski i żwiry używane są do wyrobów betonowych i różnych potrzeb budowlanych. Torfy nie są jeszcze w większych rozmiarach eksploatowane, a tylko miejscami, na potrzeby własne poszczególnych gospodarstw.

St. Donimirski.

T R E Ś Ć:

	str.
Podatki na terenie miasta Włocławka, miast i gmin powiatu włocławskiego — <i>St. Felczyński</i>	3
Komunikacja w powiecie łowickim — <i>Inż. Kazimierz Wojciechowski i St. Ankiewicz</i>	13
Rozwój i stan przemysłu ludowego w powiecie przasnyskim — <i>Stanisław Kopczyński</i>	20
Sport na terenie miasta i powiatu włocławskiego i jego potrzeby — <i>Dr. Pustelnik Franciszek</i>	79
Oblicze polityczne powiatu w świetle statystyki wyborczej do Sejmu i Senatu oraz samorządów w pow. włocławskim — <i>Inż. Czesław Gajzler</i>	97
Kredyt w powiecie rypińskim — <i>Zenobjusz Chojnowski</i> .	134
Położenie, rozległość, granice, kształt powierzchni, budowa geologiczna — powiatu warszawskiego — <i>St. Donimirski</i>	138

I. 1. P.